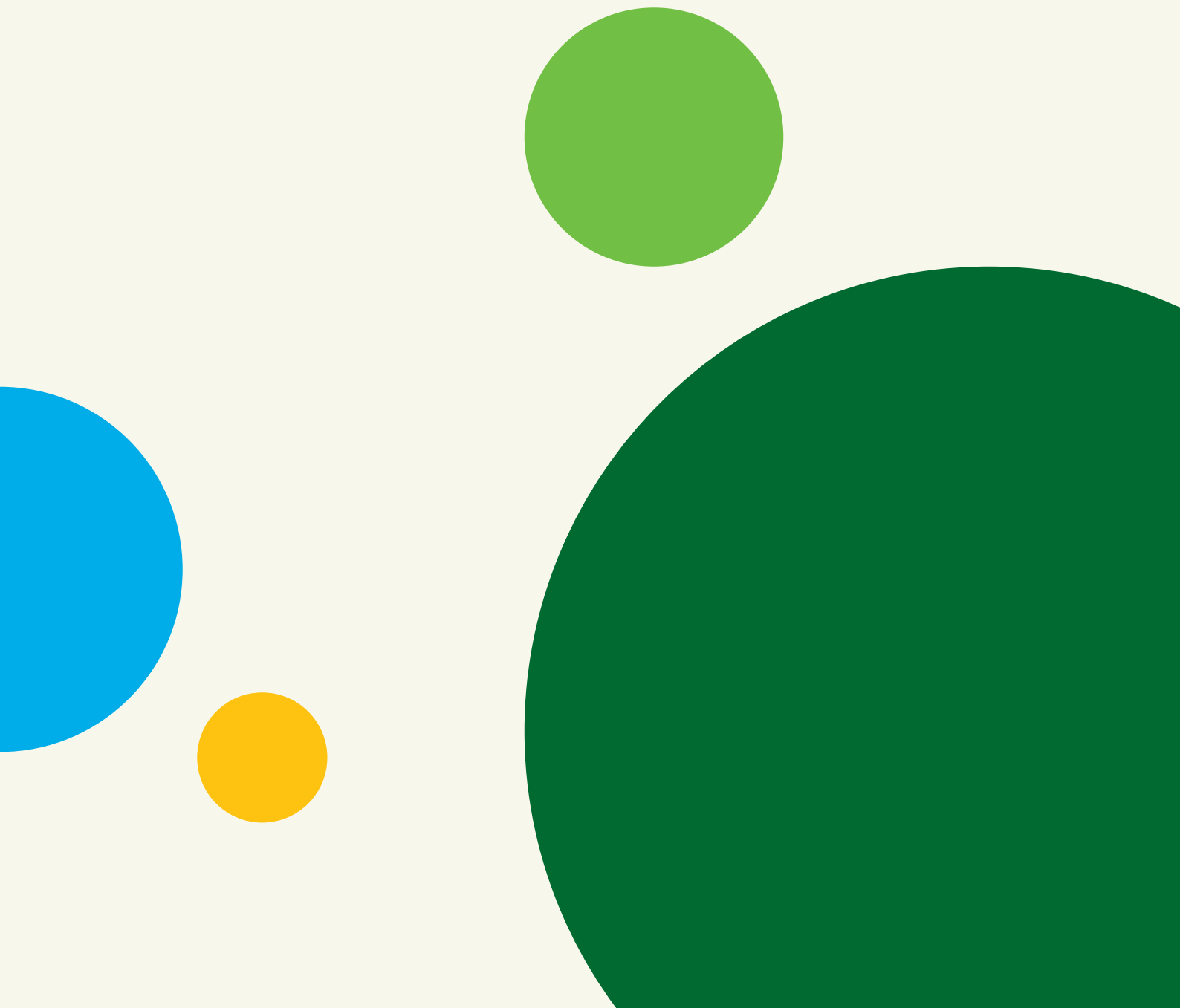

Politik och styrning för hållbar konsumtion

En forskningsöversikt

Författare

Carl Dalhammar, Oksana Mont och Matthias Lehner, samtliga vid Internationella Miljöinstitutet (IIIEE), Lunds universitet

Författarnas tack

Vi vill tacka Malin Mobjörk på Formas för support och diskussioner under arbetets gång, och för hennes granskning av rapporten. Vi är också tacksamma för den granskning som gjorts av professor Magnus Boström, Örebro universitet, samt de kommentarer vi fått från övriga medarbetare vid Formas. Vi vill även tacka finansiärerna till MISTRA Sustainable Consumption program, fas 1, för ekonomiskt stöd till författarnas forskning om hållbar konsumtion.

Rapport: R4:2022

ISBN: 978-91-540-6155-6

Diarienummer: 2021-02180

Stockholm, 20 maj 2022

Förord

Det internationella klimatarbetet tar utgångspunkt i beräkningar av territoriella utsläpp av växthusgaser, vilka omfattar utsläppen från aktiviteter inom det enskilda landets gränser. För att få en bredare förståelse för ett lands totala klimatpåverkande utsläpp kompletteras dessa beräkningar med konsumtionsbaserade utsläpp, vilka tar fasta på den klimatpåverkan som konsumtion i ett land orsakar såväl i det egna landet som utomlands. För Sverige är de konsumtionsbaserade utsläppen betydligt högre jämfört med de territoriella utsläppen. Därför riktas ett allt större fokus på att även minska de konsumtionsbaserade utsläpp. För att bidra till detta gav regeringen ett tilläggsdirektiv till Miljömålsberedningen om att föreslå en samlad strategi för att minska klimatpåverkan från svensk konsumtion. Hållbar konsumtion utgör även en central tematik på 50-årsjubileet av FN:s första internationella miljökonferens, den så kallade Stockholmskonferensen som hölls i Stockholm i juni 1972.

Forskning om hållbar konsumtion och om styrmedel och åtgärder för att bidra till minskad klimatpåverkan från vår konsumtion är ett stort och mångfacetterat fält. Formas har varit en aktiv finansär om dessa frågor under lång tid. Samtidigt har forskningsområdet utvecklats och vi ser ett antal nya perspektiv växa fram. Som ett led i att öka vår egen och andras förståelse för utvecklingen i detta forskningsfält beställde vi en kunskapsöversikt om forskning om hållbar konsumtion. Den här rapporten är resultatet av denna beställning och den presenterar forskning om olika handlingsvägar för att nå hållbar konsumtion samt diskuterar styrmedel för hållbar konsumtion.

Jag vill rikta ett stort tack till författarna till denna rapport, Carl Dalhammar, Oksana Mont och Matthias Lehner, samtliga vid Internationella Miljöinstitutet, Lunds universitet. Som med allt vetenskapligt arbete så är det författarna själva som är ansvariga för sina resultat. Jag ser fram emot spännande samtal om hur vi i Sverige kan bidra till att minska vår klimatpåverkan och vilka forskningsinsatser som är mest angelägna att prioritera.

Ingrid Petersson

Generaldirektör

Forskningsrådet Formas

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Summary	8
1 Inledning	11
1.1 Bakgrund	11
1.2 Syfte och metod	12
1.3 Avgränsningar	13
1.4 Disposition	13
2 Nulägesbeskrivning av (o)hållbar konsumtion	15
2.1 En överblick av internationell och svensk politik för hållbar konsumtion	15
2.2 Den svenska konsumtionens miljöpåverkan	16
2.3 Internationell forskning om (o)hållbar konsumtion	18
3 Forskning om hållbar konsumtion	25
3.1 Organiserande ramverk	25
3.2 Effektivisera – bättre konsumtion	26
3.3 Växla – konsumtionsskifte	33
3.4 Minska – tillräcklig konsumtion	41
4 Styrmedel för hållbar konsumtion	50
4.1 Forskning om styrmedel för hållbar konsumtion	50
4.2 Exempel på styrmedel för hållbar konsumtion	58
4.3 Styrmedel för att minska, växla, effektivisera	74
5 Utmaningar för en politik för hållbar konsumtion	76
5.1 Fördelnings- och rättvisefrågor	76
5.2 Grön tillväxt och grön kapitalism	77
5.3 Covidpandemin: implikationer för konsumtionsmönster	79
5.4 Styrningsprocesser på olika politiska nivåer	80
6 Slutsatser och forskningsbehov	83
7 Källor	87

Sammanfattning

Den pågående miljökrisen och de växande socio-ekonomiska skillnaderna mellan olika befolkningsgrupper tillhör mänsklighetens största utmaningar. Dessa problem har sitt ursprung i de ohållbara konsumtionsmönster vi har idag, särskilt hos den del av jordens befolkning som har hög köpkraft. Vi måste därför förändra existerande konsumtionsmönster, vilket innebär en enorm utmaning. En hållbar konsumtionsnivå måste respektera de planetära gränserna och ligga i linje med uppsatta klimatmål, samtidigt som konsumtionen hos de fattigaste delarna av jordens befolkning behöver öka för att de ska kunna leva ett värdigt liv.

Klimatpåverkan från svenska konsumtion består dels av klimatpåverkan från aktiviteter i Sverige, dels av klimatpåverkan från svenska konsumtion som sker i utlandet. Denna kan vara relaterad till exempelvis import av produkter. I Sverige ser vi en viss minskning av de konsumtionsbaserade utsläppen, men inte i en takt som gör att vi kan nå uppsatta klimatmål. Sverige har infört ett antal progressiva klimatpolicier, men den svenska konsumtionen har en väldigt hög miljöpåverkan i andra länder. Vår höga köpkraft, individualiseringen av ansvaret för konsumtionens miljöpåverkan, samt olika sociala faktorer kan delvis förklara varför Sverige har svårt att minska de konsumtionsbaserade utsläppen.

Forskning om hållbar konsumtion har länge diskuterat de två huvudsakliga handlingsvägarna för hur hållbar utveckling kan uppnås. Den första är *svag hållbar konsumtion*, som uppnås främst genom förändring av konsumtionsmönster genom miljöeffektivare/grönare konsumtion och viss omställning mot konsumtionen av mindre miljöbelastande konsumtionskategorier. Den andra är *stark hållbar konsumtion*, vilken även betonar vikten av att minska konsumtionsnivåerna genom ”tillräcklighetsåtgärder” (se nedan). Stark hållbar konsumtion betonar behovet av verkliga nettominskningar av den globala materialkonsumtionen.

Denna rapport syftar till att ge en kritisk översikt av forskningsläget kring svag och stark hållbar konsumtion, med betoning på forskning om *tre olika strategier* för att uppnå mer hållbara konsumtionsmönster:

- att konsumera *mer effektivt* – bättre/grönare konsumtion – innebär konsumtion av bättre alternativ av samma varor och tjänster, till exempel miljömärkta, ekologiska, energieffektiva, etiska eller lokalt producerade varor.
- att konsumera *annorlunda* – konsumtionsskifte – betyder relativ minskning i konsumtionens påverkan genom växling till en *mindre belastande kategori av varor och tjänster*, till exempel att åka kollektivt istället att köra bil eller äta vegetabilier istället för att äta kött.
- att konsumera *mindre* – tillräcklig konsumtion – betyder absolut minskning i konsumtionsnivåer av varor och tjänster som leder till minskning i miljömässig och social påverkan, till exempel att bo på en mindre yta, flyga mer sällan, minska konsumtion av kött och inköp av kläder, och att köra mindre bil.

Rapporten ger även en översikt av forskningen om miljöpolitiska styrmedel för hållbar konsumtion. Metoden har främst bestått av en integrativ litteraturanalis.

Politiken inom hållbar konsumtion har främst syftat till att göra *konsumtionen grönare/mer effektiv*, till exempel genom att korrigera marknadsmisslyckanden med hjälp av mer information, så att privatpersoner kan göra mer hållbara val på marknaden, genom stöd till miljömärkningar, och genom införandet av konsumtionsskatter. Detta brukar kategoriseras som en politik för svag hållbar konsumtion, då politiken inte ifrågasätter nuvarande konsumtionsmönster utan främst syftar till att göra dem mer hållbara. Detta gör att politiken får en begränsad effekt.

Strategier inom *annorlunda konsumtion* ("konsumtionsskifte") ser bland annat på förändringar i socioekonomiska system, nya affärsmodeller, och nya sätt att konsumera, till exempel att dela saker istället för att köpa. Precis som "bättre konsumtion", rymmer konsumtionsskifte inom ramen för det befintliga ekonomiska systemet, men vissa typer av praktiker och affärsmodeller kan ifrågasätta de rådande "linjära" flödena i ekonomin. Men vi kan notera att förändringen mot annorlunda konsumtion/konsumtionssystem går långsamt, och att det ofta rör sig om "nischaktiviteter" som har svårt att få brett genomslag i ekonomin. Den övergripande slutsatsen är därför att utvecklingen går för långsamt för att förhindra ytterligare försämring av den globala miljön.

Strategier relaterade till grönare och annorlunda konsumtion har begränsad förmåga att åstadkomma minskad miljöbelastning från konsumtionen, och kan bara ge viss relativ (inte absolut) frikoppling mellan ekonomisk tillväxt och miljöpåverkan. Det finns fler anledningar till detta. En viktig faktor är rekyleffekter och andra makroekonomiska effekter: en viss typ av konsumtion kan bli mindre miljöbelastande, men effektiviseringar gör att konsumtionsutrymme frigörs, som i sin tur läggs på ytterligare konsumtion. Vidare kan vi se hur minskade växthusgasutsläpp i vissa länder beror på att produktionen flyttas till andra länder, med tillhörande ökning i växthusgasutsläpp där.

Detta innebär att strategier relaterade till grönare och annorlunda konsumtion kan bidra med viss frikoppling mellan konsumtion och miljöpåverkan, men att de i bästa fall bara köper oss mer tid för att finna effektivare strategier. Nuvarande utveckling vad gäller växthusgasutsläpp, resursanvändning och minskande biologisk mångfald innebär att vi snarast behöver nya angreppssätt.

Att *konsumera mindre* (tillräcklighet/minskad konsumtion) är den strategi som har störst potential att minska miljöpåverkan från konsumtionen. En politik för minskning skulle kunna innefatta mer radikala åtgärder såsom kvoter för utsläpp (för länder, regioner, städer, hushåll, individer) som innebär att all ekonomisk aktivitet måste rymmas under kvoterna. Det kan även innebära förbud mot viss konsumtion (till exempel korta flygresor), förbud av vissa produkter (till exempel lyxvaror såsom yachter), förbud för vissa aktiviteter (till exempel oljeexploatering), förbud mot aktiviteter som stimulerar till mer konsumtion (till exempel bonuspäng för flygresor), eller att viss produktion – med tillhörande konsumtion - stoppas (till exempel genom att skapa havsreservat där fiske inte är tillåtet). Men en politik som syftar till att minska konsumtionen ifrågasätts det rådande tillväxtparadigmet. Detta orsakar stor oro bland ledande politiska eliter. Samtidigt ser vi att flera forskningsrapporter under senare år lyft fram behovet av att minska konsumtionsnivåerna, och förbjuda vissa typer av konsumtion, och att det finns tecken på att frågan börjar komma upp också på den politiska agendan.

Strategin "minska" har en annan viktig skillnad mot strategierna effektivisera/växla: den kräver mer uttryckligen att man beaktar rättviseperspektiv. Det är lättare att ignorera ekonomiska ojämlikheter

om man tror på en ekonomisk tillväxt som kan ”lyfta alla båtar”. Om man däremot säger att kakan inte kan växa så kommer mer fokus att ligga på hur den fördelas. Det är därför som allt fler forskningsrapporter inte bara har budskapet att de fattigaste måste få konsumera mer, utan också att konsumtionen från de rikaste individerna måste minska.

När det gäller styrmedel för hållbar konsumtion, så går rapporten igenom existerande och potentiella styrmedel inom olika konsumtionsdomäner. Överlag så ger existerande styrmedel svaga incitament för större konsumtionsskiften, troligen för att vanor, ekonomiska intressen och andra faktorer motverkar omställningen. Mer genomarbetade styrmedelspaket, med starkare incitament, krävs för att öka farten i omställningen. Bland potentiella – ännu inte införda – styrmedel, så kan vi konstatera att de styrmedel som har hög potential att minska miljöpåverkan från konsumtionen, till exempel individuella koldioxidkvoter, är svåra att införa då de är komplexa till sin natur, och kan förväntas vara impopulära bland allmänheten.

Rapporten diskuterar även det framtida forskningsbehovet kring styrning för hållbar konsumtion. Det behövs mer forskning inom ett flertal områden, till exempel kring effektiva styrmedelspaket, hur vi ökar acceptansen för styrmedel som minskar konsumtionsnivåerna, beteendevetenskapliga forskningsbehov, mer fokus på policyexperiment, och forskning kring hur vi kan införa en radikal reglering av produktutbud och marknadsföring, samt forskning kring rekyleffekter. Det finns också ett behov av forskning som ser på hållbar konsumtion ur ett systemperspektiv, snarare än forskning kring enskilda praktiker eller styrmedel. Vi behöver också mer forskning med kritiska inslag, som betonar rättviseaspekterna vid en systemövergång. Slutligen så behöver vi kreativa angreppssätt som kan integrera olika teorier och metoder, för att producera nydanande forskning med policyrelevans.

Summary

The ongoing environmental crisis and the growing socio-economic disparities between different population groups are among the most significant challenges facing humanity. These problems are rooted in unsustainable consumption patterns, particularly in the more affluent societies worldwide. We, therefore, need to change existing consumption patterns, which is a considerable challenge. A sustainable level of consumption must respect planetary limits and be in line with climate change targets. In contrast, the consumption levels of the poorest parts of the world's population needs to increase to allow their population to live a dignified life.

The climate impact of Swedish consumption consists partly of the climate impact of activities in Sweden and partly of the climate impact of Swedish consumption that take place outside Sweden, for instance related to import of products. We see some reduction in consumption-based emissions, but not at a rate that will enable us to reach our climate targets. Sweden has introduced several progressive climate policies, but Swedish consumption has a very high environmental impact in other countries. This can partly be explained by our high purchasing power, the individualization of responsibility for consumption-related impacts, and the social context influencing our consumption behaviour.

Research on sustainable consumption has long discussed the two main courses of action for achieving sustainable development. The first is *weak sustainable consumption*, which can be achieved mainly by changing consumption patterns through more eco-efficient/greener consumption and some shift towards the consumption of less environmentally damaging consumption categories. The second is *strong sustainable consumption* which, in addition, stresses the need for a reduction in consumption levels through sufficiency measures (see below). Strong sustainable consumption emphasizes the need for real net reductions in global material consumption.

This report aims to provide a critical overview of the state of research on weak and strong sustainable consumption, with an emphasis on research on *three different strategies* to achieve more sustainable consumption patterns:

- Consuming more efficiently - *better/greener consumption* - means consuming better alternatives of the same goods and services, for example eco-labelled, organic, energy-efficient, ethical, or locally produced goods.
- Consuming differently - *consumption shift* - means a relative reduction in the impact of consumption due to switching to a less impactful category of goods and services, for example using public transport instead of driving or eating vegetables instead of meat.
- Consuming less - *sufficient consumption* - means an absolute reduction in consumption levels of goods and services leading to an absolute reduction in environmental and social impacts, for example living in a smaller area, flying less often, reducing consumption of meat and purchase of clothes and driving less.

The report also provides an overview of the research on environmental policy instruments for sustainable consumption. The methodology has mainly comprised of an integrative literature review.

Sustainable consumption policies have mainly aimed to make consumption greener/more efficient, for example correcting market failures through more information, enabling individuals to make more sustainable choices in the market, supporting eco-labeling schemes, and introducing consumption taxes. This is usually categorized as a weak sustainable consumption policy, as the policy does not question current consumption patterns but aims primarily to make them more sustainable. As a result, the policies have had a limited impact.

Different consumption (“consumption shift”) strategies look at, among other things, changes in socio-economic systems, new business models, and new ways of consuming, such as sharing something instead of buying. Like ‘better consumption’, consumption shift fits within the existing economic system, but certain types of practices and business models can challenge the economy’s prevailing ‘linear’ flows. However, the shift towards different consumption/consumption systems is slow. These are often “niche” activities that find it challenging to impact the economy profoundly, at a larger scale. The overall conclusion is that current progress is too slow to prevent further deterioration of the global environment.

Strategies related to greener and different consumption have limited capacity to achieve reductions in the environmental impacts of consumption. They can only provide some relative (not absolute) decoupling between economic growth and environmental impacts. There are several reasons for this. Crucial factors include rebound effects and other macroeconomic effects: a particular type of consumption may become less environmentally damaging, but efficiency gains free up consumption space, which is spent on new consumption activities. Furthermore, we can see how reductions in greenhouse gas emissions in some countries result from production shifting to other countries, with associated increases in greenhouse gas emissions there.

This means that policies related to greener and different consumption may mitigate environmental impacts from consumption and environmental impacts, but they cannot deliver absolute decoupling. At best, they only buy us more time to find more effective policies. Current trends in greenhouse gas emissions, resource use and biodiversity loss mean that we urgently need new approaches.

Consuming less (sufficiency/reduced consumption) is the strategy with the most significant potential to reduce the environmental impact of consumption. Reduction policies could include more radical measures such as emission quotas (for countries, regions, cities, households, individuals) that would require all economic activity to take place within the quotas. It could also involve banning certain types of consumption (for example short air travel), banning certain products (for example luxury goods like yachts), banning certain activities (for example oil exploration), banning activities that encourage more consumption (for example bonus points for air travel), or stopping certain production – with related effects on consumption (for example by creating marine reserves where fishing is not allowed). But policies aimed at reducing consumption question the current growth paradigm. This causes great concern among leading political elites. At the same time, several recent research reports have highlighted the need to reduce consumption levels and ban certain types of consumption. There are signs that the issue is also increasingly discussed in the political arena.

The “reduce” approach has one essential difference compared to the “increase efficiency/change” approaches: it explicitly requires the consideration of equity perspectives. It is easier to ignore

economic inequalities if one believes in economic growth that can “lift all boats”. On the other hand, if you say that the cake cannot grow, more attention will be paid to how it is distributed. That is why more and more research reports stress that the poorest people on the planet need to consume more, and that we need to reduce consumption levels among the wealthiest individuals.

Regarding policy instruments for sustainable consumption, the report reviews existing and potential policy instruments in different consumption domains. Overall, existing instruments provide weak incentives for major consumption shifts, probably because habits, economic interests, etc., discourage the shift. More elaborate policy packages with stronger incentives are needed to accelerate the transition. Among potential - not yet implemented - policy instruments, we can conclude that those with a high potential to reduce the environmental impact of consumption, such as individual carbon quotas, are difficult to implement as they are complex in nature and likely to be unpopular among the public.

The report also discusses the future research needs on governance for sustainable consumption. More research is needed in several research areas, such as how to design effective policy packages, how to increase the acceptability of policies that reduce consumption levels, behavioral research needs, policy experiments, and research on how to implement radical regulations for product supply systems and marketing, as well as research on rebound effects. We particularly need research that looks at sustainable consumption from a systems perspective, rather than research on individual practices or policies. We also need more research with critical elements, emphasizing the equity aspects of the necessary systemic transition. Finally, we need creative approaches to integrate different theories and methods to produce innovative research with policy relevance.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Den pågående miljökrisen och de växande socio-ekonomiska skillnaderna mellan olika befolkningsgrupper tillhör mänsklighetens största utmaningar. Dessa problem har sitt ursprung i de ohållbara konsumtionsmönster vi finner i samhällen över hela världen, särskilt hos de mer välbärgade delarna av befolkningen (Wiedmann et al., 2020).

Internationella överenskommelser som Agenda 2030 och Parisavtalet sätter upp ambitiösa mål och strategier för mer hållbara samhällen. Mål 12 i FN:s Sustainable Development Agenda 2030 (SDG 12) kräver ansvarsfull konsumtion och produktion, som syftar till att ”göra mer och bättre med mindre” för att förbättra livskvaliteten och att inte lämna någon ”bakom sig” (UN DESA, 2016). Men frågan är om det är möjligt att uppnå de djupgående systemförändringar som behövs för att åtgärda de negativa konsekvenserna från mänskliga aktiviteter på mindre än ett decennium? (Alfredsson et al., 2018). Sverige, med sin höga konsumtionsnivå, står inför stora utmaningar när det gäller att implementera SDG 12 (Larsen & Alslund-Lanthén, 2017; Sachs et al., 2019).

Det finns en övertro på att teknisk innovation kan lösa miljöproblemen genom förbättrade produktionsprocesser och innovativa produkter, som – i teorin – starkt efterfrågas av alltmer miljömedvetna och självständiga konsumenter (Bengtsson et al., 2018; McMeekin & Southerton, 2012). Politiken inom hållbar konsumtion har främst fokuserat på att underlätta konsumenternas val genom att korrigera marknadsmisslyckanden med hjälp av till exempel mer information, så att privatpersoner kan göra mer hållbara val på marknaden (Mont & Dalhammar, 2005). Detta brukar kategoriseras som en politik för svag hållbar konsumtion (Hobson, 2013; Lorek, 2009).

Konsumentsoveränitet har varit en ledstjärna hos beslutsfattare, och blir ofta en ursäkt för att inte agera, av rädsla för att ingripa i medborgarnas/konsumenternas privatliv, med resultatet att ansvaret för övergången till hållbarhet läggs på konsumenternas axlar (Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013). När orsakerna till ohållbar konsumtion kopplas primärt till individuella val, underskattas vikten av andra drivkrafter såsom institutionella, sociala och kulturella faktorer. Att formulera hållbar konsumtion som ett sätt att nå svag hållbarhet hjälper kraftfulla aktörer med egenintressen att kortsiktigt upprätthålla *status quo*, för att bibehålla ohållbara ekonomiska och sociala system (Lorek & Fuchs, 2019).

Därför ser vi alltmer forskning som visar att de tekniska och individbaserade angreppssätten är otillräckliga för att åstadkomma stark hållbar konsumtion (Le Quéré et al., 2015). För att uppnå hållbara konsumtionsnivåer och -mönster krävs förändringar i samhällets sociala strukturer (Jackson, 2009; Newell et al., 2021). Det rådande ekonomiska paradigmet med kontinuerlig ekonomisk tillväxt på en planet med begränsade resurser och ekologiska sänkor måste ifrågasättas (Kallis, 2019). Grön tillväxt – ett koncept som har diskuterats inom både europeisk och svensk politik som en potentiell lösning för ohållbara produktions- och konsumtionsmönster – framstår alltmer som en återvändsgränd. Flera studier fastslår att det är ytterst osannolikt att vi kan nå absolut frikoppling mellan BNP-tillväxt och koldioxidutsläpp med teknologisk innovation och effektivisering av processer och produkter (Haberl, et al., 2019; Parrique et al., 2019; Wiedmann et al., 2020). Därför krävs en mycket mer djupgående transformativ förändring av samhället (Linnér

& Wibeck, 2020, 2021). Effektivitetstrategier måste kompletteras med tillräcklighetstrategier (Princen, 2005). Kritiska frågor om den tillåtna totala nivån för konsumtionen av resurser, och maximala utsläppsnivåer, måste ställas – hur mycket konsumtion är tillräckligt, och hur fördelas nyttorna från ekonomisk tillväxt på ett socialt rättvist sätt bland den nuvarande befolkningen, och mellan nuvarande och framtida generationer? En ökande skara akademiker, aktivister och andra aktörer letar efter svaren på hur stark hållbarhet kan uppnås bortom marknadsbaserade och ”konsumistiska” lösningar (Alexander, 2019; Callmer & Bradley, 2021a; Gossen & Heinrich, 2021; O. Persson & Klintman, 2021a; Rijnhout et al., 2018; Sandberg, 2021; J. H. Spangenberg & Lorek, 2019; Vita et al., 2019).

Att införa en politik för en hållbar konsumtion i reell mening är en enorm uppgift. En hållbar konsumtionsnivå ska säkra ett värdigt liv för hela jordens befolkning (Raworth, 2012, 2017) inom de planetära gränserna (Rockström et al., 2009; Steffen et al., 2015). Vissa menar att detta bara är möjligt genom att dra ner på tillväxten, se till exempel (Kallis, 2019). Men om man inser vad detta innebär i praktiken, till exempel hur mycket som människor i västvärlden i praktiken ska avstå vad gäller inkomst och konsumtion, till exempel (Milanovic, 2021), är detta knappast någonting som kan åstadkommas utan genomgripande social förändring och en ny syn på konsumtion – där vi måste ompröva våra attityder kring livsstilar och konsumtionens roll i våra liv, livskvalitet, och ”det goda livet”. Därför behövs det mycket bredare samhällsdialog, framtidsvisioner och färdplaner för *en transformativ förändring som har absolut frikoppling mellan konsumtion och miljöpåverkan som utgångspunkt* – eller rent av som ett absolut villkor – för den framtida utvecklingen mot hållbar konsumtion och hållbara livsstilar.

Sverige kan påverka den framtida utvecklingen, både genom vad vi gör nationellt, och hur vi påverkar genom EU, samt hur våra relationer (handel, diplomati, bidrag, stöd) med resten av världen utformas. Denna rapport avser att ge ett underlag för en fortsatt diskussion om möjliga vägar framåt inom hållbar konsumtion, och i synnerhet stark hållbar konsumtion.

1.2 Syfte och metod

Denna rapport syftar till att ge en kritisk översikt av

- forskningsläget kring svag och stark hållbar konsumtion, med betoning på forskning om olika handlingsvägar för hållbar konsumtion – att konsumera mindre, annorlunda, eller mer effektivt
- forskning kring styrmedel för hållbar konsumtion.

Metoden har främst bestått av en integrativ litteraturanlys i syfte att ge en överblick av forskningsläget. Den integrativa litteraturanalysen är en form av forskning som granskar, kritiserar och syntetiserar representativ litteratur om ett specifikt ämne på ett integrerat sätt så att nya konceptuella ramverk och perspektiv genereras (Torraco, 2005). Vi ser området hållbar konsumtion som ett relativt etablerat men ännu inte moget forskningsområde, som behöver nya, kritiska perspektiv, och där forskningen kan bli bättre på att generera kunskap som underlag för att främja en politik för stark hållbar konsumtion.

Litteratursökningar med användning av relevanta sökord har gjorts i Scopus, Web of Science, Google Scholar och LUBSearch. Sökord på engelska och svenska har använts, innefattande till exempel ”hållbar konsumtion”, ”svag och stark hållbar konsumtion” samt specifika områden som beskrivs i olika avsnitt, till exempel ”tillräcklighet”, ”segmentering”, ”reklam”, ”social innovation”, ”miljömärkning”, ”nerväxt”, ”hållbara livsstilar” med mera. Sökord har inkluderat: (TITLE-ABS-KEY (“sustainable consumption”) AND ALL (meta-analysis) OR TITLE-ABS-KEY (“systematic literature review”) AND TITLE-ABS-KEY (policy)).

Sökningar har också gjorts via hemsidor hos vissa organisationer, som till exempel <https://www.sustainableconsumption.se/>, <https://www.prince-project.se/about/> samt sökning på relevanta hemsidor och databaser, till exempel Naturvårdsverket, Nordiska ministerrådet, OECD, Europeiska kommissionen med flera. I syfte att göra uppgiften mer hanterbar så har i första hand metastudier (studier som analyserar andra studier och sammanfattar kunskapsläget) samt studier där en systematisk litteraturanlys genomförts använts. När det gäller specifika underkategorier – såsom delningsekonomi, cirkulär ekonomi, hållbara affärsmodeller, nudging med mera – så har specifika sökningar på relevanta sökord genomförts inom varje avsnitt.

1.3 Avgränsningar

Hållbar konsumtionsforskning är ett komplext och splittrat forskningsområde som inte lämpar sig för en enkel syntes och analys. Forskare och forskargrupper som associerar sig själva med hållbar konsumtion tillhör olika vetenskapliga discipliner och deras publikationer är spridda bland ett stort antal tidskrifter och förlag. Oundvikligen kommer en översikt av hållbar konsumtionsforskning att styras av subjektiva val. En avgränsning är att vi inte går in i djupet på teorier om konsumtionens natur och syfte. Det finns tidigare forskning som ger en bra översikt av till exempel teorier om vad som motiverar konsumtion (Jackson, 2005b), vilka myter om hållbar konsumtion som finns, och argument för att bemöta dem (Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013) samt vilka tankestrukturer som hindrar klimatomställningen (Wolrath Söderberg, 2021).

Översikten av forskning kring hållbar konsumtion har främst fokuserat på studier som explicit tog upp frågor om svag och stark hållbarhet eller svag och stark hållbar konsumtion, omställning mot hållbar konsumtion eller hållbara livsstilar (samt välbefinnande och ”det goda livet”), maktstrukturer relaterade till konsumtion samt omställningsprocesser mot hållbar konsumtion. Vi har även tagit med en del forskningsområden som vi anser vara relevanta då de har extra stor relevans för att kunna främja mer hållbara konsumtionsmönster. Därför är perspektiv såsom affärsmodeller, sociotekniska system och marknadsföring med.

Rapporten behandlar de miljöpolitiska områden som hänger tydligast samman med konsumtionsfrågorna, medan produktionsrelaterade styrmedel inte innefattas i analysen.

1.4 Disposition

Nästa kapitel visar hur politikområdet hållbar konsumtion utvecklats i Sverige ur ett historiskt perspektiv, redogör översiktligt för litteraturen om miljöpåverkan från svensk konsumtion samt gör en forskningsöversikt inom området hållbar konsumtion.

Kapitel 3 ger en översikt av forskningen kring hållbar konsumtion genom att fokusera på tre strategier – ”effektivisera” som leder till bättre konsumtion, ”växla” som innebär konsumtionsskiften samt ”minska”, vilket innebär tillräcklig konsumtion. Detta ramverk introduceras i början av kapitlet.

Kapitel 4 diskuterar miljöpolitiska styrmedel som kan användas för att stimulera mer hållbara konsumtionsmönster. Det innefattar en tabell med exempel på styrmedel, diskussioner om den politiska kontexten för införandet av styrmedel, betydelsen av styrmedelspaket och olika styrmedels potential att åstadkomma frikoppling mellan ekonomisk tillväxt och miljöpåverkan. Kapitlet diskuterar också vad forskningen säger om styrmedel inom olika konsumtionsdomäner, till exempel boende och transporter.

I kapitel 5 diskuteras övergripande utmaningar för politiken för hållbar konsumtion, vilka ofta lyfts fram inom senare års forskning. Dessa utmaningar har stor betydelse för möjligheterna att införa en effektiv politik för hållbar konsumtion, och innefattar rättvise- och fördelningsfrågor, ”grön tillväxt” som diskurs samt implikationerna av covidpandemin.

Rapporten avslutas med övergripande slutsatser, där vi fokuserar på det framtida forskningsbehovet (kapitel 6).

2 Nulägesbeskrivning av (o)hållbar konsumtion

2.1 En överblick av internationell och svensk politik för hållbar konsumtion

Utveckling av politiken och forskningsdiskursen kring hållbar konsumtion är sammanflätad med policyutvecklingen inom hållbar produktion. Ohållbara konsumtions- och produktionsmönster utpekades som huvudorsaken till miljöförstörelsen redan vid Rio Earth Summit 1992, då Agenda 21 och Riodeklarationen skrevs under av mer än 178 regeringar som icke-bindande handlingsplan för hållbar utveckling (UNCED, 1992). Dessa omarbetades 2002 vid Johannesburg World Summit for Sustainable Development, där hållbar konsumtion och produktion antogs som ett centralt mål och krav för hållbar utveckling (UN, 2002). Där togs beslutet att etablera ett tioårigt ramverk för program till stöd för regionala och nationella initiativ för att påskynda övergången till hållbar konsumtion och produktion (10YFP). År 2015 fastställde FN:s medlemsländer de 17 globala målen och 169 detaljerade delmål för hållbar utveckling avsedda att vara uppnådda 2030. Mål 8 syftar till att frikoppla ekonomisk tillväxt från resursanvändning och miljöförstörelse, särskilt genom förbättrad resurseffektivitet, samtidigt som människors välbefinnande upprätthålls (UN DESA, 2016). Mål 12 kräver en övergång till hållbar konsumtion och produktion (HKP) i utvecklade länder och utvecklingsländer, som handlar mest om att göra mer och bättre med mindre resurser. Parisavtalet som trädde i kraft 2016 förbinder alla länder som skrivit på och ratificerat avtalet att implementera åtgärder för att hålla temperaturökningen långt under 2 grader från 2020 och framåt. Avtalet stipulerar att *”hållbara livsstilar och hållbara konsumtions- och produktionsmönster ... spelar en viktig roll för att hantera klimatförändringarna”*. Ett av huvudmålen i FN:s nya riktlinjer för konsumentskydd från 2016 var också att främja hållbar konsumtion.

I Sverige var 1990-talet också startpunkten för mer holistiska angreppssätt relaterade till konsumtion inom miljöpolitiken. År 1995 införde Sverige ett miljömål i konsumentpolitiken, och Sverige lobbade i början av 2000-talet för att EU skulle göra detsamma. Inom det nordiska samarbetet identifierades 5 områden med hög miljöpåverkan från hushåll redan år 1995 (Nordic Council of Ministers, 1995). Dessa områden var: långresor med flygplan och bil, husuppvärmning, köttkonsumtion, varmvattenanvändning och konsumtion av kläder och skor. Regeringens konsumtionsutredning (SOU 2005:51), ledd av Stefan Edman, kom med många förslag på styrmedel för att minska utsläpp från konsumtionen inom tre områden – resor, livsmedel och boende. Utredningen tog också upp frågor som rekyleffekter och konsumtionens etiska aspekter (Edman, 2005). År 2005 publicerade svenska regeringen skrivelsen 2005/06:107 *”Tänk om! – En handlingsplan för hållbar konsumtion för hushållen”*, som beskrev hur hushållens vardagliga konsumtion kan bli mer hållbar och hur hållbara konsumtionsmönster kan möjliggöras (regeringens skrivelse, 2006). SOU 2005:52 samt handlingsplanen fick mycket uppmärksamhet i media och bidrog till att debatten om konsumtionens miljöpåverkan började slå igenom, men handlingsplanen lades ner när en ny regering tillträdde 2006. År 2010 beslutade riksdagen om generationsmålet, som är ett unikt övergripande mål för miljöpolitiken, och siktar på att *”till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser”* (Naturvårdsverket, 2021). År 2016 antogs en strategi för hållbar konsumtion (Regeringskansliet, 2016b). Strategin avser bland annat att öka kunskapen om miljömässig och social påverkan från konsumtionen genom att inrätta ett forum för miljösmart

konsumtion och stärka fokus på miljö i skolan; att stimulera miljösmarta beteendemönster, utreda konsekvenser av ökande delningsekonomi och göra miljömärkning mer effektiv. Dessutom föreslog skrivelsen att Sverige bör stimulera återanvändning framför återvinning genom att sänka moms på reparationer av cyklar, skor, lädervaror, kläder och hushållslinne från och med 1 januari 2017 samt att underlätta utvecklingen mot en cirkulär ekonomi.

År 2017 antog riksdagen ett klimatpolitiskt ramverk för Sverige, som innehåller nya klimatmål, en klimatlag och ett klimatpolitiskt råd. Enligt ramverket ska Sverige senast år 2045 inte ha några nettoutsläpp av växthusgaser, för att därefter uppnå negativa utsläpp (Miljö- och jordbruksutskottet, 2017). Sverige är ett av de första länderna som efterlyser redovisning av effekter kopplade till konsumtion som sker utanför svenska gränser. I dagsläget är Sverige det enda land i Norden som rapporterar både territoriella och konsumtionsbaserade utsläpp av växthusgaser i sin officiella statistik. Dessutom har Sverige gett omfattande stöd till forskning om konsumtionsfrågor och konsumtionens miljöpåverkan i andra länder.

2.2 Den svenska konsumtionens miljöpåverkan

För att kunna uppnå generationsmålet måste miljöpolitiken i Sverige utformas utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser (Naturvårdsverket, 2012a). År 2019 var de territoriella utsläppen 5 ton koldioxidekvivalenter (CO₂e) per person. För att kunna följa upp Sveriges utsläpp i andra länder togs en annan indikator fram – de så kallade konsumtionsbaserade utsläppen (Naturvårdsverket, 2012a). De konsumtionsbaserade utsläppen består av territoriella utsläpp och utsläpp från varor och tjänster som konsumeras i Sverige men uppstår i utlandet vid produktionen av varorna (J. Larsson et al., 2021). Utsläpp från produktion av varor i Sverige som sedan exporteras räknas bort. Totalt var de konsumtionsbaserade växthusgasutsläppen 93 miljoner ton år 2019, vilket var minskning med 16 procent från 110 miljoner ton år 2008 (Naturvårdsverket, 2022a). Sextiotre procent av dessa utsläpp uppstår i andra länder till följd av svensk konsumtion. De konsumtionsbaserade utsläppen beräknades till 9 ton CO₂e per person för 2019, enligt SCB, medan de territoriella utsläppen var 5 ton CO₂e per person. Sextio procent av de konsumtionsbaserade växthusgasutsläppen kommer från hushåll och resten från offentlig konsumtion och investeringar.

De tre områden med största miljöpåverkan från hushåll är transport, mat och boende (Edman, 2005; Ivanova et al., 2020; Tukker & Jansen, 2006). De motsvarar 75 procent av de totala CO₂-utsläppen från hushåll. Andra områden med stor miljömässig och social påverkan innefattar turism och fritidsaktiviteter samt konsumtion av kläder och varor. Studier indikerar att speciellt import av livsmedel, elektronik, textilier, möbler och byggprodukter står för en betydande miljöpåverkan (Carlsson Kanyama et al., 2019; Cederberg et al., 2019; Fauré, Dawkins, et al., 2019; L. Persson et al., 2015; UNEP, 2010). Mycket mindre konsensus finns vad gäller hållbara nivåer av konsumtion på hushållsnivån. Här pågår forskning som siktar på att översätta till exempel klimatmålet 1,5–2°C till olika praktiker med olika materiel- och CO₂-intensitet, se till exempel (Akenji et al., 2021; Lettenmeier et al., 2014). För att nå Parisavtalets mål om territoriella utsläpp måste varje svensk individs utsläpp minska med 92 procent till 2050 jämfört med idag för att komma ner till 0,82 ton koldioxidekvivalenter per person och år (Fauré et al., 2016).

Möjligheterna för Sverige att minska sina konsumtionsbaserade utsläpp beror på den svenska klimatpolitikens förmåga att minska inhemska utsläpp, men även på importens storlek samt hur framgångsrika de producerande länderna är i arbetet med att minska sina produktionsrelaterade utsläpp. De konsumtionsbaserade växthusgasutsläppen per person och år visar en nedgående trend, då de minskade med 20–30 procent mellan år 2008 och 2019 (Naturvårdsverket, 2022a). Utsläppen per capita från boende har minskat med hela 32 procent sedan 2008, medan konsumtionsområdena 'transporter' och 'övrigt' har minskat med 29 procent vardera. Utsläpp från livsmedel har minskat med cirka 18 procent (Naturvårdsverket, 2022a). Koldioxidintensiteten i den svenska konsumtionen verkar också ha gått ner något, beroende på både ökad ekoeffektivitet och ändring i vad vi konsumerar, samt att handla i andrahand/vintage/retro blivit mer trendigt (Roos, 2019). Men enligt Almqvist et al. (2020) sker minskningen av territoriella och konsumtionsbaserade utsläpp av växthusgaser inte i den takt som behövs för att nå de uppsatta klimatmålen i tid.

Sverige har infört ett antal progressiva klimatpolicier, men den svenska konsumtionen har en väldigt hög miljöpåverkan i andra länder, bland annat då vi har en hög köpkraft. Individualiseringen av ansvaret för konsumtionsrelaterad miljömässig och social påverkan kan delvis förklara den begränsade framgången när policyer implementeras, både för Sverige och andra länder med liknande profiler för konsumtionsbaserade utsläpp (Lorek & Vergragt, 2015; Newell, Twena, et al., 2021). Även om Sverige anses vara en nation med miljömedvetna invånare gör gapet mellan attityd och beteende¹, inkorrekt prissignal och strukturell inlåsning det svårt för individer att driva på omställningen till mer hållbara konsumtionsmönster (Sanne, 2002). Ytterligare en kritik handlar om att majoriteten av befintliga policyer förespråkar styrmedel och strategier för *svag hållbar konsumtion* – att effektivisera och växla om till konsumtion av mindre belastande kategorier av varor och tjänster, vilket är långt ifrån tillräckligt när konsumtionsrelaterade miljömässiga utsläpp – och social påverkan i leverantörskedjor – behöver minska drastiskt (Akenji et al., 2021; Hobson, 2013; Lorek, 2009). De övergripande politiska budskapen i Sverige förordar fortfarande ekonomisk tillväxt och kommunicerar en övertro på tekniska lösningar. Enligt Naturvårdsverkets bedömning finns det goda förutsättningarna ”för omställning, med hållbar ekonomisk tillväxt, bibehållen konkurrenskraft och god välfärd. Sverige är och bör fortsatt vara ett föregångsland för andra att ta efter i klimatarbetet” (Naturvårdsverket, 2019). Dock, enligt många forskare, lyser politik för stark hållbar konsumtion med sin frånvaro i Sverige (med visst undantag för den lokala nivån, se till exempel (Callmer & Bradley, 2021a)), och de nordiska ländernas strategier för grön tillväxt saknar kritiska inslag kring frågor om tillväxt och naturens egenvärde (Khan et al., 2021). Det finns en stor tvekan bland svenska politiker att begränsa individers val- och handlingsfrihet, även om det handlar om att fasa ut klimatfarliga varor och tjänster. Andra länder, till exempel Frankrike och Österrike, har infört förbud mot korta flygturer, vilket påverkat debatten kring ett möjligt liknande förbud inom EU (Grasso Macola, 2021). Än så länge finns inget liknande förbud i Sverige. Det finns också en ovilja bland politiker att begränsa reklamen av klimatfarliga varor och att reglera finanssektorn för att säkerställa att individers investeringar inte orsakar hållbarhetsproblem. Vi ser heller inga tecken på att Sverige avser att ta fram policyer för att minska hållbarhetsbelastningar från så kallade ”elit-konsumenter” som står för en stor del av all miljöpåverkan från konsumtion².

¹ Också kallat för värdehandlingsgapet inom samhälls- och beteendevetenskaplig forskning.

² Dessa frågor diskuteras senare i rapporten.

2.3 Internationell forskning om (o)hållbar konsumtion

2.3.1 Ett spritt forskningsfält

Forskningen om hållbar konsumtion är ett relativt ungt forskningsområde i förändring, även om de första studierna om hållbar konsumtion publicerades i början av 1990-talet.³ Sedan dess har det publicerats över 3 000 artiklar registrerade i SCOPUS databas, och 54 000 artiklar, böcker, rapporter, akademiska avhandlingar och officiella dokument har registrerats i Google Scholar. En bibliometrisk analys i SCOPUS gör det möjligt att särskilja tre perioder i utvecklingen av hållbar konsumtionsforskning. Från 1989 till 2002 publicerades cirka tio artiklar om hållbar konsumtion per år. Under perioden 2003–2012 publicerades mellan 30 och 100 artiklar per år, och under 2012–2022 publicerades mellan 150 och 450 artiklar årligen. Siffrorna visar att det vetenskapliga och politiska intresset för hållbar konsumtion som forskningsfält har ökat det senaste decenniet och det beror troligen på en ökad insikt om att konsumtionen driver på klimatförändringar, miljöförstöring och resursproblem, och att tiden för att åtgärda problemen är begränsad.

Men hållbar konsumtion är fortfarande ett ungt forskningsfält. Medan de sammanhållande frågorna handlar om hur man kan åstadkomma hållbar konsumtion och undvika ohållbar konsumtion, saknas enade nyckeldefinitioner och en gemensam förståelse för hur dessa mål kan nås (Mont, 2019). Olika discipliner och forskningsgrupper har olika förståelse för vilka problemen med ohållbar konsumtion är, vad de har för ursprung och hur lösningarna ser ut. Eftersom hållbar konsumtionsforskning är djupt förankrad i konsumentforskningen, forskningen om miljöekonomi och ekologisk ekonomi samt policyforskningen, är det svårt att hitta gemensamma konceptuella utgångspunkter i dessa olika disciplinära traditioner (Maniates, 2014). Forskning om hållbar konsumtion är inte bara multidisciplinär, utan också tvärvetenskaplig, och utförs i samarbete med olika samhällsaktörer samt bidrar till policyutveckling och praxis (Mont, 2019).

Dessutom har många andra discipliner bidragit till utvecklingen av forskningen (Reisch et al., 2016). Till exempel, till skillnad från det individualistiska perspektiv som ofta används som utgångspunkt i traditionella konsumtionsstudier, betonar miljösociologi vikten av den ”sociala inbäddningen” av individuellt beteende samt vikten av sociala praktiker i omställningen till hållbar konsumtion, se till exempel (Hargreaves, 2011; Shove et al., 2012). Studier om hur information kan påverka konsumentbeteendet har utökats med insikter från beteendekonomi som tar hänsyn till konsumentpartiskhet och heuristik, och föreslår olika sätt att ändra beteende genom att ändra valarkitekturen, se till exempel (Mont et al., 2014; Reisch, 2010; Thaler & Sunstein, 2008). Lärdomar från marknadsstudier har använts i ”hållbarhetsmarknadsföring” för att göra hållbara produkter och tjänster mer attraktiva och konkurrenskraftiga, till exempel (Belz & Peattie, 2012; Guyader et al., 2020). Policyvetenskap har varit avgörande för att ta fram nya styrmedel och styrmedelspaket som främjar och underlättar hållbar konsumtion samt att ta bort policyer som bromsar utvecklingen mot hållbarhet, till exempel (Dalhammar, 2019; Rubik et al., 2009). Systemanalysforskare har studerat komplexiteten och kopplingarna mellan ekologiska, ekonomiska och sociala dimensioner där konsumtion äger rum och letar efter hävstångspunkter för att främja omställningen till ett hållbart samhälle, till exempel (Meadows, 2008). Dessa disciplinära bidrag har

³ Konsumtionskritisk forskning, även med miljökoppling, har funnits länge. Faktum är att många antika kulturer införde lagstiftning som berörde konsumtionen, och konsumtionskritik återfinns inom exempelvis medeltidens poesi. Men i denna rapport fokuserar vi på senare års forskning.

lett till konceptuell mångfald och stor komplexitet inom hållbar konsumtionsforskning, och har även resulterat i delvis motstridiga perspektiv i vissa fall (Maniates, 2014).

Betydelsen av hållbar konsumtions-perspektivet är att det går bortom den traditionellt dominerande inriktningen på hållbara produktionsprocesser och hållbara produkter. Den vidgar uppmärksamheten till konsumtionsmönster och hur de påverkar resursintensiteten och miljöpåverkan. Hållbar konsumtion erkänner att genom samspel mellan utbud och efterfrågan, samt mellan materiella, sociala, tekniska och kulturella perspektiv, kan vi få svar på de hållbarhetsutmaningar vi står inför.

2.3.2 Definitioner av hållbar konsumtion

Hållbar konsumtion är ett mycket rikt och komplext forskningsområde som sträcker sig över olika discipliner, men samtidigt är det ”dåligt definierat” (Maniates, 2014). Majoriteten av definitionerna byggde på definitionen av hållbar utveckling som föreslogs i FN-rapporten Vår gemensamma framtid (WCED, 1987) och som tidigare använts i World Conservation Strategy (IUCN, 1980). WCED:s definition fungerade som ett konceptuellt ankare för diskussioner vid Earth Summit i Rio 1992. Men definitionen har kritiserats. I boken "The earth brokers: power, politics and world development", skriven i efterdyningarna av Riokonferensen, beskriver författarna Chatterjee och Finger (1994) hur den vaga definitionen av hållbar utveckling och dess fokus på ”behov” målmedvetet utformades för att skapa ett politiskt utrymme för aktörer med ekonomisk och politisk makt⁴ att säkerställa ökad dominans samt beröva de fattiga den lilla makt de hade. Fokus på behov i definitionen har också kritiserats för sin bristande analytiska tydlighet och avsaknad av tydliga koncept (Maniates, 2014) samt för svårigheten att operationalisera den, se till exempel (Glavič & Lukman, 2007).

Trots detta (eller kanske just därför) användes definitionen som en blåkopia för en av de första definitionerna av hållbar konsumtion och produktion, som togs fram vid Oslo Roundtable Conference on Sustainable Production and Consumption. Den föreslog att hållbar konsumtion och produktion är: *“The use of services and related products, which respond to basic consumption and needs and bring a better quality of life while minimising the use of production natural resources and toxic materials as well as the emissions of waste and pollutants over the life cycle of the service or product so as not to jeopardise the needs of future generations”* (Norwegian Ministry of Environment, 1995).

Enligt definitionen från 1995 ska i princip allt som konsumeras och produceras vara ekonomiskt, ekologiskt och socialt hållbart. Problem uppstår när dessa dimensioner kommer i konflikt med varandra. Ytterst är den ekologiska dimensionen en förutsättning för att de ekonomiska och sociala dimensionerna ska kunna ha en positiv utveckling i framtiden.⁵ På kortare sikt kan mäktiga ekonomiska aktörer motsätta sig ekologisk och sociologisk hållbar utveckling om den inkräktar på deras intresse. På samma sätt kan ekologisk hållbar utveckling kräva åtgärder som kan ha negativ påverkan på utsatta grupper. Då krävs det fördelningspolitik, inte sänkta miljöambitioner (Edman, 2004).

⁴ Till exempel stater, industrier samt internationella organisationer som Världsbanken.

⁵ Vi kan notera att den ekologiska dimensionen är en förutsättning för ekonomisk och social utveckling samt att den ekologiska dimensionen i viss mån kan kvantifieras genom naturvetenskapligt inriktad forskning, till exempel de planetära gränserna, på ett sätt som är mer komplicerat för ekonomisk och social hållbarhet. Men för att styra mot de ekologiska målen krävs att sociala system integreras och beaktas i analysen, se till exempel (Carlman et al., 2015)

Denna *normativa* hållning genomsyrar forskningen om hållbar konsumtion. Dock kritiserades definitionerna av hållbar konsumtion ovan för att vara för vaga när det gäller att definiera vägar och ambitionsnivåer för att uppnå hållbar konsumtion och hållbar utveckling (Atkinson et al., 2009). Sedan dess har forskare och beslutsfattare flitigt debatterat olika ambitionsnivåer inom hållbar konsumtion, det vill säga huruvida hållbar konsumtion anses kunna åstadkommas genom effektivisering av befintliga konsumtions- och produktionsmönster eller om mer omfattande transformativ omställning av konsumtions- och produktionssystem behövs, med tillhörande minskning i konsumtionsvolym. Mer ambitiösa definitioner föreslogs därför, för att ta hänsyn till det akuta behovet av att vända negativa trender och fokusera på hur nuvarande generationers konsumtionsnivåer bör förändras för att säkra konsumtions- och utvecklingsutrymme för framtida generationer. En sådan definition föreslogs av Fuchs et al. (2016, p. 298):

Real sustainable consumption is a "consumption at levels that reverse the depletion of natural capital, repair the rapid unraveling of the global biosphere, and produce more prosperity at lower levels of overall consumption".

För att operationalisera hållbar konsumtion pågår forskning för att till exempel identifiera konsumtionsdomäner och sektorer med hög miljöpåverkan, som till exempel kött, transporter och mat (Ivanova et al., 2020; Tukker et al., 2010). Senare års forskning har även beräknat hur stor minskning i konsumtionsvolym som behövs för att vår konsumtion ska rymmas inom planetära gränser, se till exempel (Hagbert et al., 2018; J. Larsson et al., 2021), se vidare avsnitt 2.2. Koncept som "doughnut"-ekonomin (Raworth, 2017) och konsumtionskorridorer (Fuchs et al., 2021) föreslås som knyter samman forskning om ekologiska tak (miljöbegränsningar) med forskning om dräglig levnadsstandard, det vill säga social hållbarhet, se avsnitt 3.4.3. Dessutom pågår forskning om hur framtida samhällen kan se ut utan eller med mycket mindre ekonomisk tillväxt, där alla tre hållbarhetsdimensionerna räknas in, se till exempel (Hagbert et al., 2018; Svenfelt et al., 2019a).

2.3.3 Stark och svag hållbar konsumtion

Forskning om hållbar konsumtion har länge diskuterat de två huvudsakliga handlingsvägarna för hur hållbar utveckling kan uppnås, nämligen genom "effektivitet" (ofta benämnt "grönare" konsumtion) och "tillräcklighet" (Princen, 2005). Den diskussionen kopplas till olika ambitionsnivåer inom hållbar utveckling och i synnerhet hållbar konsumtion: kan vi nå våra mål och hålla oss inom planetära gränser genom att effektivisera processer och varor samt genom att ändra våra konsumtionsmönster, eller krävs en *kombination av åtgärder* där minskning av absoluta konsumtionsnivåer genom "tillräcklighetsåtgärder" ingår?, se till exempel (Figge et al., 2014; Princen, 2005; Stahel, 2001).

De effektivitetsfokuserade åtgärderna har ansetts otillräckliga för att skapa en hållbar framtid, och krav på starkare och kraftfullare åtgärder har hörts sedan Earth Summit 1992, se till exempel (Cohen, 2019b) (se också avsnitt 2.3.2). Denna dikotomi kring ambitionsnivåer och vägar mot dem har också avspeglats i det som senare fick namnet *stark och svag hållbarhet*, se till exempel (Turner, 1995), eller också föreslogs i kontexten av forskning om "ekologisk modernisering" (Christoff, 1996). Inom området hållbar konsumtion har frågan kring behovet av svag respektive stark hållbar

konsumtion diskuterats av flera forskare, exempelvis (Ahvenharju, 2020; Hobson, 2013; Lorek, 2009; Lorek & Fuchs, 2013, 2019; J. Spangenberg, 2014). Här förstår vi begreppen enligt följande:

- 1) Svag hållbar konsumtion = främst förändring av konsumtionsmönster genom miljöeffektivare/grönare konsumtion och viss omställning mot konsumtionen av mindre miljöbelastande konsumtionskategorier.
- 2) Stark hållbar konsumtion = minskning av konsumtionsnivåer genom tillräcklighetsåtgärder som kompletteras med förändring i konsumtionsmönster genom miljöeffektivare/grönare konsumtion och omställning i typen av konsumtion. Stark hållbar konsumtion betonar behovet av verkliga nettominskningar av den globala materialkonsumtionen (Fedrigo and Hontelez, 2010).

Även om konceptualiseringarna av de två perspektiven har vunnit stort genomslag inom området hållbar konsumtion, finner vissa författare denna dikotomi problematisk, eftersom den reducerar den pågående komplexa debatten till två antagonistiska perspektiv, som båda har sina begränsningar och svagheter (Geels et al., 2015). Den svaga hållbara konsumtionspositionen kritiserar för att inte leverera nödvändiga minskningar av resursförbrukningen i den skala och med den hastighet som krävs och för att den i princip upprätthåller *status quo* med en viss ”optimering” (Alfredsson et al., 2018). Det starka hållbara konsumtionsperspektivet å andra sidan är (konceptuellt) fortfarande svagt utvecklat, och har redan stämplat som politiskt oacceptabelt av vissa aktörer (D’Alisa et al., 2015).

2.3.4 (O)hållbar konsumtion som miljöpolitiskt område

Miljöpolitiken har traditionellt delats in i olika områden, till exempel kemikalier, förnybar energi, klimat, industrifrågor och så vidare. En tydlig tendens är att man alltmer integrerar dessa frågor. Exempelvis så integreras frågor om förnybar energi, klimat och energimarknader alltmer på europeisk nivå genom Energiunionen (Europeiska Rådet, 2020), 55 %-paketet⁶ och Gröna given⁷ (Europeiska Rådet, 2022), och vi ser samma tendens i många nationer. En annan tendens är att resursutmaningen och klimatutmaningen integreras alltmer i analyser och styrmedelspaket, exempelvis så ingår EU:s senaste färdplan för cirkulär ekonomi som en del av den Gröna given (EC, 2020a).

Hållbar konsumtion som miljöpolitiskt område är tvärsektorielt, vilket gör att det inte haft någon naturlig politisk hemvist. Det har ansetts ligga i skärningspunkten mellan konsument- och miljöpolitiken, och Sverige var en pionjär vad gäller införandet av miljömål i konsumentpolitiken, till exempel (Mont & Dalhammar, 2005). Hållbar konsumtion är således en relevant fråga både för dem som arbetar med konsumentfrågor och dem som handhar miljöfrågor. Den berör strategier och styrmedel inom många olika miljöpolitiska områden vilket innebär ”administrativ fragmentering”⁸ med avseende på olika geografiska skalor, tidsskalor, samt specifika problemområden, liksom samspelet mellan olika områden såsom nationell vs lokal styrning

⁶ 55 %-paketet (engelska: 'Fit for 55 package') är ett paket med lagförslag gällande klimatlagstiftning inom Europeiska unionen som Europeiska kommissionen presenterade den 14 juli 2021. Paketet är en del av den europeiska gröna given och syftar till att nå en utsläppsminskning av växthusgaser på 55 procent fram till 2030, jämfört med 1990 års nivåer, i enlighet med den europeiska klimatlagen.

⁷ Den gröna given är EU:s nya tillväxtstrategi med målsättningen att göra Europa till ett klimatneutralt, rättvist och välmående samhälle med en modern, resurseffektiv och konkurrenskraftig ekonomi.

⁸ För diskussion om begreppet se till exempel (Scharin, 2018).

(Heiskanen et al., 2014). Som framgår av kommande avsnitt så finns det en uppsjö av styrmedel som relaterar till konsumtion, på olika sätt, och de kan antas på olika nivåer (såväl på EU-nivån som nationellt och lokalt). De styrmedel och lagar som relaterar till hållbar konsumtion ligger under olika generaldirektorat hos Europeiska kommissionen, och hos olika departement och nationella myndigheter i Sverige. Vi ser också hur nya miljöpolitiska områden som cirkulär ekonomi har ett starkt inslag av konsumtionsinriktade åtgärder ("rätt att reparera", produktmärkning, långlivade produkter m.m., se avsnitt 4.2.1) samt hur rekommendationer för att göra Sverige mer "cirkulärt" innefattar många åtgärder som avser att minska eller förändra konsumtionen (Circle Economy & RISE, 2022). Med andra ord så aktualiserar hållbar konsumtion frågor om *rådighet*, till exempel vad som kan bestämmas i Sverige vs Bryssel, *vertikal integration* (samstämmighet mellan styrmedel och lagar på olika nivåer) och *horisontell integration* (samstämmighet mellan mål och styrmedel inom olika miljöpolitiska områden, se Scharin (2018) för en diskussion om detta i samband med miljömålsarbetet. Khan et al. (2021) noterar att de nordiska länderna har lagt mycket fokus på "grön tillväxt" och en "grön omställning av ekonomin", men saknar sammanhållande nationella strategier för denna omställning, och frågor om klimat, cirkulär ekonomi och teknikpolitik behandlas ofta separat.

Implikationerna av ovanstående är bland annat:

- Det är inte helt enkelt att avgränsa en politik för hållbar konsumtion, eller styrmedel för hållbar konsumtion, från andra miljöpolitiska områden.
- Många miljöpolitiska områden, såsom klimatpolitiken och arbetet mot en cirkulär ekonomi, lägger alltmer fokus på konsumtionsfrågor.
- Det är en öppen fråga om "hållbar konsumtion" ska behandlas som ett eget område inom hållbarhetspolitiken, med egna mål, eller om konsumtionsfrågor ska integreras i andra politiska områden. Just nu är situationen att de nationer som arbetar aktivt med hållbar konsumtion ofta tillämpar bägge dessa strategier.

Forskningen inom hållbar konsumtion har ofta ansetts ha "svag" påverkan på beslutsfattare, bland annat på grund av dess samhällsvetenskapliga karaktär, och då forskningen betonar komplexiteten relaterad till konsumtionsvanor, medan politiska beslutsfattare snarare behöver förenklade modeller som underlag för beslutsfattande (Heiskanen et al., 2014). Detta avspeglas även i miljöpolitiken: de nordiska länderna anses ofta ligga långt framme vad gäller miljöarbetet, men politiken domineras av ett fokus på grön tillväxt, och det saknas perspektiv som ifrågasätter tillväxten i sig, eller ifrågasätter att naturen främst finns till som en värdefull resurs som kan exploateras (Khan et al., 2021).

Det finns andra perspektiv på frågor om styrning för hållbar konsumtion. Studier visar att vissa aktörer lägger fokus på åtgärder som införs på nationell nivå, medan andra lägger större vikt vid initiativ för hållbar konsumtion på lokal nivå (Kiss et al., 2018); en finsk intervjustudie visade att de personer som tillhör samhällets "elit" till stor del är överens om problemet (överkonsumtion), men har olika syn på vilka styrmedel som är lämpliga för att åtgärda det, och även olika syn på om konsumtionsrelaterade styrmedel som kvoter inskränker den personliga friheten eller inte (Ahvenharju, 2020, 2021). Det finns en oro för att konsumtionsrelaterade styrmedel kan öka den politiska polariseringen i samhällen (Ahvenharju, 2020), men andra studier visar att koncept inom stark hållbar konsumtion – såsom "konsumtionskorridorer" – visserligen är kontroversiella men

inte polariserande per se, och ofta är möjliga att diskutera med olika samhällsgrupper (Defila & Di Giulio, 2020). Det finns skillnader länder emellan vad gäller exempelvis synen på vem som ska ”äga”/driva frågorna om hållbar konsumtion (stat vs individ etc.) (Wang, 2017). Studier visar också att nivån av tillit i ett samhälle har stor betydelse för om medborgarna accepterar vissa styrmedel, till exempel miljöskatter, se (Fairbrother et al., 2019). Det finns också skillnader mellan hur olika grupper av människor ser sig själva i förhållande till naturen, och människor med en viss syn på världen anser att nuvarande *samhällssystem är en möjlighet att förändra konsumtionsmönster*, medan andra människor ser det nuvarande *systemet som begränsande för ändringar av konsumtionsmönster* (Ahvenharju, 2021).

Den sista punkten ovan sätter också fingret på en mycket viktig fråga, som även påverkar synen på styrning och styrmedel: *ser vi på världen ”som den är”, med existerande maktstrukturer, institutioner och ekonomiska system, eller kan vi se den ”utifrån” och ifrågasätta den nuvarande ordningen* (Mathai et al., 2021)? Risken med att se världen som given är att man inte förordar styrning och styrmedel för att förändra på djupet, och det kan även ligga till grund för att man vill förändra genom att fokusera på tekniska lösningar och beteendeförändringar, snarare än lägga fokus på frågor som berör rättvisa, politisk förändring och kollektivt handlande (Mathai et al., 2021). Mathai et al. (2021) betonar att ett viktigt nästa steg inom konsumtionsforskningen är att forska mer utifrån ett ”politisk ekonomi”-perspektiv med fokus på dessa frågor. De pekar också på problemen med dagens finansmarknad och penningflöden, och hur aktörer inom dessa områden får alltmer makt på bekostnad av andra grupper och intressen, och hur denna process stärker ”kommodifieringen” av naturen. Denna typ av kritik återfinns även hos exempelvis Klein (2015), och hos Hickel (2018), där den senare betonar att fattiga länder är fortsatt fattiga just för att de deltar i det nuvarande kapitalistiska systemet, som bibehåller dagens mönster vad gäller fördelning av resurser med mera. Han menar också att det nuvarande systemet med fokus på tillväxt är dåligt på att bekämpa fattigdom, och att en större omfördelning av resurser skulle vara en effektivare metod att minska fattigdomen än tillväxt.

Risken om man ser på styrning och styrmedel utifrån världen ”som den är”, är dels att politiken troligen inte är särskilt verkningsfull, dels att den inte hjälper till att åtgärda existerande orättvisor, och dels att man inte ifrågasätter systemet. Forskningen kan här lära av exempelvis kritisk teori (Mathai et al., 2021).

2.3.5 Maktstrukturer kring (o)hållbar konsumtion

Det finns en konsensus bland många konsumtionsforskare att frågor om makt och maktstrukturer är intimt kopplade till dynamiken i konsumtions- (och produktions-) system (Fuchs et al., 2016; Maniates, 2014). Detta beror på att samhällsomställningar oundvikligen genererar vinnare och förlorare. Omställningen till hållbar konsumtion kan därför stärka vissa grupper, och deras intressen, och negativt påverka andra. Men, samhällsomställningar kan också förstärka befintliga sociala maktstrukturer på bekostnad av utsatta, marginaliserade eller på annat sätt missgynnade grupper (Vergragt et al., 2014). Även om dessa frågor är ytterst relevanta, finns det knappast någon systematisk undersökning eller teoretisering i frågor kring maktstrukturer i relation till hållbar konsumtion (Defila et al., 2014; Mathai et al., 2021). Befintliga studier som ställer svåra frågor om maktstrukturer motiveras främst av särskilda politiska frågor och processer, till exempel politiken bakom avfallsminimering eller teoretiska frågor kring hur konsumtionskulturen uppstod. Maniates

(2014) kallar den här situationen för Maktparadoxen: forskare inom hållbar konsumtion borde vara starkt motiverade att ta upp svåra frågor om konsumtion, makt och social ställning. Ändå verkar de vanligtvis vara ovilliga att göra detta. Vi vill uppmärksamma denna kritik och i den här rapporten strävar vi efter att reflektera kring maktstrukturer som ligger bakom ohållbara konsumtionsmönster och volymer samt diskutera vilken maktförskjutning som behövs för att säkra övergången mot ett hållbart samhälle. Vi inspireras av frågor som Maniates lyfter upp som kritiska och kommer att använda dem i vår översikt: Vilka konfigurationer av makt och inflytande producerar och upprätthåller befintliga konsumtionsmönster? Vilka intressenter kan och är villiga att omforma underliggande strukturer för materialförsörjning? Vem är kapabel att ändra "terrängen" för konsumtion, och vem är skyldig till att skapa och förstärka befintliga mönster av ohållbar konsumtion? Vilka processer av sociala förändringar måste analyseras och förstärkas, och av vem?

3 Forskning om hållbar konsumtion

3.1 Organiserande ramverk

I stället för svag och stark hållbar konsumtion har andra sätt att conceptualisera övergången till mer hållbara konsumtionsmönster och konsumtionsnivåer föreslagits. Majoriteten av dem urskiljer tre nivåer, varav två motsvarar svag och stark hållbar konsumtion, medan mellanstrategin skiljer sig åt när det gäller detaljer om vad den faktiskt innebär. En inflytelserik UNEP-rapport från 2001, ”Consumption opportunities. Strategies for change”, skiljde mellan ”different” (*annorlunda*) konsumtion som skulle uppnås genom statliga åtgärder och investeringar, ”conscious” (*medveten*) konsumtion som ska uppnås genom förändringar i konsumentbeteende och ”appropriate” (*lämplig*) konsumtion som ska nås genom en djup och bred debatt i samhället om konsumtionsmönster och konsumtionsnivåer samt livskvalitet (UNEP, 2001). En annan conceptualisering är ramverket *undvika-skifta-förbättra* som Creutzig et al. (2018) föreslår. Dessa utvecklades i början av 1990-talet i Tyskland, för att strukturera politiska åtgärder som minskar transporternas miljöpåverkan. När det gäller studier av övergångsprocesser mot hållbarhet (”transitions”) föreslår Geels et al. (2015) att man bör skilja mellan *reformistiska, omkonfigurerade och revolutionära* (revolutionary-reconfiguration-reformist) tillvägagångssätt. Akenji et al. (2021) skiljer mellan *minska-skifta-förbättra* (reduce, shift, improve) som olika alternativ för förändring mot en livsstil som kan förenas med 1,5-gradersmålet. I tabellen nedan redogör vi för begreppen och hur vi använder dem i denna rapport.

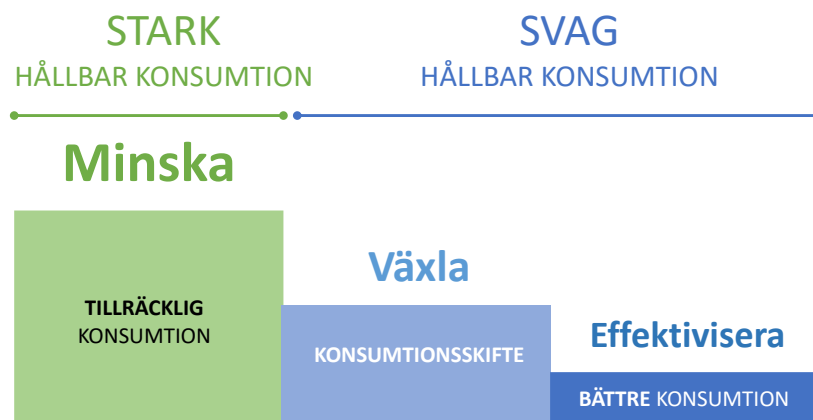
Tabell 1 Olika sätt att kategorisera steg i omställning mot hållbar konsumtion

Denna rapport	UNEP 2001	Geels et al. (2015)	Creutzig et al. (2018)	Akenji et al. (2021)
Minska	Lämplig	Revolutionär	Undvika	Minska
Växla	Annorlunda	Omkonfigurerad	Skifta	Skifta
Effektivisera	Medveten	Reformistisk	Förbättra	Förbättra

I denna rapport använder vi följande kategorier och definitioner:

- 1) **Minska – tillräcklig konsumtion** betyder absolut minskning i konsumtionsvolym av varor och tjänster som leder till absolut minskning i förbrukning av resurser och därigenom absolut minskning i miljömässig och social påverkan. Tillräcklig konsumtion kan vara till exempel när individer minskar sin konsumtion av kött och inköp av kläder, flyger mindre, avstår från bil, avstår från resor och bor på en mindre yta.
- 2) **Växla – konsumtionsskifte** betyder relativ minskning i konsumtionens påverkan på grund av ett skifte till andra sätt att konsumera, till exempel växling till en *mindre belastande kategori av varor och tjänster*, i stället för att köra bil åker man kollektivt, och i stället för att äta kött äter man vegetabilier. Ett annat exempel är växling till *annorlunda affärsmodeller*, till exempel från att köpa, äga och använda privat bil till att få tillgång till delad bil, bilpool eller biluthyrningstjänst. Hit hör också förändring i *sociala praktiker* inom olika konsumtionsdomäner såsom ätande, städande och så vidare. Ett annat exempel på det här perspektivet är reformer i *sociotekniska system*, som till exempel *försörjningssystem*.

- 3) **Effektivisera – bättre konsumtion** innebär att individer inte konsumerar mindre eller växlar till mer hållbara typer av varor och tjänster, utan att de konsumerar bättre alternativ av samma varor och tjänster, till exempel miljömärkta, ekologiska, energieffektiva, etiska eller lokalt producerade varor.

Figur 1 Kontinuum av svag-stark konsumtion gentemot tillräcklig konsumtion, konsumtionsskifte och bättre konsumtion.

Hållbara konsumtionsmönster och nivåer kan troligtvis uppnås endast med en kombination av dessa tre perspektiv, där 1) vi avstår från viss konsumtion (*minska*), 2) vi finner mer innovativa och mångsidiga sätt att tillfredsställa våra behov via sociala praktiker, innovativa affärsmodeller samt sociotekniska system (*växla*), 3) vi konsumerar alltmer effektiva produkter och tjänster (*effektivisera*) (Akenji et al., 2021). *Minskning* kan uppnås genom exempelvis kvoter eller förbud mot vissa typer av extraktion eller produktion (till exempel förbud mot fossilutvinning, skapande av havsreservat), eller förbud mot vissa produkter (yachter, vissa lyxprodukter m.m.) (Akenji et al., 2021) (se kapitel 4).

Även om det inte alltid är lätt att klassificera olika åtgärder och styrmedel under dessa kategorier, kommer vi att använda dem som ett analytiskt verktyg när vi diskuterar tre strategier för övergången mot hållbar konsumtion. Under varje kategori kommer vi att belysa följande aspekter:

- Omfattning och typ av förändring som förespråkas i varje kategori
- Exempel på olika begrepp/strategier som syftar till att ändra beteende/system/samhälle mot lägre konsumtionsrelaterad hållbarhetspåverkan
- Övergripande begränsningar i varje kategori

3.2 Effektivisera – bättre konsumtion

3.2.1 Omfattning och typ av förändring

Bättre konsumtion handlar om konsumtion av miljöeffektivare eller socialt hållbara varor och tjänster, som produceras och konsumeras inom ramen för det rådande teknologiska paradigmet. Miljöproblem löses genom ”grön” innovation och förbättring av produkter och produktionsprocesser (McMeekin and Southerton, 2012). För att stimulera konsumtionen av dessa

ekoeffektiva produkter måste konsumenterna fatta gröna inköpsbeslut och då måste deras miljömedvetenhet öka. Detta kan åstadkommas med hjälp av information, miljömärkning, nudging och konsumentkampanjer. Många av de forskningsdiscipliner som bidrar till diskursen om effektiv hållbar konsumtion – konsumentbeteende, psykologi och socialpsykologi, marknadsföring, beteendekonometri, ekonomi och politik – ser ofta individen som den främsta boken bakom ohållbar konsumtion, såväl som den främsta förändringsagenten (Devinney et al., 2010; Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013). Politiker och andra aktörer, inklusive företag och akademiker, ses som agenter som är där för att med sin expertis bidra till ett ändrat konsumentbeteende (Devinney et al., 2010).

Vi valde att lyfta fram tre områden av vikt vid övergången till bättre konsumtion: behovet av att skilja mellan olika konsumentgrupper vad gäller ansvar för konsumtionsrelaterade utsläpp, vikten av att adressera marknadsföring samt den potentiella roll som nudging kan spela för att nå konsumentgrupper som miljömärkning har svårt att nå.

3.2.2 Exempel 1: Gröna marknader och konsumenter

Den ökande medvetenheten om miljöproblem och sociala problem relaterade till ekonomiska aktiviteter ses som den främsta anledningen till framväxten av grön konsumism (Spaargaren & Mol, 2008). Föreställningen om en konsument som drivs av privat nytta har utvecklats till en idé om medborgare-konsument (Spaargaren & Oosterveer, 2010). I globaliseringens tidevarv kan medborgare-konsumenter nu utöva sin makt på nya ”maktplatser” (Held, 1995), det vill säga på marknaden och inte bara i det politiska livet. När fler konsumenter köper gröna varor skapas en efterfrågan vilket påverkar marknaden i ”grön” riktning och skickar en signal till producenterna att det är gynnsamt att satsa på gröna produkter och stimulera framväxten av gröna marknader. Grön konsumtion innebär alltså att producenter och beslutsfattare har ett ansvar för att se till att gröna produkter tillverkas och erbjuds på marknaden, medan individer bär ansvaret för att köpa dem (Akenji, 2014). Det grundläggande antagandet är att självständiga konsumenter har friheten, makten och kapaciteten att göra välinformerade och rationella val och därigenom skapa större efterfrågan på gröna produkter och grönare marknader.

Huvudfokuset i forskningen om hållbar konsumtion har varit på individens roll i grön konsumtion. Primära frågeställningar har varit: vilka är de gröna konsumenterna, hur man kan öka konsumenternas medvetenhet kring miljöfrågor, och vilka incitament på individnivå – och utbud på marknaden – kan reducera det välkända attityd-beteende-gapet, det vill säga gapet mellan individens intentioner och själva agerandet? För att reducera det välkända attityd-beteende-gapet har miljömärkning länge använts som ett primärt verktyg för att öka medvetenhet bland konsumenter om gröna varor och därmed styra mot hållbar konsumtion (Rex & Baumann, 2007). Men enligt Rex & Baumann (2007) har miljömärkning mestadels riktats mot gröna konsumenter och haft liten påverkan på majoriteten av konsumenterna. På vissa marknader med hög andel av miljömärkta varor, till exempel miljömärkta tvättmedel med 90 procent av marknaden, köper även icke-gröna konsumenter miljömärkta varor. Men andelen miljömärkta produkter skiljer sig avsevärt mellan olika produktgrupper (Jonasson & Åkeson, 2021), och utbudet av ekologiska varor är fortfarande litet.⁹ I dagsläget kostar fortfarande miljömärkta och etiska varor mer än icke-hållbara

⁹ Ett exempel är ekologisk mjölk har bara 8 procent av den svenska marknaden (Ekoweb, 2021).

alternativ (Vegomagasinet, 2021). Även om det finns grupper av miljömedvetna konsumenter som är villiga att betala högre pris för miljömärkta varor (Janßen & Langen, 2017) missgynnas konsumentgrupper med låga inkomster. Generellt så har miljömärkningen spelat en viktig roll för att öka miljömedvetenhet hos vissa konsumentgrupper, men den har också kritiserats för att vara komplex (Yokessa & Marette, 2019) och för att uppmuntra till mer konsumtion (av gröna varor) (Rex & Baumann, 2007).

För att bättre förstå individens roll i grön konsumtion har forskningen fokuserat på att studera demografiska parametrar såsom kön och inkomst, vilka har stor påverkan på konsumtionsmönster och hållbarhetspåverkan. En nyligen genomförd studie av utgifter hos ensamstående män och kvinnor visade att mäns inköp skapade 16 procent högre utsläpp även om försökspersonerna i studien spenderade liknande summor pengar (Carlsson Kanyama et al., 2021). Det beror på att män spenderar 70 procent mer på kategorier med höga utsläpp, såsom bensin, medan kvinnor spenderar mer på konsumentkategorier som har mindre miljöpåverkan, såsom hälsovård, kläder och möbler. Detta överensstämmer med resultaten i tidigare studier som visar att kvinnor lever på ett mer hållbart sätt än män (Bradley, 2009), och sätter mer värde på effektiv energianvändning, avfallssortering och återvinning än män (Konsumentverket, 2020a).

Inkomst har visat sig vara en viktig indikator för hushållens konsumtionsrelaterade miljöpåverkan (Hubacek et al., 2017). En studie från Israel visar hur konsumtionsmönstren hos fattiga och rika individer skiljer sig åt (Peleg-Mizrachi & Tal, 2020): fattigare israeler har ett större ekologiskt fotavtryck per capita i sina inköp av textilier och matkonsumtion, medan rikare israeler har relativt sett större ekologiska fotavtryck inom transport och bostad. Globalt sett stod de rikaste 10 procenten i världen för 49 procent av utsläppen 2015, medan de 50 procenten med lägst inkomst stod för 7 procent. Utsläppen ökade mellan 1990 och 2015, och denna ökning skedde till överväldigande del hos den delen av världens befolkning med högst inkomster (Kantha et al., 2020). Därför är ett generellt förhållningssätt till hur man åstadkommer beteendeförändring missriktat, eftersom ansvaret för majoriteten av utsläppen är så starkt koncentrerat i händerna på ett fåtal mäktiga individer, av Kenner (2019) benämnda ”förorenareliten”. Dessa toppkonsumenter använder sitt betydande ekonomiska och politiska inflytande för att bibehålla det ohållbara och orättvisa system som underbygger fossilbränsleekonomin (Wiedmann et al., 2020).

Det finns en pågående diskussion om terminologin kring hållbar konsumtion. Forskare menar att språket är viktigt i omställningsarbete, till exempel att ord som ”konsumtion” och ”konsumera” leder fel och utgör ett hinder för övergången till en cirkulär ekonomi, till exempel då de prioriterar ägande av produkter framför tillgång till dessas funktioner, vilket kan möjliggöra ett mer effektivt resursutnyttjande (Lindahl & Dalhammar, 2022). De pekar på att hållbar konsumtion alltför ofta associeras med rådande institutioner i vår materiella kultur. För att möjliggöra omställningen är det viktigt att använda termer som inte förknippas med konsumtistisk kultur. Det är också viktigt att uppmärksamma mångfalden i hur människor relaterar till materiella varor bortom den traditionella konsumentrollen. Forskning ökar kring prosumenter, det vill säga människor som aktivt engagerar sig i produktionen av det de behöver, såsom egen mat och el (Lang et al., 2020; Lehner, 2019; Potra, 2017; Ritzer et al., 2012). Forskning pågår också om vilka färdigheter individer borde ha för att främja övergången till ”reparationssamhälle” (López Dávila et al., 2021; Svensson-Hoglund et al., 2021), såsom vilken omsorg produkter behöver, och hur de ska underhållas och uppgraderas. Forskningen om delningsekonomin har exploderat på senare år och den visar hur människor

engagerar sig i samskapande av alternativa konsumtionssystem baserade på delning och utbyte av underutnyttjade tillgångar och färdigheter (Boateng et al., 2019; Bradley & Pargman, 2017; Frenken & Schor, 2019; Mont et al., 2020; Plepys & Singh, 2019; Sands et al., 2020; Xu, 2020).

Delningsekonomi, prosumism och reparationssamhälle visar olika vägar till potentiell ”avkommodifiering” av konsumtionen, en övergång från att *köpa, äga och konsumera* till att *göra, vara eller producera* (Dietz & O’Neill, 2012).

Vad gäller styrmedel för hållbar konsumtion pekar forskningen på vikten av att utveckla styrmedel som är anpassade till specifika grupper av människor (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021). Mer forskning behövs här. En annan viktig fråga för framtida forskning handlar om acceptans för olika styrmedel. EU-barometern visar att mer än hälften (51 %) av svenska konsumenter tror att tekniska lösningar är effektivast för att ta itu med miljöproblem, 40 procent tror på att ändrade sätt att konsumera är effektivast, följt av 33 procent som tror på starkare ekonomiska incitament för att skydda miljön (EC, 2020b).¹⁰ En angelägen fråga att ställa i framtida undersökningar är huruvida individer kommer att stödja åtgärder för att minska konsumtionen. Forskning behöver förstå varför vi konsumerar som vi gör, men det behövs också mer forskning om vad som kan få oss att avstå från att konsumera mera (Lorek & Fuchs, 2019).

3.2.3 Exempel 2: Kommunikation och reklam

För att främja bättre konsumtion behövs det tydlig och tillräcklig – samt tillförlitlig – information till konsumenter (Dalhammar et al., 2021b). Men marknadsföring och reklam syftar ofta till att öka försäljningen av ohållbara produkter. Ett brett spektrum av discipliner såsom marknadsföring, konsumentforskning och kommunikationsforskning studerar hur (o)hållbar konsumtion främjas och kommuniceras.

Reklam och marknadsföring har spelat en viktig roll i främjandet av (o)hållbara konsumtionsmönster. År 2020 uppskattades värdet på reklamindustrin i världen till 557 miljarder US-dollar (Statista, 2021). En studie visade att under en arbetsdag exponeras individer för 3 000–20 000 kommersiella budskap (ExploreCurate, 2016). Forskning visar hur huvudbudskapet i reklam har ändrats från att primärt fokusera på att förmedla information om produktprestanda till att påverka känslor, det vill säga skapa missnöjda konsumenter (Lee & Hong, 2016). En annan förändring är att inte bara sälja in produkter, utan hela livsstilar (Kahle & Chiagouris, 2014), och inte bara livsstilar hos grannar, ”the Jones”, utan även ”the Kardashians” (Sheriff, 2017). Detta är en naturlig utveckling: då de grundläggande behoven hos de flesta människor i moderna industrialiserade ekonomier i stort sett har tillgodosetts, måste företag kontinuerligt arbeta för att skapa nya behov och stimulera högre konsumtionsnivåer. Samtidigt utökar reklambranschen också sina målgrupper och riktar sig även till barn. Redan i början av 2000-talet kunde ett genomsnittligt dagisbarn identifiera cirka 300 företags logotyper (Schor, 2004). Numera finns det reklam i hemmet, på tv och i våra digitala prylar. En studie av 135 appar för barn avslöjar att 95 procent innehöll minst en typ av reklam (Meyer et al., 2019). Därmed socialiseras barn in i konsumtionskultur och tar den för given. Forskning visar att barn spelar en allt viktigare roll för konsumtionen, och starkt påverkar familjers beslutsfattande kring inköp (C. O’Neill & Buckley, 2019; Ritch & Brownlie, 2016; Sovacool et al., 2019).

¹⁰ I denna studie hade man möjlighet att välja flera alternativ.

Ett relativt nytt fenomen är hållbarhetsinfluensers, det vill säga självutnämnda förespråkare för hållbarhet som uppmuntrar övergången till hållbara livsstilar genom att demonstrera och diskutera sina vardagliga val, ofta i olika sociala mediekkanaler (Trujillo Ferreres, 2021). Trujillo Ferreres (2021) visar att hållbarhetsinfluensers vanligtvis utbildar sig själva i hållbarhet. En del av dem samarbetar med företag, vilket leder till frågor om huruvida de förstärker konsumism genom att engagera sig i marknadsföring av (hållbara) produkter snarare än att främja hållbara livsstilar. När det kommer till hållbarhetsrelaterad information som förmedlas på deras konton finns det inga standarder eller regler som vägleder vare sig influensers eller deras följare. Då är det konsumenternas och följarnas ansvar att kritiskt bedöma huruvida de budskap som delas är legitima eller inte. Generellt finns det en enorm brist på förståelse kring vilka hållbarhetsinfluensers är, hur de påverkar konsumenter, och vad som kan göras för att försäkra att resultatet blir mer hållbar konsumtion och mindre konsumistiska individer.

Det finns en ökande volym 'marknadsföringsbuller' från företag och varumärken, vilket gör det svårt för konsumenter att välja rätt (Owen et al., 2007). Detta, kombinerat med konsumenternas begränsade möjligheter att kontrollera budskapen, har lett till ett ökat intresse för forskning kring "greenwashing". Greenwashing handlar om praxis att presentera falska eller överdrivna hållbarhetspåståenden (Guyader et al., 2020) eller att använda miljöbudskap för att avleda uppmärksamheten från mindre önskvärda beteenden i en organisation (Pezzullo & Cox, 2018). En nyligen genomförd EU-omfattande granskning av hållbarhetspåståenden online, från olika affärssektorer som kläder, kosmetika och hushållsutrustning, visar att i 42 procent av fallen var de överdrivna, falska eller vilseledande, och potentiellt skulle vissa av dem kunna kvalificeras som otillbörliga affärsmetoder enligt EU:s regler (European Commission, 2021). För att åtgärda detta har politiska styrmedel införts under de senaste åren i många länder, för några exempel från Sverige se till exempel Dalhammar (2020).

Olika grenar av marknadsföringen har vuxit fram som syftar till att främja grön eller hållbar konsumtion, se till exempel (Belz & Peattie, 2012; Guyader et al., 2020). Överlag fokuserar forskningen om hållbarhetsmarknadsföring på att integrera hållbarhet i marknadsföringen, men är mer sällan benägen att gå in på djupet kring konsumenternas livsstilar eller beteendeförändringar (Kemper & Ballantine, 2019). Fortfarande är det få studier inom marknadsföring som erkänner att de konsumtionsmönster som konventionell marknadsföring uppmuntrar är en viktig drivkraft för negativ miljöpåverkan (Peattie & Peattie, 2009). Enligt Izagirre-Olaizola (2021) är även grön marknadsföring ett verktyg för att endast sälja vissa typer av miljömärkta och etiskt märkta produkter, snarare än ett verktyg för att ta itu med roten av miljöproblemet – konsumtionsberoendet. Kritiken av marknadsföringen har därför ökat och forskare har börjat ställa kritiska frågor om vilken roll marknadsföringen spelar i ett samhälle präglat av miljöförstöring (Brownlie & Tadjewski, 2008; Firat & Tadjewski, 2009; Nair & Little, 2016). Ändå finns det mer forskning, åtminstone i traditionella akademiska tidskrifter, om marknadsföring som studerar hur konsumism ska främjas, än de som fokuserar på restriktioner för marknadsföring och hur konsumismen kan begränsas (McDonagh & Prothero, 2014). Det kan förklaras med att det finns mäktiga aktörer som drar nytta av nuvarande nivåer av masskonsumtion och olika försök att förändra konsumtionsmönster kan hamna i öppen konflikt med deras intressen (D. Fischer et al., 2021). Men det finns förslag att till exempel införa en skatt på reklam eller förbjuda reklam av ohållbara varor – till exempel genom att förbjuda fraser som ger intryck av att en produkts påverkan på miljön är minimal och krav på att reklam ska innehålla information om hur man tar

hand om och reparerar en produkt, eller krav på att viss miljöinformation ska finnas med i all reklam, till exempel vilken energiförbrukning en produkt har (Dalhammar et al., 2021b).

Akademiker som forskar och undervisar om marknadsföring är en av de viktiga aktörerna för att förändra de grundläggande premisserna för marknadsföring och dess relation till hållbarhet (McDonagh & Prothero, 2014). Det finns krav på att förnya marknadsföringsdisciplinen, då hållbarhet är detta århundrades stora fråga. En studie från USA visar att de flesta läroböcker som används i företagsekonomins hållbarhetskurser förespråkar en ”svag” hållbarhet med kostnadsbesparingar, rykte och lönsamhet som de primära skälen för att företag bör arbeta med hållbarhet, snarare än etiska argument eller ekologiska gränser för tillväxten (Landrum & Ohsowski, 2017). Forskningen måste börja ställa obekväma frågor om hur vi kan få alla att konsumera mindre eller annorlunda. Går det att sluta med marknadsföring av ohållbara varor? Kan till exempel begränsningar av produktutbudet och reglering av reklam vara effektivt och accepteras?

3.2.4 Exempel 3: Valredigering och nudging

Till skillnad från neoklassisk ekonomi som bygger på antagandet om rationellt beslutsfattande hos individer, bygger beteendevetenskap på insikter från kognitiv och social psykologi om att människor har begränsad kognitiv kapacitet för beslutsfattande, och därför använder genvägar, rutiner och omvärldssignaler för att snabbt kunna navigera ”genom vardagen”, till exempel (Kahneman, 2011; Thaler & Sunstein, 2008). Beteendekonometri lyfter fram vikten av ”beslutssammanhang” – det vill säga miljön där individer gör val – som en viktig faktor som påverkar beteende. Genom att modifiera ”valarkitekturen” kan en aktör – beslutsfattare eller företag – försiktigt leda människor i en önskvärd riktning så att det önskvärda beslutet blir det som är lättast att fatta. Det finns olika typer av nudging (”knuffar”). En är att använda *standardalternativ* som är bra för miljön i situationer med komplex information, där individer behöver välja mellan olika alternativ (t.ex. pensionsfonder eller finansiella tjänster). En annan nudge är att *arrangera om en valsituation*, det vill säga förändra den fysiska miljön genom att ändra layouter och funktioner i butiker, såsom avståndsskyltar under pandemin, och därigenom uppmuntra en visst beteende. Ett tredje exempel på nudge är att uppmärksamma *sociala normer* – ”så här gör andra”. Nudgingforskningen är ett intressant tillskott till konsumtionsforskningen, inte minst eftersom den inte ser individer som ”nyttomaximerare med obegränsad kapacitet att bearbeta information” utan som personer med begränsad rationalitet som är beroende av genvägar och vanor (Mont et al., 2014).

Beteendevetenskap är ett gammalt forskningsområde som har fått ny uppmärksamhet världen över som ett verktyg för att lösa olika samhällsproblem (Wolff & Schönherr, 2011). Det finns ett växande intresse för, och tillämpning av, nudging inom olika områden, allt från nudging av hållbart konsumentbeteende inom turism (Souza-Neto et al., 2022), i delningsaffärsmodeller (Werkmeister et al., 2021), i smarta städer (Klieber et al., 2020) till onlinemiljöer (C. Schneider et al., 2018) samt inom offentlig sektor i relation till miljö, hälsa, utbildning och skatter (Holz et al., 2020; The Behavioural Insights Team, 2022), för att nämna några exempel.

Ett viktigt forskningsområde inom nudging handlar om att förstå och mäta effektiviteten, eftersom olika nudgingverktyg har olika effekt och är kontextberoende (Gravert & Carlsson, 2019).

Resultaten skiljer sig drastiskt åt beroende på huruvida nudging används i ett experiment i kontrollerad miljö eller i ett storskaligt fältförsök.¹¹ Standardalternativ är den typ av nudging som verkar vara effektivare än andra verktyg.¹² En annan typ av nudging som anses vara en av de mest effektiva är en förändring av den fysiska beslutsmiljön (Byerly et al., 2018) till exempel placering av olika valmöjligheter (dvs. var i en butik eller restaurang olika livsmedel/rätter är placerade) (Broers et al., 2017), minskning av tallriksstorlek eller att ändra bekvämlighet av olika val (Cadarío & Chandon, 2017). En genomgång av nudgingstudier med olika nudging visar positiv effekt i 64 procent av rapporterade experiment (Wee et al., 2021). Forskning tyder också på att vissa insatser fungerar bäst i kombination (Byerly et al., 2018). Dock återstår frågan om hur effektiva nudgingverktyg är, ensamma eller i kombination med andra verktyg. För att svara på den tidigare frågan pågår forskning kring hur nudging ska mätas (Gravert & Carlsson, 2019), och olika riktlinjer håller på att tas fram.

En annan viktig diskussion kring nudging, speciellt inom offentlig sektor, handlar om etik och "frihetlig paternalism" (Hansen & Jespersen, 2013). Frihetlig paternalism kan beskrivas som politisk strategi som vill bibehålla valfriheten för individer, men som också vill uppmuntra människor att göra val som främjar deras egen välfärd. Så medan individer har rätt att göra egna val är valarkitekturen, såsom den fysiska eller digitala beslutsmiljön, utformad på ett sätt som främjar önskvärda beteenden. Vissa kritiska röster varnar att nudges kan alienera, avpolitisera och förvandla medborgare till partiska agenter (Schubert, 2017). Därför är det viktigt att följa etiska riktlinjer när man använder nudging som ett politiskt instrument, se ett exempel på sådana riktlinjer i Sunstein & Resch (2013).

Nudging är ett av de styrmedel som föreslås för att nå ut till konsumenterna som behöver hjälp med att göra konsumtionsval, men inte har tid eller intresse att informera sig (Ahlner & Carlsson, 2015). Men nudging är mer effektiv om individen instämmer i att det eftertraktade beteendet är önskvärdt, och ger bättre effekt vad gäller att minska ett dåligt beteende om individen redan vill ändra på beteendet (Thaler et al., 2010). Detta visar på vikten av att kombinera nudging med andra åtgärder såsom information och utbildning, för att bygga fundamentet för att nudging ska fungera och accepteras. För att öka användbarheten hos nudging behövs forskning om utvärderingsmetoder för att mäta dess effekt eftersom det är ett mycket kontextberoende verktyg (Gravert & Carlsson, 2019).

Det finns en tydlig trend inom produktlagstiftningen de senaste åren, mot att bara tillåta mer hållbara produkter på marknaden inom Europa, se kapitel 4. Därmed gör lagstiftare en typ av valredigering åt konsumenterna, som bara får välja bland produkter med viss godtagbar miljöprestanda. Mer forskning behövs för att förstå konsumentacceptans för valredigering.

En övergripande slutsats från forskningen är att nudging fungerar, dock bara i begränsad omfattning. Nudgingeffekten är vanligtvis påtaglig men samtidigt för begränsad för att kunna användas som enskilt verktyg för samhällsviktiga beteendeförändringar som klimatförändringen.

¹¹ Till exempel: att ge återkoppling om energiförbrukning med hjälp av informativa energiräkningar och elmätare för att minska energianvändning i hushållet kan resultera i 1–20 % besparing i skräddarsydda och småskaliga interventioner (C. Fischer, 2008), medan stora fältförsök är mycket mindre effektiva – enligt en studie leder de bara till 2 % besparingar (Darby, 2012).

¹² Ett exempel: att sätta grön energi som ett standardalternativ eller förval när människor väljer el är en mycket effektiv nudging då 95–99 % av människor inte ändrar valet (Pichert & Katsikopoulos, 2008).

Nudging ses därför ofta som ett komplement till andra styrmedel i arbetet med att uppnå beteendeförändring.

3.2.5 Övergripande begränsningar av verktyg för effektivare/bättre konsumtion

”Effektivare/bättre konsumtion” ryms inom ramen för det befintliga ekonomiska systemet eftersom den inte ifrågasätter den ekonomiska tillväxten utan fokuserar på att göra denna mindre belastande vad gäller miljömässig och social påverkan. ”Effektivare konsumtion” ses som ett sätt att minska miljömässig och social påverkan, men potentialen i strategin för att nå miljömässig hållbarhet anses vara begränsad, speciellt med tanke på att det brådskar, då vi befinner oss i en miljökris (Newell, Twena, et al., 2021).

Denna potential blir ännu mindre på grund av rekyleffekter på individuell (Hertwich, 2005) och samhällelig nivå (Herring and Sorell, 2009). Rekyleffekter i relation till ”bättre konsumtion” betyder att effektivisering av produkter kan leda till (i) ökad användning av grönare produkter när de blir mer effektiva och billigare eller (ii) ökning i konsumtionen av andra varor, som kan köpas för medel sparade från effektivisering, se till exempel (Walzberg et al., 2020). Ett exempel på rekyleffekt berör glödlampor. När de byts ut mot mer energieffektiva LED-lampor, ökar både inköpen och användningen av LED-lampor, vilket leder till ökad total energiförbrukning för belysning. Ett annat exempel är när effektivisering leder till prissänkning eller andra minskade kostnader, vilket hjälper konsumenten att spara pengar som sedan spenderas på mer miljöbelastande aktiviteter, såsom flyg- eller bilresor. Båda typerna av rekyleffekter kan leda till en absolut ökning i resursanvändning och utsläpp i stället för minskning. En metastudie visar att en majoritet av de empiriska studierna uppskattar att rekyleffekterna för ekonomin i stort är minst 50 procent eller mer (Brockway et al., 2021). Det betyder att hälften av de potentiella energibesparingarna från förbättrad energieffektivitet kan ”ätas upp” på grund av olika ekonomiska och beteendemässiga aspekter.

Styrmedel för ”bättre konsumtion” har kritiserats för begränsad effektivitet och en delförklaring kan vara den snäva synen på mänskligt beteende med fokus antingen på rationella argument, till exempel ekonomiska vinster, eller subjektiva känslor, till exempel njutning. För att nå hållbara konsumtionsmönster, och särskilt nivåer, måste förändringar i samhällets sociala, institutionella och strukturella system ske (Jackson, 2009). Det är därför viktigt att bättre förstå dynamiken i olika samhällliga och ekonomiska system i relation till konsumtion och dess hållbarhetspåverkan.

3.3 Växla – konsumtionsskifte

3.3.1 Omfattning och typ av förändring

”Växla”-perspektivet argumenterar för övergångar i olika sociotekniska system, såsom försörjningssystem i olika sektorer, i affärsmodeller samt förändring i sociala praktiker. Även växling från vissa kategorier av varor och tjänster till andra mindre belastande kategorier av varor och tjänster inkluderas här. Medan bättre konsumtion fokuserar på bättre teknik, tjänster och produkter, samt inköpsbeteende hos konsumenter, och tillräcklig konsumtion handlar om större samhällliga omställningar som ställer frågor kring former av ekonomisk organisation (kapitalism,

planerade ekonomier) och dynamiska processer för deras utveckling, såsom ekonomisk tillväxt, *fokuserar konsumtionsskifte på mesonivån, där olika system och deras komponenter studeras.*

Flera teorier såsom MLP (multi-level perspective) samt social praktikteori har ett gemensamt fokus: heterogena konfigurationer av systemkomponenter. Även i den senaste forskningen kring affärsmodeller har det primära fokuset på en enskild affärsmodell utökats till att studera ekologier av affärsmodeller, se till exempel (Bocken et al., 2019).

Annorlunda konsumtion bygger på en rad olika discipliner, framför allt humangeografi, management, ”vetenskap och teknik”-studier (Science and Technology Studies) och sociologi. Förespråkare av det här perspektivet menar att ”bättre konsumtion”-perspektiv har misslyckats med att uppskatta den integrerade roll som sociala och strukturella sammanhang spelar för att forma och begränsa beteenden (Shove & Walker, 2010; Spaargaren et al., 2006; Van Vliet et al., 2005). Enligt Geels et al. (2015) har strategin ”konsumtionsskifte” större hållbarhetspotential än strategin ”bättre konsumtion”.

3.3.2 Exempel 1: Sociala praktiker

I föregående avsnitt har vi presenterat forskning om olika sätt att förbättra utbudet och konsumenters köpbeteende. Här utvidgar vi vårt fokus från inköpsrelaterat beteende hos individen till att se vilken roll olika slags system har i att främja eller hindra hållbar konsumtion.

Ett exempel på ett sådant system är en social praktik. I sociologiska studier är miljörelevant beteende en del av många grundläggande dagliga rutiner, som att tvätta, duscha, laga mat, ta hand om sina barn, handla och arbeta i trädgården (Shove et al., 2012; Warde, 2005). Dessa rutiner är vardagliga handlingar som individer engagerar sig i rutinmässigt. De är inbäddade i institutionella och infrastrukturella sammanhang och sociala relationer. Individer reflekterar sällan över dem, och om de gör det så beror det ofta på att rutinen påverkas av förändringar i extern miljön. Dessa beteenden är därför svåra att ändra (Shove, 2004). När människor beskriver sitt vardagliga liv beskriver de praktiker de är involverade i. För att utföra en praktik använder människor vanligtvis olika materiella artefakter såsom verktyg, material och infrastrukturer. Praktiker har en materiell komponent, genom vilken konsumtion kommer in som en aspekt av praktiken. Men när man beskriver en praktik tänker folk inte på sig själva som konsumenter och användare av resurser i sina dagliga praktiker, utan snarare som ”användare/praktiker”, som indirekt, genom praktiker, förbrukar resurser.

Sociala praktikteorier utvecklades för att analysera dessa vardagliga praktiker i sitt sammanhang, i den sociotekniska miljön (Røpke, 2009). Studiepraxis gav möjlighet att gå bortom den dominerande (inom sociologi, vid denna tidpunkt) ”dualismen” av struktur kontra aktör, se till exempel (Giddens, 1984). Sociala praktikteorier kan också vara fruktbara vid studier av konsumtion i relation till miljö- och hållbarhetsaspekter (Røpke, 2009). Sociala praktikteorier betonar aspekter av konsumtion som tenderar att förbises i traditionella teorier om konsumtion. Till exempel uppmärksammar fokus på praxis att *göra* snarare än att *ha* i förhållande till konsumtion, och till *använda* snarare än *visa upp* produkter (Shove, 2007). Idén om de rationella och ansvarsfulla konsumenterna som fortplantas i den neoklassiska ekonomin utmanas i sociala praktikteorier av begreppet ”distributed agency in social practices” (Sahakian & Wilhite, 2014, p. 28). Detta innebär att för att förstå konsumtion måste olika valprocesser studeras som påverkas av de kognitiva

processerna och fysiska (kroppsrelaterade) förutsättningarna, samt den materiella kontext och de sociala dimensioner som bidrar till socialt lärande. Genom att analysera kopplingarna mellan rutinartat vardagligt beteende och den större sociotekniska utvecklingen (Giddens, 1984; Schatzki et al., 2001) kan möjligheter att minska konsumtionsrelaterad påverkan potentiellt identifieras (Sahakian & Wilhite, 2014; Warde et al., 2002). Genom att studera tillvägagångssätt läggs tonvikten på handlingen att *göra* snarare än att *förvärva* och detta har konsekvenser för den uppsättning färdigheter och kompetenser som människor behöver för att engagera sig i olika aktiviteter. Således blir sociala praktikteorier användbara för att förstå processen för hur gör-det-självt-aktiviteter och kompetenser kan fungera som konsumtionsdynamiska.

Sociala praktikteorier har använts för att studera sociotekniska system och konsumentbeteende inom flera områden, såsom energi, till exempel (Gram-Hanssen, 2011; J alas et al., 2017; Jensen, 2017), hygien (Gram-Hanssen, 2007; Shove, 2003), transport (Hesselgren et al., 2020; Sopjani et al., 2020; Svennevik et al., 2020) och mat (Leray et al., 2016; Plessz et al., 2016). Teoretiskt har de överbryggat olika aspekter av sociotekniska övergångar (Chilvers et al., 2018; Watson, 2012), medan andra studier tittade på hur sammankopplade praktiker spelar in i socioteknisk förändring (Boamah & Rothfuß, 2018; Greene, 2018; Rosenbloom, 2017; Shove et al., 2012) och hur teknologier är inbäddade i praktiker (Järvensivu, 2017; Sahakian & Wilhite, 2014). Sociala praktikteorier tillämpades i forskning om utvecklingen och stabiliteten av sociala praktiker (Hargreaves et al., 2013; Southerton, 2013), såväl som om hur praktiker är sammanflätade i olika kontexter av konsumtion (Fonte & Quieti, 2018; Powells et al., 2014; Vlasova & Gram-Hanssen, 2014).

Teorier om social praktik har påverkat olika discipliner. Till exempel har det linjära och mekanistiska tillvägagångssättet för envägs kommunikation till konsumenter för att åstadkomma en förändring i deras köpbeslut (se avsnitt 3.2.3) utvecklats till kommunikation om hållbar konsumtion (D. Fischer et al., 2021). Det senare bygger på konstruktionen av ömsesidig mening i kommunikation och syftar till att bättre förstå förutsättningarna, orsakerna och strategierna för existerande konsumtionsmönster i det dagliga livet, se till exempel (Schatzki et al., 2001). Kommunikationsforskning inspirerad av idéer från praktikteorier fokuserar på hur individer utvecklar koncept och vision av hållbar konsumtion och relaterar dem till sin vardag.

Sociala praktikteorier har kritiserats för bristande praktisk tillämpbarhet och bristande förmåga att leverera nya insikter för politiska hävstänger mot hållbara konsumtionspraktiker (Sahakian & Wilhite, 2014). Sahakian & Wilhite (2014) har ifrågasatt fokuset på separata praktiker och föreslog att en ”mängd av praktiker” borde studeras för att skapa kunskap om potentiella rekyleffekter. För att stödja beslutsfattande för hållbar konsumtion betonar de behovet att utvärdera praktiker med miljöutvärderingsverktyg, men erkänner samtidigt svårigheterna i att utvärdera praktiker, på grund av bristande datatillgänglighet samt problem med utformningen av själva utvärderingsverktygen.

Ett förslag till beslutsfattare handlar om att utöka paletten av processer för att ”skala upp” hållbara konsumtionsbeteenden. Genom att först identifiera praktiker som redan håller på att förändras, och genom att införa styrmedel för att förstärka dem, kan uppskalningseffekt uppnås genom att överbrygga olika praktikgemenskaper (”communities of practice”) och dela lärandemöjligheter över olika sammanhang. Spaargaren (2011) föreslår att sociala praktikteorier kan stärka styrningen av hållbar konsumtion på tre sätt: genom att specificera roller och tilldela ansvar till människor utöver de traditionella shoppingpraktikerna, genom att erkänna objekts, teknologiers och infrastrukturers

roll i övergångar till en mer hållbar ekonomi, och genom att berika den kulturella inramningen av hållbarhet genom att studera gemensamma praktiker för hållbar konsumtion.

Ett viktigt element som saknas i studiet av praktiker är pengar. Galvin och Sunikka-Blank (2018) menar att sociala praktikteorier inte i tillräcklig mån har studerat hur ekonomiska frågor påverkar praktiker, särskilt hos underprivilegierade människor. I ett samhälle med polariserande inkomststrukturer blir det extra viktigt att förstå hur tillgång till pengar formar människors vardagliga praktiker. Dessa kan vara praktiker för att uppfylla grundläggande behov, eller praktiker för handel och ”iögonfallande” statuskonsumtion, eller praktiker för självförsörjning och självtillit. Att människor avstår från vissa praktiker på grund av begränsningar i inkomst, eller tillgång till hållbar infrastruktur och hållbara affärsmodeller, är en viktig fråga att studera. Framtida forskning behöver också se mer på hur människor kan vara ”ofrivilliga” bärare av vissa praktiker på grund av sin ekonomiska situation. Jackson (2005) anför att det är svårt att använda forskning om sociala praktiker som underlag för miljöpolitiken, bland annat på grund av forskningens komplexitet, men exempelvis Evans et al. (2012) menar att det finns goda möjligheter att använda forskningen vid utformande av styrmedelsinterventioner.

3.3.3 Exempel 2: Affärsmodeller

I samhällen präglade av konsumtionskultur dyker nya affärsmodeller upp som bygger på idéer om cirkularitet och delning (Geissdoerfer et al., 2017; Henry et al., 2020; Mont et al., 2019; Schwanholz & Leipold, 2020). Cirkulära affärsmodeller fokuserar på bland annat återanvändning och reparation av varor samt längre produktlivslängd, medan delning fokuserar på att växla från att äga det konsumenterna behöver till att få tillgång till varor då de behöver dem (Henry et al., 2021). I stället för att betala inköpspris betalar konsumenterna för tillgången till varor genom delning. Båda typerna av affärsmodeller ökar användningsgraden av underutnyttjade resurser, såsom transportmedel, utrymme, varor, finans, men även kompetens och tid (Frenken & Schor, 2019). Till exempel så står bilar i Europa stilla 23 timmar per dygn (i genomsnitt) och en bormaskin används 15 minuter/år (Mont, 2004). Den snabba digitaliseringen av samhället möjliggör en mer effektiv användning av resurser genom en dramatisk minskning av transaktionskostnader för exempelvis delningsplattformar (Curtis & Lehner, 2019). Dessa affärsmodeller kan minska påverkan från ohållbara konsumtionsmönster och därför kallas de också i forskningslitteratur för ”hållbara affärsmodeller”.

Forskningen om dessa affärsmodeller är mångsidig och sträcker sig från frågor om innovation, acceptans, användarmedverkan, affärsmodellkonfigurationer till hållbarhetsbedömningar, till exempel (Geissdoerfer et al., 2018, 2020; Mont et al., 2020). I dessa affärsmodeller växlar medborgarnas/konsumenternas roll från att vara köpare till att bli bland annat leverantör, hanterare, uthyrare, reparerare och förvaltare av tillgångar (Maitre-Ekern & Dalhammar, 2019). Förutom att studera konsumentacceptansen för dessa affärsmodeller har de studerats med hjälp av den sociala praktikteorin (Huber, 2017; Philip et al., 2019). Forskning om affärsmodellkonfigurationer har avancerat mot att studera utvecklingen av affärsmodellernas ekologier, där olika aktörer samverkar och bidrar till en process av social förändring bortom själva affärsmodellerna (Boons & Bocken, 2018). Övergångsteorierna har börjat tillämpas i studier av hållbara affärsmodeller (Guo et al., 2019; Lee et al., 2020) för att följa deras evolution och uppskalning. Företag som använder sådana affärsmetoder möter flera hinder som härrör från de

nuvarande socioekonomiska förhållandena. Därför behöver de ofta stöd av politiska interventioner för att kunna konkurrera med etablerade företag med traditionella affärsmodeller (Dalhammar et al., 2021a, 2021b; Milios, 2021a).

När det gäller miljömässig hållbarhet visar uppskattningar att en övergång till cirkulär ekonomi potentiellt skulle kunna öka Europas resursproduktivitet med upp till 3 procent per år, vilket genererar en primär resursfördel på 0,6 biljoner euro och 1,2 biljoner euro i icke-resursfördelar och externa fördelar årligen till 2030 (EMF & McKinsey, 2015). Strategier för förlängning av produktens livslängd, såsom återanvändning, har den högsta potentialen för att behålla värdet i materialen och energin som är inbäddad i produkterna (Milios, 2021a).

Forskning pågår för att kvantifiera miljövinster som kan uppstå från delandet av outnyttjade varor genom ökad användningsintensitet, övergång från att sälja produkter till att sälja tjänster, och potentiell minskning av behovet av att tillverka nya varor och utvinna resurser (Laukkanen & Tura, 2020). Till exempel så jämförde Johnson & Plepys (2021) kläduthyrning med en linjär affärsmodell och visar att miljöbesparingspotentialen med att hyra och återanvända kläder beror på konsumenternas beteende, det vill säga hur många gånger konsumenterna bär kläderna, om de använder uthyrning för att ersätta sina inköps- eller användningsbehov samt hur konsumenter reser till uthyrningsbutiker. Martin et al. (2019) analyserade peer-to-peer-delning i en stadsdel jämfört med ägande av hushållsartiklar. De visade att det finns en betydande potential för att dela tjänster för att minska miljöpåverkan. Forskning om användarupplevelser tyder på att både positiva och negativa sociala effekter kan uppstå inom delningsekonomi, såsom social sammanhållning kontra gentrifisering, inkludering vs diskriminering, flexibel anställning kontra exploatering (Curtis et al., 2020). Det är då viktigt att ta fram verktyg för att kunna kartlägga och mäta dessa sociala aspekter. För att delningsekonomin ska fungera på ett hållbart sätt måste nya institutionella former och regler etableras för att säkra miljövinster samt positiv social påverkan (Bradley, 2017).

Ett nationellt svenskt program för delningsekonomi, Sharing Cities Sweden, har varit verksamt under 2017–2021 där fyra kommuner har jobbat med olika delningstestbäddar. Förutom viktiga insikter i hur nya affärsmodeller kan fungera, har detta program ett starkt symboliskt värde. Det har bidragit med kunskap om hur en offentlig sektor och kommuner kan främja delningsekonomi och cirkulär ekonomi på ett hållbart sätt (Markendahl et al., 2018). Till exempel kan lokal planering främja nya affärsmodeller genom att skapa delad infrastruktur, utrymmen och verktyg för att stödja tillverkning och reparation (Bradley & Hult, 2015; Hult & Bradley, 2017a).

Redan idag stödjer många kommuner nya sätt att planera urbana miljöer som baseras på principer inom delningsekonomi. Ett exempel är Sege park, en pionjärsatsning av Malmö stad, som engagerar 13 fastighetsutvecklare, energibolaget E.ON och forskare för att bygga en ny del av Malmö i en anda av delningstjänster och hållbarhet (Malmö stad, 2022). Planen är att bygga stadsdelen med många delningsprojekt för invånarna. Området kommer att befolkas av hus med mindre enskilda lägenheter och större delade ytor där hyresgästerna får möjlighet att interagera. De delningsprojekt som är tänkta för området inkluderar delningsbibliotek där leksaker, verktyg, böcker och trädgårdsutrustning kan delas. Dessa kommer att kompletteras med leveranslådor och skåp för att möjliggöra leverans av mat eller lokala råvaror även när hyresgästerna inte är hemma. Det kommer också att finnas ett mobilitetsnav med lastcyklar, en cykelpool och en pool av elektroniska fordon. Hoffice kommer att erbjuda multifunktionellt möte och arbete hemifrån som också ger tillgång till elcyklar och elbilar. Det kommer att finnas ett reparationsnav, där

hyresgästerna kommer att kunna fixa sina prylar själva, samt lämna in för reparationer. Aktiviteterna innefattar att sy om kläder, cykelkök, upcycling¹³ och tapetsering av möbler och elektronikreparation. Ett annat exempel är Brunnsnäs – ett område i den nordöstra delen av Lund, som utvecklas för att tillgodose den växande befolkningen i Lund och det ökande intresset för hållbara, samverkande samhällen (Lunds kommun, 2022). Ett resursdelningsprogram kommer att ge medlemmar tillgång till ett brett utbud av högkvalitativa hushållsartiklar när det passar dem, vilket minskar behovet för dem att personligen investera i, lagra och underhålla dem. Tillgång till sådan infrastruktur gör det möjligt för individer att agera inte bara som konsumenter, men också som tillverkare och delare (Hult & Bradley, 2017a).

Det mesta av forskningen om nya affärsmodeller bedrivs i det globala norr (Retamal, 2017). Men det finns också ett behov av att förstå vilken potential nya affärsmodeller har i utvecklingsländer och hur de kan främjas och stödjas (Yuana et al., 2019).¹⁴ I det globala norr behövs forskning kring hur klyftan mellan design och genomförande kan överbryggas för att säkerställa att nya affärsmodeller resulterar i minskad hållbarhetspåverkan (Curtis, 2021). Det finns också behov att förstå vilken typ styrning som behövs, nationellt och lokalt, för att säkerställa socioekonomisk och miljömässig hållbarhet för nya affärsmodeller (Zvolska et al., 2021). Kunskapen är också bristfällig om mekanismerna för att integrera och skala upp affärsmodellerna (Meijer et al., 2019).

3.3.4 Exempel 3: Sociotekniska försörjningssystem

Övergångsteorier (transition theory) identifierar de sociotekniska arrangemang och sammanhang där resurskrävande konsumtionsmönster har utvecklats och ser därför bortom själva konsumtionshandlingen, och gör en strukturell analys av hur konsumtionen är organiserad (Geels et al., 2015). Till skillnad från teknologier, som definieras som objekt, är infrastruktur ett system som består av både tekniska och institutionella komponenter, som ger förutsättningar för att objekt ska fungera (Solér et al., 2020). De ledande begreppen ”stigberoende” (”path dependency”) och ”teknologisk inlåsning” (”technology lock-in”) används för att belysa hur sociala och tekniska system utvecklas över tid i samspel och hur tidigare beslut ”låser” utvecklingen till en viss bana (Seyfang et al., 2010). Tidigare studier av sociotekniska arrangemang fokuserade ofta på el och transporter, men sedan dess har studierna även undersökt andra samhällsliga domäner som mat, värme och byggnader, vatten, städer och avfallshantering (Köhler et al., 2019).

Konsumtionsrelaterad forskning analyserar de materiella och institutionella dimensioner av infrastrukturen, som i hög grad formar konsumenternas beteende, men som konsumenterna har mycket lite kontroll och inflytande över, se till exempel (Chappells et al., 2000; Hult & Bradley, 2017b; Solér et al., 2020). Forskare varnar för att både storleken och omfattningen av de negativa effekterna från olika försörjningssystem sannolikt kommer att intensifieras under kommande decennier (Chappells et al., 2000; Hult & Bradley, 2017b; Van Vliet et al., 2005). Enligt Cohen (2019b) fungerar många moderna försörjningssystem – livsmedelsförsörjningskedjor, energikällor och transmissionsledning, stadsplanering och mobilitetstjänster – suboptimalt; de förvärrar ofta

¹³ Upcycling innebär att man tar material och ökar dess värde genom kreativa lösningar, till exempel när kasserade saker görs om till möbler, smycken och inredningsdetaljer. Oftast används begreppet upcycling även på svenska, även om begreppet som ”kreativt återbruk” förekommer. Begreppet är inte definierat i lagstiftningen.

¹⁴ Här kan noteras att vissa hållbara aktiviteter är betydligt vanligare i fattiga länder än inom de rikaste länderna, till exempel delning och reparationer.

miljöpåverkan och förstärker ojämlikheter. Detta gör omställningsprocessen i försörjningssystemen alltmer angelägen (Solér et al., 2020).

Creutzig (2018) visar att försörjningssystem och infrastruktur är viktiga inom alla tre strategierna – minska-växla-effektivisera (se avsnitt 3.2). Många av alternativen under ”förbättra” och ”växla” är en kombination av utbudsfaktorer för tillhandahållande av bättre alternativ och faktorer relaterade till individuella konsumtionsval. Å andra sidan är ”minska”/”undvika” mestadels samhälleliga och infrastrukturella faktorer som sträcker sig långt utanför en individs kontroll och handlingsfrihet. Till exempel, täta städer är en förutsättning för ett effektivt kollektivtrafiksystem och ger större möjligheter att gå och cykla, på grund av kortare avstånd (Grazi et al., 2008). Covid-19-pandemin har återupplivat idén från tidigt 1900-tal om grannskapsenheten (Perry, 1929) och appliceras nu i den senaste forskningen kring ”15-minutersstaden”, se till exempel (Abdelfattah et al., 2022; Caselli et al., 2022; Gaglione et al., 2022; Pinto & Akhavan, 2022). Dessa studier visar att transportbeteende inte bara beror på individuella preferenser utan också på utbud av, och tillgängligheten till, kollektivtrafik samt på andra infrastrukturella faktorer som till exempel om stadsområden är multifunktionella eller ”enhetliga” i sin funktion (till exempel sovdistrikt), såväl som hur arbetsplatser, butiker och serviceanläggningar är rumsligt fördelade i en stad.

Tabell 2 Exempel på minska-växla-effektivisera-alternativ för infrastruktur och individuella val (Creutzig et al., 2018)

	Service	Avoid	Shift	Improve
Transport	Accessibility Mobility	Integrate transport and land-use planning Smart logistics Teleworking Compact cities	Mode shift from car to cycling, walking, or public transit	Electric two-, three- and four-wheelers Eco-driving Electric vehicles Smaller, light weight vehicles
Buildings	Shelter	Passive house or retrofit (avoiding demand for heating/cooling) Change temperature set-points	Heat pumps, district heating and cooling Combined heat and power Inverter air conditioning	Condensing boilers Incremental insulation options Energy-efficient appliances
Manufactured products and services	Clothing Appliances	Long-lasting fabric, appliances, sharing economy Eco-industrial parks, circular economy	Shift to recycled materials, low-carbon materials for buildings and infrastructure	Use of low-carbon fabrics New manufacturing processes and equipment use
Food	Nutrition	Calories in line with daily needs Food waste reduction	Shift from ruminant meat to other protein sources where appropriate	Reuse food waste Smaller, efficient fridges Healthy fresh food to replace processed food

Many options, such as urban form and infrastructures, are systemic and influence several sectors simultaneously.

Möjligheterna för individer att undvika viss infrastruktur är mycket begränsade och i stället är det politiska beslutsfattare, stadsplanerare och privata aktörer som har makt över vilka typer av infrastruktur som blir tillgänglig för människor, och följaktligen vilka mobilitets- eller boendeanternativ som ska ”konsumeras”. Här har den offentliga sektorn en viktig roll i främjandet av mer hållbara försörjningssystem och infrastruktur. Offentlig konsumtion och investeringar i infrastruktur som byggnader och vägar ansvarar för 40 procent av alla svenska utsläpp (Naturvårdsverket, 2022b). Offentlig sektor skapar förutsättningar genom fysisk planering och offentlig upphandling, speciellt upphandling i sektorer där den offentliga sektorn har en stor marknadsandel (sjukvård, byggnation, kollektivtrafik och fordon m.fl.). Att förändra marknaden genom offentlig upphandling är dock inte enkelt, och tar tid, se till exempel (Dalhammar & Leire, 2017). Resultaten från en ny studie visar att många kommuner idag arbetar aktivt med att främja hållbar konsumtion på en rad olika konsumtionsområden såsom energi, avfallshantering, livsmedel

och transporter (André et al., 2021), men de efterlyser stöd från nationell nivå vad gäller resurser och kunskap om offentlig upphandling, metoder för att följa upp miljöpåverkan från deras inköp, och resurser för att genomföra åtgärder. Offentlig sektor har också börjat jobba mer innovativt, exempelvis pågår just nu pilotprojekt kring upphandling för en cirkulär ekonomi (Göthe et al., 2021).

Framtida forskning inom sociotekniska övergångar bör enligt vissa forskare mer explicit fokusera på att studera försörjningssystem och urbana infrastrukturer samt utmaningar för att omvandla dem (Köhler et al., 2019). Det behövs studier som utforskar skärningspunkter mellan olika försörjningssystem, såsom mellan transport och digital infrastruktur, eller elförsörjning och bostäder, och hur samspel och synergier mellan olika sektorer kan användas för att främja omställning. Viktiga frågor är hur befintliga försörjningssystem och infrastruktur upprätthålls, reproduceras och förändras och vilken potential de har för att forma stadsbornas vardag i mer hållbar riktning.

3.3.5 Övergripande begränsningar av verktyg för konsumtionsskifte

Precis som ”bättre konsumtion” rymmer konsumtionsskifte inom ramen för det befintliga ekonomiska systemet, men vissa typer av affärsmodeller kan ifrågasätta de rådande ”linjära” flödena i ekonomin. Konsumtionsskifte ser förändring i sociotekniska system samt sociala praktiker och affärsmodellekologier som kritiska för övergången till hållbarhet. Men det finns kritiska perspektiv (Geels et al., 2015). Kritiker menar att ett förbättrat sociotekniskt system är ett viktigt steg mot ett hållbart samhälle, men förändringar i systemkonfiguration kommer knappast kunna leverera hållbarhetsvinster med den hastighet som krävs (Grubler et al., 2016; Kern & Rogge, 2016; Smil, 2016). Kritikerna är även oroliga över att fokus på sociala praktikteorier och forskningen inom ”transition management” främst ligger på att förstå processer (i nuet eller i det förflutna) snarare än på att bidra till förändringar i olika samhällsliga system för att främja hållbar utveckling. Inom området affärsmodeller anläggs ett mer designorienterat perspektiv med avsikt att ge insikter om hur affärsmodeller och ekologier för affärsmodeller kan omformas i en mer hållbar riktning (Konietzko et al., 2020; Snihur & Bocken, 2022). Både cirkulära modeller och delningsaffärsmodeller har potential att tillgängliggöra mer hållbara kategorier av varor och tjänster, såsom återanvända, reparerade och rekonditionerade varor (Almén et al., 2021; Dalhammar et al., 2021b) samt erbjuda nya sätt att konsumera bortom ägandet såsom delning, leasing och uthyrning och därmed främja konsumtionsskifte (Enochsson et al., 2021; E. Johnson & Plepys, 2021). Dessa affärsmodeller kan potentiellt leda till minskad miljöpåverkan från konsumtionen om och när de ersätter inköp och konsumtion av nyttillverkade varor (E. Johnson & Plepys, 2021). Studier av elcyklar visar att konsumenter tenderar att inte ersätta ohållbara produktalternativ, till exempel privat ägd bil, utan använder sig av både alternativen, det vill säga både privat ägda bilar och elcyklar (Simsekoglu & Klöckner, 2019), vilket har negativa miljökonsekvenser. Teoretiskt kan slutna resursflöden minska behovet av utvinning av jungfruliga resurser och nyproduktion, men i dagsläget är bidraget från slutna flöden till våra totala resursflöden mycket begränsat, delvis på grund av rekyleffekter, se till exempel (Amatuni et al., 2020; Ottelin et al., 2020).

Förändrade affärsmodeller, förståelse av sociala praktiker, och till och med experiment på nischnivå med efterföljande uppskalning och spridning, kommer troligen att gå för långsamt för att förhindra ytterligare försämring av den globala miljön (Newell, Twena, et al., 2021). Alla dessa

processer åtföljs av nödvändiga – men långsamma – processer av lärande, interaktivt engagemang, kunskapssamproduktion och nätverksbyggande. De måste påskyndas och skalas upp, men vi har bristande förståelse för hur detta kan göras i detalj. Detta kan bero på att dessa system, vare sig de är på individuella-praktiker-nivån, den organisatorisk nivå (affärsmodeller) eller sektorsnivån (sociotekniska system), är inbäddade i och beroende av den etablerade ekonomiska, infrastrukturella och institutionella ordningen. Det kan också vara så att ”agency” för stora samhällsomvandlingar och lärande vilar någon annanstans (se avsnitt 3.4.4). Geels et al. (2015:8) efterlyser ”en hög nivå av samhällelig brådska, tillgång till genomförbara lösningar, en stödcoalition för betydande förändringar och inspirerande visioner” som förutsättningar för att förespråkarna för förändringarna på den sociotekniska systemnivån ska acceptera de avgörande statliga åtgärder eller värdeförändringar som behövs för att hinna bromsa och vända om ohållbara banor för vår samhällsutveckling.

3.4 Minska – tillräcklig konsumtion

3.4.1 Omfattning och typ av förändring

Förespråkare av stark hållbarhet inser begränsningarna med de föregående två perspektiven – att effektivisera produkter och ändra konsumenternas inköpsbeteende samt att ställa om försörjningssystem och sociala praktiker. De förespråkar transformativa omställningsprocesser mot hållbar konsumtion på en makroekonomisk nivå och med perspektiv som också ligger ”bortom marknaden”, samt förespråkar ett skifte mot nya värdesystem som grundar sig på principer av *tillräcklighet* och *rättvisa* (Costanza, 2006). Förespråkare för stark hållbarhet ser behovet av att uppnå en absolut minskning av de sammanlagda nivåerna av resursförbrukning och tillhörande miljöpåverkan (Jackson, 2009). Stark hållbarhet utmanar det dominerande sättet att producera, konsumera och leva genom att förespråka lägre konsumtionsvolym för nuvarande generationer. En liten men växande ström av forskning modellerar alternativa sätt att organisera vår ekonomi som skulle kunna upprätthålla samhällets (grundläggande) strukturer för långsammare ekonomisk tillväxt (P. A. Victor, 2008) eller minskade konsumtionsnivåer samtidigt som de uppfyller viktiga livskvalitetskriterier (Druckman & Jackson, 2010).

Att uppnå absolut minskning kräver oundvikligen en diskussion om vad som utgör det goda livet, välbefinnande och mänskliga framsteg, och hur man säkerställer rättvisa inom och mellan generationerna när man definierar stark hållbarhet (D’Alisa et al., 2015). Föreställningarna om stark hållbarhet och nerväxt, se (Kallis et al., 2020), är känslomässigt laddade eftersom många aktörer förknippar dem med bilder av förlorad rikedom och valfrihet, stagnation, minskad tillgång till välfärd och en minskad nivå av välbefinnande (Mont, Heiskanen, Power, et al., 2013; Van den Bergh, 2011). Samtidigt finns det en ström av akademisk forskning som ifrågasätter de enkla sambanden mellan ekonomisk tillväxt och lycka (Bok, 2010; Easterlin, 1974, 2015; Max-Neef, 2010) även om det fortsätter att vara ett ämne för debatt (Easterlin & Angelescu, 2009; Stevenson & Wolfers, 2008). Modelleringar påvisar också att låg tillväxt bör gå att kombinera med hög välfärd (Jackson & Victor, 2020; P. Victor, 2010).

Teorier inom stark hållbar konsumtion erkänner samhällsaktörernas avgörande roll i omvandlingen, som går utöver den traditionella triaden av beslutsfattare, företag och

individ/konsument/hushåll, för att inkludera andra aktörer såsom civilsamhälle, gräsrotsnivån och kommuner.

Diskussioner kring begrepp som ”nerväxt” och ”tillräcklighet” är ofta sammanflätade, då det är svårt att se hur befintlig och framtida befolkning kan rymmas på en planet med begränsade resurser och planetära sänkor, utan att samhället begränsar konsumtionsutrymmet genom ett visst mått av tillräcklighet, där även tillväxten ifrågasätts. Vi väljer att ändå dra en gränslinje mellan ”nerväxt” respektive ”tillräcklighet” som begrepp, och diskutera (i) nerväxt från ett makroekonomiskt perspektiv som bygger på scenario- och modelleringsstudier, och (ii) tillräcklighet från ett individuellt och kollektivt perspektiv som är nära kopplad till diskussioner kring hållbara livsstilar.¹⁵

3.4.2 Exempel 1: Nerväxt och den nya ekonomiska ordningen

Tillväxt har blivit ett gigantiskt politiskt projekt sedan början av den industriella revolutionen på 1800-talet. Fortfarande sätts som ett mål att ”upprätthålla ekonomisk tillväxt per capita i enlighet med nationella förhållanden och minst 7 procents bruttonationalprodukttillväxt per år i de minst utvecklade länderna” (UN, 2022:SDG8.1). Problemet är att nästan all miljöpåverkan ytterst drivs av tillväxt och tillhörande konsumtion (Wiedmann et al., 2020). Men sambandet mellan ekonomisk tillväxt och välfärd är komplicerat. Å ena sidan är BNP inte ett perfekt mått på välfärd, då den inte mäter indikatorer på livskvalitet såsom utbildning, hälsa och miljötillståndet (Stiglitz, 2020), och välfärd kan öka utan ekonomisk tillväxt (F. Schneider et al., 2010). Å andra sidan så har de länder som lyckats gå från fattiga till mer välmående länder (till exempel Kina, och om man går tillbaka i tiden, Sverige) haft en stark ökning av BNP under denna process. Det är därmed förståeligt att människor ser ett starkt samband mellan ekonomisk tillväxt och välstånd. Dock behöver minskad tillväxt i en nation inte vara dåligt i sig, även från ett klassiskt ekonomiskt perspektiv, då den kan bero på befolkningens egna prioriteringar. Vollrath (2020) menar därför att den minskning i tillväxttakt vi nu ser i många västländer inte utgör ett problem, utan snarare är ett tecken på att ekonomin redan har levererat ett stort välstånd, varför befolkningen prioriterar andra intressen före ekonomisk tillväxt.¹⁶ På liknande sätt menar andra att resursanvändning i många västländer kan minska avsevärt utan att försämra existentiella behov eller mänskligt välbefinnande (O’Neill et al., 2018; Victor, 2010).

Som svar på den växande oron kopplad till den ekonomiska tillväxtens roll för klimatpåverkan, arbetar en växande skara forskare med att identifiera potentiella lösningar på tillväxtproblemet (Wiedmann et al., 2020). Wiedmann et al. (2020) delar in forskningen inom området i två grupper: en reformistisk och en mer radikal. Den reformistiska gruppen består av heterogena tillvägagångssätt som a-tillväxt (Van den Bergh, 2011), välstånd (Jackson, 2009) samt ”steady-state-

¹⁵ Vi har observerat att det finns delade meningar bland forskare inom hållbar konsumtion vad gäller synen på nerväxt, där vissa forskare anför att nerväxt och relaterade koncept är viktiga för en hållbar övergång, medan andra forskare ser diskursen inom nerväxt som polariserande, och inte alltid som konstruktiv. Det verkar finnas mindre konflikt vad gäller behovet av ”tillräcklighet”, då forskare ofta kan vara överens om att konsumtionsutrymmet alltid måste beakta de planetära gränserna, Parisavtalets mål med mera.

¹⁶ Keynes trodde för snart hundra år sedan att dagens människor skulle jobba väldigt få timmar, då vår levnadsstandard skulle vara cirka åtta gånger högre än på 1930-talet (Keynes, 1930), en vanlig uppfattning hos dåtidens ekonomer var att människor skulle välja att arbeta mindre i framtiden då alla behov var tillfredsställda. Keynes hade ganska rätt vad gäller ökningen av levnadsstandarden, men inte om arbetstiden.

economy”¹⁷ (Daly, 2014). De syftar alla till att uppnå den omställning som krävs inom ramen för dagens rådande institutioner, såsom marknadsekonomier och centraliserade demokratiska stater (Alexander & Rutherford, 2014). Det innebär att – för att bli oberoende av BNP-tillväxt – reformer krävs av många sociala system och institutioner som till exempel arbetsmarknader, välfärdsstaten, sjukvård och pensioner. Gräsrotsorganisationer har en viktig roll att spela i övergången eftersom de ska främja värde- och kulturförändringar som leder mot tillräcklighet (Alexander, 2015). Men för att uppnå den nödvändiga nedväxlingen av konsumtion och produktion, föreslås också betydande politiska förändringar såsom ”progressiva miljöskatter eller tak- och handelssystem, riktade investeringar i gröna industrier och offentliga institutioner, förmögenhetsomfördelning genom beskattning och en maximal inkomst, en garanterad basinkomst och/eller minskad arbetstid” (Wiedmann et al., 2020, p. 5).

Den mer radikala forskningen hävdar att den nödvändiga samhällsomvandlingen kommer att behöva innebära en förskjutning bortom kapitalismen och nuvarande centraliserade stater. Denna grupp har delats in i ekosocialistiska synsätt och ekoanarkistiska synsätt (Wiedmann et al., 2020). Ekosocialistiska synsätt ser den demokratiska staten som ett viktigt medel för att uppnå omställningen (Smith, 2016), medan det ekoanarkistiska synsättet syftar till att uppnå en deltagande demokrati utan stat (Nelson, 2016). Emellertid innefattar många nerväxtstrategier en starkare roll för statligt agerande än ekoanarkister (Costanza et al., 2014). När det gäller BNP ser de inte minskningen som ett mål i sig, utan snarare som ett troligt resultat av de nödvändiga förändringarna. Nerväxtförespråkarna föreslår liknande policyändringar som den reformistiska gruppen, men erkänner att genomförandet av dessa förändringar med största sannolikhet skulle innebära en förskjutning bortom kapitalismen, till exempel att förhindra kapitalackumulation och skapa kollektivt företagsägande (Blauwhof, 2012; Vandeventer et al., 2019). Vidare fokuserar ekosocialistiska synsätt vanligtvis mer på ransonering, planering av investeringar och sysselsättning, priskontroll och offentligt ägande av åtminstone de mest centrala produktionsmedlen för att planera neddragningar på ett socialt hållbart sätt (Smith, 2016). Båda grupperna är överens om den avgörande roll som gräsrotsrörelser har för att förändra kultur och värderingar (Kallis, 2011).

När det gäller hållbarhet menar Hickel och Kallis (2020) att ju lägre (ekonomisk, mätt i BNP) tillväxt, desto större chans att den är grön, då chansen till frikoppling (decoupling) är högre om tillväxttakten i ekonomin är lägre. Det finns två typer av frikoppling: relativ och absolut frikoppling. Relativ frikoppling innebär att resursanvändning och GHG-utsläpp ökar, men att de ökar i lägre takt än BNP-tillväxten. Absolut frikoppling innebär att BNP-tillväxten ökar utan att resursanvändning och GHG-utsläpp ökar. UNEP har varit tydliga med att absolut frikoppling är ett måste (UNEP, 2011, p. 15), men bevisen växer för att absolut frikoppling inte sker från ett konsumtionsbaserat perspektiv (Haberl, Wiedenhofer, Virág, Kalt, Plank, Brockway, Fishman, Hausknot, Krausmann, & Leon-Gruchalski, 2020; Parrique et al., 2019; Wiedmann et al., 2020). Många forskare drar slutsatsen att absolut frikoppling framstår som orealistiskt om man ser på utvecklingen hittills. De förespråkar därför att strategier för frikoppling kompletteras med strategier för ”tillräcklighet” och absoluta mål för resursuttag med mera (Haberl, Wiedenhofer,

¹⁷ Detta begrepp brukar syfta på en ekonomi som håller samma nivå över tid, eller endast har mindre fluktuationer vad gäller ekonomins storlek. Den ”ekonomi” som studeras kan vara den nationella ekonomin, en lokal/regional ekonomi, eller världsekonomin. En hållbar ekonomi måste hålla sig inom planetära gränser. För mer detaljer, se Daly (2014).

Virág, Kalt, Plank, Brockway, Fishman, Hausknost, Krausmann, Leon-Gruchalski, et al., 2020; Wiedenhofer et al., 2020).

Frikoppling har fungerat bättre för växthusgaser än för resursanvändning, men främst i de rikaste länderna (Hickel & Kallis, 2020). Det finns inget som tyder på att frikoppling kan erhållas i en takt som gör att vi kan nå målen i Parisavtalet, framför allt om ekonomin växer totalt sett, vilket kräver mer energi och resurser. I några OECD-länder sker en relativ frikoppling – energi- och resursanvändningen ökar långsammare än den ekonomiska tillväxten. Men det finns väldigt lite evidens för absolut frikoppling, det vill säga att tillväxten generellt ökar samtidigt som energi- och resursanvändningen minskar, vilket är nödvändigt för att nå klimatmålen. Implikationen är då att vi måste införa strategier som innebär ”tillräcklighet” (Parrique et al., 2019).

En studie som analyserade tekniska åtgärder och beteendestrategier för att minska utsläpp från flyg, bil, kollektivtrafik, livsmedel, uppvärmning samt investeringar i byggnader och transportinfrastruktur, vilka tillsammans motsvarar 63 procent av de totala konsumtionsbaserade utsläppen, kom fram till samma slutsats (J. Larsson et al., 2021). Bara scenarion där teknikutveckling kombineras med beteendeförändringar ligger i nivå med målen i Parisavtalet (J. Larsson et al., 2021). En annan studie av Millward-Hopkins et al. (2020) fann att en global slutlig energiförbrukning år 2050 skulle kunna reduceras till 1960-talets nivåer även om befolkningen skulle öka trefaldigt. Detta skulle kräva en massiv utbyggnad av avancerad teknik inom alla sektorer och radikal minskning av konsumtionen till tillräckliga nivåer oavsett inkomst.

Studierna ovan, vilka betonar att konsumtionen måste hållas på en nivå som är i överensstämmelse med ekosystemens begränsningar, belyser svagheter i vårt ekonomiska system och föreslår mer framåtblickande och radikala förslag kring hur hållbar konsumtion och hållbara livsstilar kan åstadkommas i ett ekonomiskt system som inte är beroende av tillväxt. Kärnfrågan är hur en transformativ omställning kan åstadkommas, när den undermineras av kraftfulla intressen som motarbetar förändringar i status quo. När konsumtionen ska minska ställs svåra frågor kring rättvisa och fördelning inom och mellan generationer. Studier visar att om resurserna var jämnt fördelade skulle nuvarande energi- och kolhalter vara mer än tillräckliga för att tillfredsställa alla människors behov på höga nivåer av mänsklig utveckling (Steinberger & Roberts, 2010). Så en viktig del av diskussionen kring minskad tillväxt handlar inte bara om tillväxten i sig utan också om tillväxtens ”kvalitet” (till exempel hur hållbar den är) samt hur välståndet kan fördelas (Millward-Hopkins et al., 2020; D. W. O’Neill et al., 2018; Wiedmann et al., 2020). Rodrik anför att de krafter inom den ekonomiska globaliseringen som ger ökad tillväxt även tenderar att öka den ekonomisk ojämlikheten mellan olika grupper av människor (Rodrik, 2021).

Diskurser kring nerväxt och tillräcklighet saknas i nuvarande miljöpolitik, men anses vara absolut nödvändiga av många prominenta forskare med tanke på hur brådskande det är att genomföra den transformativa omställningen till 2030–2050, se till exempel (Wiedmann et al., 2020). Men vi kan notera att minskning av konsumtionen nu börjar diskuteras i officiella dokument och rapporter, inte minst på nordisk nivå, se till exempel (Fråne et al., 2021), även om det fortfarande anses som ett radikalt förslag. Forskning efterlyses för att precisera vilka åtgärder som behövs för att ta itu med överkonsumtionen och oändlig ekonomisk tillväxt (Creutzig et al., 2018).

3.4.3 Exempel 2: Tillräcklighet och hållbara livsstilar

Det krävs ”tillräcklighet” för att göra ”effektiviteten effektiv” (J. H. Spangenberg & Lorek, 2019). Tillräcklig konsumtion innebär minskning av de absoluta nivåerna av resurskonsumtion som leder till minskning av vår påverkan på planeten. Den typen av forskning ifrågasätter det befintliga ekonomiska systemet som är uppbyggt på idéer kring ständig ekonomisk tillväxt som uppnås när produktion och konsumtion av varor och tjänster ökar (Jackson, 2009; Kallis, 2019; Kallis, 2020). IPAT-ekvationen är en ofta använd modell, till exempel (Alcott, 2010), när man diskuterar tillräcklighet. Miljöpåverkan (Impact) kan, något förenklat, ses som summan av befolkningsmängden (Population, hur många som konsumerar), det genomsnittliga välståndet (Affluence, som avgör hur mycket vi har råd att konsumera) samt teknologinivån (Technology, som avgör hur stor miljöpåverkan är per vara/tjänst, mer innovation minskar miljöpåverkan per BNP-enhet). Världsbefolkningen kommer att öka med 120 procent till år 2050, resursanvändningens produktivitet förväntas öka med 40 procent till 2050 och OECD förväntar sig att välstånd (mätt som BNP) ska växa med 300 procent till 2050. Som resultat förväntas miljöpåverkan mer än fördubblas till mitten av århundradet (J. Spangenberg, 2018). Så realistiskt sett är nyckelvariabeln som ska åtgärdas välståndsnivåerna. Frågan är hur välståndet kan säkras och livskvalitet upprätthållas, på en lägre konsumtionsnivå (Alcott, 2010). Här kommer tillräcklighet in i ekvationen.

Spangenberg & Lorek (2019) definierar tillräcklighet som begränsning av resursförbrukningen i linje med planetära gränser, till exempel genom ett lagligt tak på absoluta mängder av resurser som kan användas. För den sociala dimensionen krävs ett ”socialt skyddsgolv” (Raworth, 2017), som gör att alla människor i alla länder kan leva ett anständigt och gott liv, och aktivt delta i samhället. Dessa idéer innefattas i idéer som ”doughnut”-ekonomin (Raworth, 2012, 2017) och konsumtionskorridorer¹⁸ (Di Giulio & Fuchs, 2014; Fuchs et al., 2021), som båda skiljer på miljötak och socialt golv. Mellan dessa två gränser finns det miljömässigt säkra och socialt rättvisa utrymmet där mänskligheten kan frodas (Raworth, 2012).

Vad utrymmet mellan miljötak och socialt golv kan och ska fyllas med diskuteras i forskningen. Välstånd handlar inte bara om konsumtion. Den handlar om ett gott arbetsliv, kommunikation och nära och meningsfulla relationer, möjligheter till självförverkligande, och delaktighet i samhället. Skillnaden mellan behov och ”önskningar” är avgörande här (Max-Neef, 1991). Även om behoven är begränsade i antal, är antalet potentiella önskningar mycket stort, om inte obegränsat. Därför kan många mänskliga behov tillgodoses på andra sätt än genom materiell konsumtion. Oändliga mänskliga behov kan tillgodoses med hjälp av mindre materialintensiva varor och tjänster samt med färre varor än vad vi konsumerar idag (J. H. Spangenberg & Lorek, 2019). För att kunna upprätthålla välståndet, måste en omstrukturering ske inte bara av konsumtionsmönster hos individer och hushåll, utan också omstrukturering av samhällen, det vill säga tekniska system, infrastrukturen och institutioner, såsom normer. Tillräcklighet kan inte bli en ny norm i ett samhälle uppbyggt på principer av konsumism och materialism. Eftersom inkomst är den viktigaste orsaken till höga konsumtionsnivåer kan minskad arbetstid potentiellt leda till lägre inkomstnivåer

¹⁸ Konsumtionskorridorer definieras av minimistandarder, vilka säkerställer att varje individ kan leva ett bra liv, och maximumstandard, vilket begränsar varje individs användning av naturresurser och sociala resurser för att garantera tillgång till en tillräcklig nivå av resurser för andra individer i nuet och i framtiden (Di Giulio & Fuchs, 2014). ”Doughnut”-ekonomin sammanför idén om planetära gränser (Rockström et al., 2009) med ett koncept om sociala gränser. Under den sociala gränsen finns utrymmet för social deprivation, medan över miljötaket finns det utrymme där miljöförstöring sker.

och resultera i minskad hållbarhetspåverkan, till exempel (O. Persson et al., 2022). Förändring i normer kan underlätta omställningen till mer ”tillräckliga” (frugala) livsstilar om det blir mer accepterat att vara nöjd med mindre materiella varor än vad som anses normalt idag, samt med varor som är köpta i andra hand eller reparerade (J. H. Spangenberg & Lorek, 2019). Normer för att använda immateriella sociala och kollektiva varor kan också underlätta rekonstruktion av det goda livet med mycket mindre hållbarhetspåverkan.

En viktig gren av tillräcklighetsforskningen handlar om hur olika civilsamhällsrörelser kan hjälpa till att främja tillräcklighet (O. Persson & Klintman, 2021b). Vidare främjar tillräcklig konsumtion ett skifte till nya värden som till exempel tillräcklighet och samhällsorientering, sparsamhet och lokal gräsrotinnovation. Det finns en växande grupp människor som gör annorlunda val bortom konsumism (Alexander, 2013). Det finns exempel på rörelser kopplade till att förenkla livsstilar eller leva miljömedvetna liv, till exempel frivillig enkelhet eller ekobyar, och kollektiva hus. Andra rörelser och organisationer främjar idéer kring cirkulär ekonomi, kollaborativ konsumtion och delning av resurser och etablerar reparationscaféer, Library of Things, fritidsbanker och liknande. Det finns ett förnyat intresse för självförsörjning som leder till olika gemenskapsinitiativ för energigenerering och urban odling. Nya grupper och riktningar dyker upp såsom ”slow travel movement”. Redan nu ansluter vissa konsumenter sig till ”tillverkarrörelsen” för att lära sig och få tillgång till nödvändig utrustning för att fixa, reparera och återanvända produkter, från att uppgradera elektrisk och elektronisk utrustning och att renovera hus till att reparera och restaurera bilar. Omställningen till att göra och fixa saker stöds av öppna plattformar och bloggar för att dela kunskap och färdigheter, öppna innovationer och ”skaparplatser” online, till exempel Instructables¹⁹ eller Fixperts²⁰. Fler konsumenter deltar i olika gör-det-självpraktiker i reparationscaféer eller ”maker spaces” tillsammans med andra entusiaster där de kan lära sig nya färdigheter eller lära andra (Moalem & Mosgaard, 2021). Vissa individer börjar aktivt engagera sig i samproduktion av resurser (Ritzer et al. 2012). De blir till exempel samproducenter av el via smarta nät eller odling av mat i stadsträdgårdar och kan konsumera produkterna själva, sälja dem, eller dela med sig till andra.

Hitintills har tillräcklighetsmål, som definierats i termer av att minska konsumtionsnivåerna, inte satts upp på en strategisk eller politisk nivå. I bästa fall ses tillräcklighet som ett sätt att leva för en ytterst liten grupp människor under den frivilliga enkelhetens fana. Å andra sidan ökar forskningen om konkreta policyer för tillräcklighet, såsom miljötak (Alcott, 2018), minskad arbetstid (J. Larsson, 2012), maximal inkomst och grön beskattning inriktad på lyxvaror (Mastini & Rijnhout, 2018). Callmer & Bradley (2021b) analyserar olika typer av tillräcklighet, och vad man kan göra på lokal nivå. De förespråkar bland annat lokala koldioxidbudgetar som begränsning för konsumtionen, samt att man stärker sociala relationer som ligger utanför marknaden.

Man bör även beakta hur snabbt politisk acceptans för åtgärder kan ändras, något som uppmärksammats under covidpandemin. Det som framstår som omöjligt att göra just nu kan snabbt bli möjligt. Ett exempel är de nationella förbud mot försäljning av bilar med förbränningsmotorer (från ett visst årtal) som fler och fler nationer antagit. Dessa hade inte varit möjliga att införa för tio år sedan, men den snabba utvecklingen har gjort att detta nu är politiskt möjligt. Olika faktorer – såsom budskapet i den senaste IPCC-rapporten, covidpandemin och det

¹⁹ <http://www.instructables.com/>

²⁰ <http://fixperts.org/>

extrema vädret under sommaren 2021 – kan öppna ett “möjlighetsfönster” (window of opportunity) för nya styrmedel och förändringar i konsumtionsmönster.

3.4.4 Exempel 3: Samhällstransformation mot hållbarhet

Som beskrivits i föregående avsnitt krävs storskalig transformation för att uppnå Parisavtalets mål att begränsa den globala uppvärmningen till 1,5 grader till 2030. Transformation definieras som “*a deep and sustained, nonlinear systemic change, generally involving cultural, political, technological, economic, social and/or environmental processes*” (Linnér & Wibeck, 2020). Begreppet ”övergång” används ofta omväxlande med transformation, men etymologiskt är de olika. Övergång härstammar från begreppet “gå över” från ett tillstånd till ett annat och används vanligtvis i studier av tekniska system (se avsnitt 3.3).

Transformation, å andra sidan, innebär en ”förändring i form” och används vanligtvis för att ta itu med en bredare samhällelig förändring (Hölscher et al., 2018). En viktig fråga i transformationsforskning är frågan om skalbarhet och hastighet, det vill säga var man ska ingripa i systemet, och genom vilken hävstångspunkt, för att åstadkomma de förändringar i beteende och system som behövs för att möta de utmaningar vi står inför. Dessa frågor diskuterades av det internationella och tvärvetenskapliga Cambridge Sustainability Commission on Scaling Behaviour Change (Newell, Daley, et al., 2021). Kommissionen föreslog att komplexiteten i förändringar som behövs kräver en rad samhälleliga, infrastrukturella och regulatoriska ingrepp, både uppifrån och ned och på systemnivå, som måste matchas av en ”stor mängd åtgärder från individer och hushåll”, se även (Akenji et al., 2021).

Detta innebär att det finns ett behov av förändring på alla nivåer och platser. Vidare betyder det att förändringar måste ske genom ett ”*ekosystem av transformation*” som omfattar medvetna top-down-policier, förändringar i sociotekniska system och sociala praktiker som stöds av autonoma handlingar från individer, hushåll, civilsamhällesorganisationer och informella grupper. Det är viktigt att förstå samhällelig förändring genom prismet av ekosystem, och ge möjlighet att både fördjupa och påskynda transformation genom flera ingångspunkter. Detta förslag artikulerar det delade ansvaret för förändring bland samhällsaktörer i stället för att förvänta sig att konsumenterna ska leda omställningen till hållbarhet, se även till exempel (Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013).

Newell et al. (2021) föreslår att man skiljer mellan “ytlig” och “djup” uppskalning. Den ytliga skalningen handlar om att integrera bättre praktiker och system utan att störa nyckelfunktioner i de befintliga systemen och utan att ifrågasätta underliggande värderingar eller världsbilder. Ytlig uppskalning inkluderar även nerskalning som kan ske på olika nivåer, till exempel genom att minska mängden avfall som slängs av ett hushåll, eller genom att redigera bort mindre hållbara produkter från ett sortiment i en butik eller genom att justera försörjningssystem för att göra dem mer effektiva och därmed minska resursförbrukningen. Men grundläggande sociala värderingar och normer förblir obestridda. Ytlig skalning är tydligt kopplat till föreställningen om svag hållbarhet. Djup uppskalning å andra sidan förknippas mer med idén om ett paradigmskifte. Cambridge Sustainability Commission on Scaling Behaviour Change föreslog fem åtgärdsområden som tillsammans utgör detta ekosystem av transformation (Newell et al., 2021):

- *One planet living* som omfattar idén om tillräcklighet i konsumtionskorridorerna (Fuchs, 2017, 2017) eller “doughnut”-ekonomin (Raworth, 2017), och som manar till att engagera sig i

grundläggande frågor om det goda livet, välbefinnandet och hållbart välstånd och att utveckla nya indikatorer på framsteg.

- *Rättvisa övergångar* omfattar tanken att för att bli politiskt accepterade måste transformationer vara ekonomiskt och socialt rättvisa, eller åtminstone inte ytterligare förvärra befintliga ojämlikheter eller effekter som utsatta befolkningsgrupper upplevt, se till exempel Patterson et al. (2018). Här görs skillnaden mellan rättvisa när det gäller *tillgång till resurser* och rättvisa för ansvar för de *utsläpp* som är förknippade med resursanvändning, med fokus på ”förorenareliterna” (Lorek, 2021; Sovacool et al., 2020).
- *Styrning av förändring* handlar om behovet av maktskifte och institutionell innovation för att skapa nya styrningsvägar och nya politiska handlingsutrymmen, såsom att skapa mekanismer för indirekt representation av framtida generationer genom den parlamentariska ombudsmannen. Styrning av förändring understryker vikten av att förbättra representationen för de mest utsatta. Det finns också ett utrymme för att minska makten hos befintliga aktörer genom att till exempel få större transparens i lobbyverksamheten.
- *Att förändra samhället* innebär att förändra värderingar och metoder för att tillgodose människors behov på mycket mindre materiellt intensiva sätt, och ännu viktigare innebär det social mobilisering och revitalisering av medborgarskapet, såväl som socialt lärande.
- *Fokusera på beteenden och livsstilar med stor hållbarhetspotential* eftersom dessa förorenareliter har både möjlighet och ansvar för att minska effekterna av sina livsstilar (Kenner, 2019; Wiedmann et al., 2020).

3.4.5 Övergripande begränsningar av verktyg för minskad konsumtion

Till skillnad från ”bättre konsumtion” och ”konsumtionsskifte” ifrågasätter tillräcklig konsumtion det rådande tillväxtparadigmet. Detta orsakar stor oro bland ledande politiska eliter. Det öppnar också upp för kritik kring omfattningen av förändringar som behöver ske inom de närmaste åtta åren. Många kritiker tror att nerväxt aldrig kan bli verklighet eftersom inget parti kan bygga sitt partiprogram och budskap på idéer om nerväxt. Men Kallis et al. (2020) anför att det är bättre att påbörja en planerad övergång mot ett hållbart samhälle nu än att mötas av klimatkollaps följd av ekonomisk stagnation.

Geels et al. (2015) har också kritiserat nerväxtbegreppet för att vara alltför statiskt. Han efterlyser forskning kring dynamiska processer som kan underlätta övergången mot hållbara system. Andra kritiska röster ifrågasätter utvecklade demokratiers natur som potentiellt olämpliga för att hantera stora kriser som klimatkrisen (Abadi, 2022).

Processer som syftar till samhällstransformation anses vara långsamma. De bygger ofta på samhällskritik av befintliga institutioner och strukturer. Boström (2020) föreslår att samhällskritik också måste titta inåt, det vill säga det måste finnas en självkritisk, transformerande läroprocess. Transformativt lärande öppnar möjligheter att omvärdera våra referensramar samt de antaganden och världsbilder som vi ser som självklara. När det kommer till (över)konsumtion, så är dagens konsumtion så naturlig för oss att många av våra beslut blir automatiska (Jackson, 2005b) och då blir det svårt att göra dem mer medvetna och sedan förändra dem. Vidare så bygger diskursen om tillräcklighet på antaganden om aktiva prosumenter. Det finns dock oro över omfattningen och nivån av kompetens och färdigheter som krävs för att aktivt delta i prosumerism och stödja reparations-samhället och liknande rörelser (Irwin, 2015). Omställningsstäder (”transition towns”) samt reparationsgemenskaper är exempel på hur nya färdigheter kan skapas på ett deltagande,

kollektivt och bemyndigande ("empowering") sätt. Omställningsdesign kan vara av intresse här då den bygger på idén att inte bara kunskaper, färdigheter och handlingar bör utvecklas, utan också berättelserna om omställningsprocesser (Barr & Pollard, 2017).

4 Styrmedel för hållbar konsumtion

Denna del redogör för forskningsläget *kring styrmedel för minskad klimatpåverkan* från svensk konsumtion. *Styrmedel är offentliga interventioner som ger incitament till olika aktörer att ändra sitt beteende.*

Vi börjar med att definiera olika typer av styrmedel. Därefter redogör vi för forskningen om styrmedel för hållbar konsumtion. Vi analyserar också brister i existerande och föreslagna styrmedel när det gäller att bidra till den absoluta frikoppling som är nödvändig för att minska konsumtionens miljöpåverkan, och hur framåtsyftande studier därför föreslår mer progressiva/radikala styrmedel. Vi diskuterar också kortfattat varför forskningen alltmer fokuserar på behovet av ”styrmedelspaket” för att ändra existerande konsumtionsmönster och speciellt konsumtionsnivåer, och vikten av infrastruktur, industripolitik och innovationspolitik som stöd för att möjliggöra dessa processer.

Detta följs av en diskussion om relevanta svenska styrmedelspaket inom olika konsumtionsområden. Urvalet av domäner diskuteras i avsnittet nedan. Avslutningsvis ser vi kortfattat på hur olika styrmedel förhåller sig till de tre övergripande strategierna bättre konsumtion, konsumtionsskifte samt tillräcklig konsumtion.

4.1 Forskning om styrmedel för hållbar konsumtion

4.1.1 Klassificering av styrmedel

Det finns många olika typer av klassificeringar av styrmedel. De flesta innehåller åtminstone kategorierna administrativa, ekonomiska och informativa styrmedel. Här har vi valt att använda sju kategorier, då vi anser att de är relativt tydliga och enkla att särskilja från varandra. Tabellen nedan ger exempel på styrmedel – existerande eller föreslagna – med stor klimatpotential inom dessa områden. En del av styrmedlen har införts på europeisk nivå, medan andra bestämts nationellt eller på regional och lokal nivå.²¹ Det är svårt att hitta en exakt styrmedelsindelning utan överlappande kategorier. Exempelvis så har vi valt att lägga EU:s nya gröna taxonomi²² inom kategorin hållbar finansmarknad, men det är samtidigt ett informativt styrmedel, som eventuellt – om det knyts direkt till investeringar – skulle kunna anses som ett ekonomiskt styrmedel. Olika forskare ser olika på styrmedlen. Ett exempel är offentlig upphandling som vi anser är ett ekonomiskt styrmedel (då det verkar genom efterfrågan på en marknad), men som vissa forskare kategoriserar som ett administrativt styrmedel.

²¹ Av utrymmesskal så anges inte i tabellen om styrmedlet införts på EU-nivån eller andra nivåer. I vissa fall framgår det av styrmedlet, och vi återkommer till frågan om införande av styrmedel på olika nivåer senare i kapitlet. Notera dock att uppdelningen av styrmedel på olika nivåer inte alltid är självklar i praktiken, till exempel för att EU:s regelverk ställer vissa krav men tillåter att medlemsstaterna utformar egna styrmedel för att nå målen, för att lagstiftningen inom vissa politiska områden är en blandning av EU-rätt och nationell rätt (exempelvis konsumentpolitiken) och då vissa styrmedel först införs på nationell nivå men senare regleras av EU, vars regelverk då får företräde.

²² Taxonomin är ett gemensamt klassificeringssystem för miljömässigt hållbara ekonomiska verksamheter, som syftar till att hjälpa investerare att identifiera och jämföra miljömässigt hållbara investeringar. Taxonomiförordningen utgör en ramreglering för att avgöra vilka ekonomiska verksamheter som ska anses vara miljömässigt hållbara i taxonomin

Tabell 3 Exempel på styrmedel – existerande eller föreslagna – med stor klimatpotential inom sju områden²³

Typ av styrmedel	Exempel på styrmedel med stor klimatpotential
Reglering/administrativa styrmedel	<p>Existerande: byggnormer och krav på renovering av byggnader och laddningsinfrastruktur för fordon, bindande krav på energieffektiviseringsåtgärder, bindande krav på andel förnybar energi hos producenter och industriella användare (kombineras med ekonomiskt styrmedel för billigare regeluppfyllelse), bindande krav för produkter (energieffektivitet, livslängd, reparerbarhet med mera), förbud mot korta flygresor, förbud mot planerat åldrande och att slänga fungerande produkter, krav på att samla in och återvinna produkter och material, förbud mot vissa fordon i vissa urbana zoner, tillståndskrav (miljöbalk), kommunala markanvisningar (t.ex. områden för byggnation i trä, eller energikrav för byggnation), fysisk planering, krav att byggherrar ska avsätta utrymme för delningsekonomi etc.</p> <p>Föreslagna: köttkvot, barnkvot, individuell koldioxidkvot.</p>
Ekonomiska	<p>Existerande: miljöskatter inklusive energi/klimat/kemikalier/, konsumtionsskatter/trängselskatter, olika typer av avgifter för utsläpp och konsumtion, konsumentsubventioner (t.ex. elbilar, värmepumpar, solceller och energieffektiva produkter), industrisubventioner (ny teknik, fordon och energieffektivisering), stödssystem för förnybart (t.ex. elcertifikat eller inmatningstariffer), offentlig upphandling av exempelvis miljöfordon/förnybar energi/flergångsprodukter/återtillverkade/rekonditionerade möbler och IT, reducerad eller slopad moms för delning och reparationer, skatteavdrag för reparationer, bonus-malus-system för fordon och produkter, reparationscheckar för konsumenter.</p> <p>Föreslagna: klimattullar vid import (EU), reparationsfonder (producenter betalar del av reparationskostnad), köttskatt och sockerskatt, handel med individuella koldioxidkvoter, ändring av barnbidrag (för att minska antalet barn), prioritering av vilka aktörer som ska ha företräde till elnätet.</p>
Information	<p>Existerande: energimärkning av produkter (obligatorisk), olika typer av frivilliga miljömärkningssystem för produkter och byggnader, reparerbarhetsindex för produkter.</p> <p>Föreslagna: hållbarhetsindex (livslängd) för produkter, produktpass, obligatorisk information om produkters livslängd.</p>
Beteendekonomi och nudging	<p>Existerande: experiment och praxis i skolor och restauranger med att minska tallriksstorlek för att minska matavfall eller att placera kötträtter i slutet av buffé för att minska köttätande. Inom hotellbranschen: att be gäster att hänga använda handdukar på kroken i fall de inte behöver tvättas. Praxis att utforma fysisk miljö i butiker för att få kunder att gå genom hela butiken för att hämta vardagsprodukter som bröd och mjölk med syfte att få kunder att köpa andra varor också. ”Liggande polisman” på gator för att få bilförare att minska hastigheten. Användning av förval eller standardalternativ i olika enkäter, som när man använder olika finansiella tjänster, när man skriver upp sig för organdonation i hälsossektorn, eller när man väljer elabonnemang.</p> <p>Föreslagna: litteraturen har många förslag, exempelvis vad gäller utformning av fysisk miljö i städer och butiker.</p>
Sociotekniska system (infrastruktur,	<p>Existerande: infrastruktur för kollektivtrafik, gång och cykling, stadsplanering för färre bilar, infrastruktur och support – till exempel materialförsörjning – för återbruk/delning/reparationer (stöd till återbruksdepåer, initiativ som ReTuna samt repair cafes), gröna tak</p>

²³ De exempel som anges i tabellen har hämtats från den litteratur som återfinns senare i detta kapitel.

stödfunktioner, institutioner)	och andra initiativ för grön infrastruktur och blågröna lösningar som stödjer klimatanpassning, avtal med byggherrar om support för delning/bilpooler/återbruk, olika stöd såsom energirådgivning och konsumentrådgivning, pryllbibliotek, smarta elnät. Föreslagna: generell arbetstidsförkortning, inkomstutjämning (förmögenhetsskatt), basinkomst, 15-minute-city med mera.
Industripolitik, innovationspolitik och marknadsskapande åtgärder ²⁴	Stöd till forskning och utveckling om exempelvis material/ellagringsteknik/återvinningsteknik/biobränslen/ny förnybar teknik som vägkraft/elflyg, stöd till testning och kommersialisering av nya lösningar (smarta elnät, nytt träbyggande med mera), stöd till etablering av ny strategisk produktion (till exempel Northvolt).
Hållbar finansmarknad och hållbara leverantörskedjor	Existerande: EU:s gröna taxonomi för investeringar, hållbara obligationer, regler för konfliktmineraler, offentlig upphandling, krav på hållbarhet för fonder, codes of conduct, regler om transparens/visselblåsare/konfliktmineraler, divestering av företag som utvinnet fossila bränslen, satsning på lokala näringar, lokal mat och lokala leverantörskedjor. Föreslagna: EU:s sociala taxonomi, mer obligatoriska regler om rapportering om miljömässiga och sociala aspekter i leverantörskedjor (EU) och för finanssektorn (EU), övergång från aktieägarmodell till intressentmodell i företag (intressentkapitalism).

Styrmedel kan också delas in i kategorier beroende på vilken sektor (till exempel industrisektorn) eller konsumtionsdomän (boende, transport, resor, konsumtion med mera) de riktar sig till. Man kan även dela in styrmedel baserat på om de reglerar produktionsprocesser (till exempel miljöbalken), produkter (till exempel Ekodesigndirektivet), eller konsumtionen.

Några viktiga aspekter relaterade till styrmedel:

- Om man ser på den ”koldioxidbudget” som mänskligheten har kvar för att nå Parisavtalets mål om maximal global temperaturökning, så behöver alla sektorer/konsumtionsdomäner minska sina utsläpp (IPCC, 2018), vilket också innebär att styrmedel behövs inom alla sektorer. Om en sektor/domän bidrar med mindre utsläppsminskningar måste en annan sektor bidra med mer, om vi ska hålla ”budgeten”. Här finns också ett geografiskt perspektiv: vilka länder/regioner ska bidra med hur mycket?
- Vissa typer av klimatlösningar, till exempel styrmedel som leder till mer användning av biobränslen, innebär en stor risk för ökade konflikter mellan klimatmål och andra hållbarhetsmål, se till exempel (IPCC, 2018). För svensk del har denna diskussion varit framträdande när det gäller hur vi ska hantera svensk skog: Ska den vara en kolsänka och bidra till biologisk mångfald, ska den bidra till förnybar energi eller ska den främst användas till träbaserade material, till exempel till byggnation?²⁵

Det finns inte utrymme i denna rapport för att i detalj diskutera alla styrmedel i tabellen ovan, men vi avser att ge en överblick, och diskutera forskningen om styrmedel inom ett antal viktiga områden. En avgränsning är att vi främst ser på konsumtionsrelaterade styrmedel (inte produktionsprocesser) och styrmedel som riktar sig mot konsumtionen.

²⁴ Vi gör ingen distinktion mellan ”existerande” och ”föreslagna” styrmedel i denna kategori, då det handlar om teknik och forskning som är pågående och därmed under utveckling.

²⁵ Detta har även uppmärksammats i samband med utvecklingen av EU:s gröna taxonomi, se till exempel (Wallenberg & Price Andersson, 2021).

4.1.2 Studier om styrmedel för hållbar konsumtion

Det finns ett stort antal studier som i någon mån studerar konsumtionsbaserade styrmedel. Vi kan inte redogöra för alla i denna rapport men har prioriterat större studier som behandlar flera olika styrmedel. Fler studier behandlas i de delar som berör konsumtionsdomäner senare i kapitlet.

En första fråga rör vilka styrmedel som har *effekt på konsumtionsbeteendet*. En metastudie på uppdrag av Naturvårdsverket analyserade 32 styrmedel riktade mot hushåll (Hennlock et al., 2015). Studien noterade svårigheten att utvärdera (och isolera) effekten av ett visst styrmedel då det finns många andra faktorer som påverkar hushållen. Studien konstaterar att för transporter har trängselskatter, koldioxiddifferentierad fordonsskatt samt miljöbilspremier haft signifikanta effekter på konsumtionsbeteende på kort sikt, medan det finns osäkerheter om vilka beteenden som består över tid i vissa fall. Styrmedel inom boende har haft relativt svag effekt, men stöd till solvärme och solceller innebär att vissa investeringar tidigarelags och bidrar till teknikutveckling. Vissa styrmedel relaterade till enskilda avlopp fungerar troligen sämre på grund av transaktionskostnader och olämpliga sanktionssystem. Styrmedel relaterade till shopping och ätande är främst informativa, och effekten är begränsad, men i vissa fall finns det en tydlig effekt av till exempel märkning av mat och hyllmärkning. Studien angav att informativa styrmedel som inte kombineras med andra styrmedel haft begränsad effekt, om inte konsumenterna har vissa förkunskaper. Studien betonar också utvärderingsmetodens betydelse för resultatet.

En studie för Europeiska kommissionen fokuserade på ett antal olika nationella styrmedel, inklusive bonus-malus för bilar, isolering av bostäder, äta nyttigare, och minska matavfallet (Sonigo et al., 2012). Flera styrmedel visade på goda resultat i termer av uppskattade beteendeförändringar, och ytterst minskad miljöpåverkan (ökning av andel miljöbilar, mindre matavfall med mera). Studien diskuterade också vad som är viktigt i utformningen av konsumtionsrelaterade styrmedel för att de ska fungera väl. Den betonade att prissignaler måste utformas på rätt sätt, att det är viktigt att använda ny teknik och social media när detta kan befrämja styrmedlet, att involvera allmänheten och få dem att känna ”ägandeskap” i frågan, att rätt infrastruktur finns på plats för att tillse att beteendeförändringar består över tid (till exempel vid befrämjande av cykling), att alla samhällsgrupper kan få tillgång till nya lösningar (till exempel cykling), att man involverar olika intressentgrupper för att öka tillit/transparens, och att man har tydligt definierade målgrupper och utformar informationsinsatser som är anpassade till dessa. Studien tar också upp betydelsen av att tänka nytt vad gäller styrmedel, och att involvera allmänheten mer i policyarbetet. Den poängterar också att politikens budskap i framtiden kan konkurrera alltmer med den privata marknadsföringen, och tar upp vikten av att se på rekyleffekter (detta diskuteras nedan).

En studie med sex europeiska fallstudier om styrmedel för hållbar konsumtion visade att måluppfyllelsen varierade starkt, och att detta kunde förklaras med de faktorer som litteraturen brukar betona som viktiga för politiska styrmedels effektivitet, såsom ambitiösa målsättningar, tydlighet kring aktörer och syften, vikten av att andra styrmedel inte leder till konflikter, och vikten av uppföljning och sanktioner (Wolff et al., 2017). Studien angav, i likhet med den svenska studien ovan, att informativa styrmedel har liten effekt, och främst ger effekt i en styrmedelsmix. Administrativa och ekonomiska styrmedel hade dock större effekt än informativa styrmedel. Studien poängterar också vikten av att det finns alternativa, mer miljövänliga alternativ tillgängliga om man vill styra bort konsumtionen från mindre hållbara alternativ.

En viktig iakttagelse för utvärderingar är att det är troligare att det finns utvärderingar gjorda för europeiska och nationella styrmedel, än för initiativ på lokal nivå eller ”gräsrotsnivå” där det ofta saknas resurser för detta (Sonigo et al., 2012).

Forskningen har vissa budskap vad gäller hur man underlättar ett hållbart konsumtionsbeteende. Ett budskap är att det måste vara ”lätt att göra rätt”, till exempel åka kollektivt, återvinna etc. (Algehed & Karlsson, 2012). Vidare betonar flera studier kontexten (Jackson, 2005b; Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013): många faktorer har stor betydelse då de ger förutsättningar som påverkar möjligheterna att konsumera och agera mer hållbart. Dessa innefattar produktreglering, som påverkar vad människor kan köpa (eller inte) och produkters energiprestanda, regler om marknadsföring med mera, byggkoder och dylikt, som har stor betydelse för exempelvis energianvändning hos byggnader, samt uppbyggnad av och tillgång till kollektivtrafik till rimligt pris. Jackson (2005) anför att regeringar har en stor roll att spela, inte bara för de incitament som skapas genom styrmedel och infrastruktur, utan också för att de sänder ut signaler om önskvärt beteende. Förutom styrmedel så påverkas människor mycket av vad grannar och bekanta gör, exempelvis har Palm (2017) visat att människor är mer benägna att installera solceller om många grannar redan har solceller.

När det gäller utvärdering av offentlig konsumtion, så aktualiseras främst utvärderingar av offentlig upphandling. Offentlig upphandling har lyfts fram både inom Sverige, Europa och internationellt som en nyckelstrategi för att nå olika hållbarhetsmål (European Commission, 2016; NCM, 2021; Regeringskansliet, 2016a). Flera forskare betonar dess miljöpotential (P. F. Johnson & Klassen, 2022), även på lokal nivå (Callmer & Bradley, 2021a). Ett grundproblem är dock att offentlig upphandling har större potential att påverka inom vissa sektorer och produktgrupper än andra, och att det saknas en etablerad metodik för att bedöma effekterna (Dalhammar & Leire, 2017; Halonen, 2021). Många bedömningar av upphandlingens effekter är uppskattningar; när utvärderingar av effekt görs är de ofta begränsade till det som är enklast att mäta vilket är energi- och koldioxidbesparingar (UNEP, 2015, 2016), och mer svårbedömda effekter relaterade till innovation och marknadsutveckling bedöms sällan (Dalhammar & Leire, 2017). En övergripande slutsats är att offentlig upphandling har en stor potential, men att det är svårt att realisera denna på grund av bland annat konflikter mellan aktörer, resursbrist och lagstiftning (Dalhammar & Leire, 2012; P. F. Johnson & Klassen, 2022). En ständigt aktuell fråga är om vi ska sätta så stor tillit till upphandling när andra styrmedel kan vara bättre lämpade att åtgärda miljöproblem (Halonen, 2021), men en fördel med upphandling är att den trots allt möter mindre politiskt motstånd än andra styrmedel, till exempel konsumtionsskatter, speciellt i vissa länder (Dalhammar & Leire, 2012).

4.1.3 Utvärderande och framåtsyftande studier om styrmedel

Rent generellt så anför allt fler studier att inga av de styrmedel som använts hittills har haft någon större effekt på konsumtionsmönstren, eller lyckats minska den totala miljöpåverkan från konsumtionen. En anledning till detta är att konsumtionen ytterst styrs av nivån av välfärd, då vi antingen konsumerar upp det vi tjänar och/eller investerar medlen i fonder och liknande som i sin tur genererar ny ekonomisk aktivitet. En annan anledning till att styrmedlen inte kan bidra till absolut frikoppling är att styrmedel ger upphov till rekyleffekter (Haberl, Wiedenhofer, Virág, Kalt, Plank, Brockway, Fishman, Hausknot, Krausmann, & Leon-Gruchalski, 2020; Malmaeus et al.,

2021; Parrique et al., 2019), ”andra ordningens effekter”, (Börjesson Rivera et al., 2014; Eggestrand & Svenfelt, 2020) och andra makroekonomiska effekter (Hickel & Kallis, 2020). Parrique et al. (2019) pekar även på andra faktorer som gör att styrmedel får begränsad effekt, inklusive flyttning av problem (till exempel så ska elbilar lösa klimatkrisen men kan ge upphov till en resurskris i stället, biobränslen kan vara bra för klimatet men dåligt för biologisk mångfald etc.), att teknikutveckling ofta leder till lösningar som inte löser miljöproblemen, att man överskattar betydelsen av återvinning och underskattar miljöpåverkan från tjänstesektorn samt att det man tror är frikoppling i själva verket innebär att produktion har flyttat till låglöneländer. Ett annat problem relaterat till ”tillräcklighet” tas upp av Alcott (2008): även om befolkningen i rikare länder frivilligt konsumerar mindre, så innebär detta inte alltid en minskad total konsumtion globalt, eftersom vi har ett globalt ekonomiskt system; ”konsumtionsutrymme” frigörs någon annanstans. Om vi äter mindre kött i Sverige så kan köttkonsumtion öka någon annanstans. Detta behöver inte nödvändigtvis vara negativt om det frigör konsumtion för fattiga människor, men detta är inte nödvändigtvis fallet, och den totala nivån på konsumtionen måste trots allt minskas.

Senare studier är därför ofta *mer framåtsyftande än utvärderande*. De tar för givet att traditionella styrmedel inte fungerat för att ändra konsumtionsmönster eller frikoppla ekonomisk aktivitet från miljöpåverkan, och ser mer på vad som kan göras framöver. Studierna betonar att en blandning av åtgärder – innovation inom infrastruktur och teknik, reglering, prissättning och nya normer – måste användas i kombination för att komma framåt (Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013). Dessa kan kombineras med mer radikala styrmedel för ändrade konsumtionsmönster, såsom progressiva skatter för de som flyger mycket, samt köttskatter, eller rent av direkt kvotering av konsumtionsutrymme (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021). Flera av dessa studier pekar också på vikten av styrmedel som kan förändra konsumtionsmönstren för de rikaste individerna, utan att förneka andra grupper sitt konsumtionsutrymme, till exempel genom progressiv beskattning av flygande.

Flera studier identifierar framtida åtgärder med mycket stor klimatpotential. En studie pekar på möjligheten att minska svenska växthusgasutsläpp med upp till 40 procent genom förändringar i kost, heminredning och resande (Carlsson Kanyama et al., 2021). Moran et al. (2020) identifierar 90 typer av styrmedelsinterventioner riktade mot konsumtionen, som kan sänka Europas koldioxidutsläpp med 25 procent, även med beaktande av rekyleffekter. En studie av Ivanova et al. (2020) ser också stora utsläppsminskningar relaterade till övergång till mer vegansk diet, ändring av resande med mera. Men även om dessa studier ger en bra bild av potentialen så är det svårt att se hur man ska nå denna, dels då det kräver att styrmedel faktiskt införs, dels då vi kan förvänta oss att rekyleffekter och andra faktorer begränsar miljöeffekten.

Ovanstående innebär att det finns anledning att ifrågasätta om vare sig existerande styrmedel eller många av de styrmedel som rekommenderas i litteraturen kan minska miljöpåverkan från konsumtionen. Det är troligare att de – i bästa fall – köper oss mer tid att komma med nya förslag på åtgärder som kan göra en verklig skillnad. Det är också därför vi ser mer och mer forskning om ”tillräcklighetsperspektiven”²⁶ (Akenji et al., 2021; Alcott, 2018; Alfredsson et al., 2018; Bjørn et al., 2018; Callmer & Bradley, 2021a), liksom mer scenarieforskning om ett samhälle ”bortom tillväxt” (Fauré, Finnveden, et al., 2019). Vi noterar även det ökande intresset för rättviseperspektiv: den

²⁶ Det finns även ett ökande intresse för ”tillräcklighetsfrågor” bland politiska beslutsfattare. Vid konferensen Stockholm+50 kommer ett bakgrundspapper att behandla ”tillräcklighet” inom politiken för hållbar konsumtion; se (Dalhammar, Finnveden et al., 2022).

rikaste 1 procenten av världens befolkning står för mer än dubbelt så stor andel av växthusgasutsläppen som de fattigaste 50 procenten (UNEP, 2020). Utsläppen från de 50 procent av EU:s befolkning som har lägst levnadsstandard minskade mellan 1990–2015, medan utsläppen från de rikaste ökade (Gore & Alestig, 2020). Det finns en stor risk att – med nuvarande trender – den återstående koldioxidbudgeten (för att klara Parisavtalets mål) främst kommer att användas upp av den rikare delen av världens befolkning (Kartha et al., 2020). Det är därför ingen tillfällighet att mer och mer forskning diskuterar hur vi kan minska konsumtionen hos de rikaste individerna (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021). Det mest tydliga exemplet på potentialen hos tillräcklighetsperspektivet rör flygresor: det är troligt att mindre än 1 procent av världens befolkning stod för mer än hälften av utsläppen från flygresorna 2018 (Gössling & Humpe, 2020), samtidigt som studier indikerar att en stor andel av dessa flygturer inte ansågs som särskilt viktiga av flygresenärerna själva (Gössling et al., 2019).

4.1.4 Betydelsen av styrmedelspaket

De flesta studierna av miljöpolitiska styrmedel betonar betydelsen av att använda styrmedelspaket, och detta gäller även studier av konsumtionsbaserade styrmedel. Ämnet är komplext (för en bra genomgång av ämnet se Givoni et al. (2013)), och här tänker vi endast ta upp vissa perspektiv på frågan, av utrymmesskäl. Ett styrmedelspaket kan förstås som *en kombination av styrmedel som tillsammans ökar möjligheterna att nå uppsatta mål, och som underlättar genomförandet och legitimiteten hos den förda politiken, samtidigt som sidoeffekter minimeras* (Givoni et al., 2013) (olika definitioner återfinns i litteraturen). Det finns flera problem vad gäller hur vi förstår och utformar styrmedelspaket, inklusive vad som regleras i ett ”paket” (till exempel: ett styrmedelspaket för hela klimatpolitiken vs ett mer begränsat styrmedelspaket för öka andelen solceller på småhus), och att det som ibland brukar benämnas styrmedelspaket ofta inte är strategiskt utformade paket, utan ett antal styrmedel antagna vid olika tillfällen som råkar reglera samma fråga, men som inte införts som ett ”paket” i en genomtänkt kombination (Givoni et al., 2013). Ett styrmedelspaket är ”intentionellt” om kombinationen av styrmedel är genomtänkt och implementerat på ett planerat sätt (Dijk et al., 2018), men detta är sällan fallet i verkligheten: det som vi kallar styrmedelspaket är ofta en samling av existerande styrmedel som är införda ad hoc, när det funnits ett ”möjlighetsfönster” (window of opportunity) för införandet. Styrmedelsmixen är därför sällan helt genomtänkt eller planerad. Styrmedel kan förhålla sig till varandra på olika sätt: synergistiska, motsatsförhållande, främjande, förutsättning eller neutrala (Dijk et al., 2018), dock kan det finnas anledning att göra en kontextberoende analys beroende på miljöpolitiskt område.

Tidigare i rapporten har vi berört horisontell och vertikal integration: dessa koncept används oftare vid diskussion om koordination av mål och politik för större, övergripande politikområden (till exempel samordning inom den svenska miljömålspolitiken eller EU:s samordning av policyer rörande klimat, cirkulär ekonomi och kemikalier), medan forskning om styrmedelspaket fokuserar mer på enskilda styrmedel. Här bör man dock notera att litteraturen ofta använder dessa begrepp på lite olika sätt samt att andra begrepp för att beskriva samma fenomen förekommer.

Som nämndes ovan så betonas i ett flertal studier att administrativa och ekonomiska styrmedel ofta är bättre på att förändra konsumtionsmönster än informativa styrmedel, men att informativa styrmedel är viktiga som komplement i ett styrmedelspaket. Även om vissa styrmedel i ett styrmedelspaket är primära och andra sekundära (eller ”tilläggsstyrmedel”), kan de sistnämnda

spela en väsentlig roll genom att ge legitimitet till de primära policyerna och förbättra deras genomförbarhet (Givoni et al., 2013).

Styrmedelspaket är nödvändiga i en politik för hållbar konsumtion då konsumtionsbeteende är komplext, och det är svårt att ändra det. Dessutom sker beteende i en viss kontext, som i sin tur är resultatet av olika institutionella, infrastrukturella och kulturella krafter och omständigheter. Därför måste man arbeta med flera olika typer av incitament och styrmedel samtidigt. Om individer ska förändra beteende måste man påverka ”strukturen” genom olika styrmedel och infrastruktursatsningar (till exempel minska antalet vägbyggen och p-platser, bygga fler cykelbanor och bättre kollektivtrafik, se avsnitt 3.3.4) samtidigt som andra styrmedel påverkar individen (till exempel trängselskatt, högre bensinskatt med mera) (Newell, Daley, et al., 2021). Ett styrmedelspaket kan kombinera det som kallas ”push” and ”pull”-åtgärder. Push kan förstås som styrmedel som knuffar bort en konsument från ett konsumtionsbeteende (till exempel högre p-avgifter för bilparkering), och pull kan förstås som styrmedel som gör grönare alternativ mer attraktiva (till exempel lägre pris inom kollektivtrafiken, bättre cykelbanor med mera) (Dijk et al., 2018). En annan anledning till att arbeta med styrmedelspaket är att olika styrmedel kan påverka olika aktörer, såsom producenter/tillverkare, detaljister och konsumenter, till exempel (Dalhammar, Hartman, et al., 2022).

Genom att paketera styrmedel i ett paket kan man, åtminstone i teorin, motverka rekyleffekter och oavsiktliga effekter som ofta underminerar effektivitet och slutligen resultat av fristående policyer, se till exempel (Malmaeus et al., 2021).

Att styrmedelspaket är viktiga är det ingen tvekan om, men vår bedömning är att både vetenskap och praxis har svårt att gå från teori till praktik i många fall. Det finns alltid ett behov av att ”avgränsa” verkligheten för att kunna studera den. Ett styrmedelspaket måste vara ”hanterbart” i någon bemärkelse för att det ska gå att överblicka. Det finns hundratals styrmedel inom klimatpolitiken, införda på olika politiska nivåer; vissa verkar direkt mot växtgasutsläpp medan andra syftar till att öka andelen förnybart, öka energieffektiviseringen med mera. Dessa har i sin tur implikationer för andra miljöpolitiska områden som cirkulär ekonomi. Detta innebär att avgränsningen alltid innebär ett val, som i sin tur förenklar verkligheten, vilket gör att det kan vara svårt att ha en ”systemsyn” och överblicka alla effekter hos ett styrmedelspaket.

4.1.5 Vikten av infrastruktur, industripolitik och innovationspolitik

Individuella styrmedelspaket tas fram och implementeras inom de bredare ramar som påverkas av industri- och innovationspolitiken samt befintlig infrastruktur. Dessa spelar en oerhört viktig roll eftersom de kan och bör tillhandahålla hållbara varor, tjänster, innovationer och infrastruktur som inte bara möjliggör beteendeförändringar i hållbar riktning utan gör hållbara val till ett standardalternativ. Nya rapporter inom hållbar konsumtion betonar vikten av att kombinera satsningar på exempelvis tekniska innovationer med styrmedel riktade mot konsumenter (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021).

Till exempel när det gäller infrastruktur är flera saker av vikt:

- Eftersom just infrastrukturfrågan kan vara en flaskhals som hindrar människor från att vilja köra elbil (Schulz & Rode, 2022) måste det finnas infrastruktur på plats (laddstolpar med mera) för att främja elbilar.
- Infrastrukturlösningar är också viktiga för att främja kollektivtrafik samt cykling och gång. Det bör gå snabbt och enkelt – och helst billigt – att åka kollektivt. Infrastrukturlösningar (till exempel mindre tillgång till p-platser) kan också användas för att göra bilägande och biltrafik svårare, se till exempel (Iseborn et al., 2021).
- Infrastruktur och byggnation måste planeras rätt från början, så att energilagring, smarta energilösningar, blågröna lösningar med mera befrämjas.
- Återbruks- samt delningsinfrastrukturer, såsom återbrukscentraler, prylbibliotek och återbruksgallerier, rekonditioneringsanläggningar och reparationscaféer kan främja cirkulär konsumtion. Dessa kan öka självförsörjning, minska resursimporten och bidra till långsiktig motståndskraft i samhället.

När det gäller industri- och innovationspolitik så har de också en stor roll att spela. Bland de områden som anses viktiga är²⁷

- satsningar på energilagringsteknik i elnät och hem samt fordon (vilken är nödvändig för övergången till mer förnybar, intermitterent energi)
- utvecklingen av flygtekniker, mot elflyg och biobaserat flygbränsle
- utveckling av tekniker för byggande (bygga i trä, energieffektiv renovering, byggnation för återbruk och återvinning med mera)
- satsningar på teknikutveckling inom fordon och transport
- satsningar på teknikutveckling inom rekonditionering och återbruk som främjar reparationsområdet
- utveckling av innovativa, hållbara affärsmodeller såsom cirkulära produkter och delningstjänster, till exempel genom att stödja dem genom offentlig upphandling (Milios, 2021a).

4.2 Exempel på styrmedel för hållbar konsumtion

Nedan ger vi exempel på viktiga styrmedelspaket inom viktiga konsumtionsområden. Vi diskuterar produktfrågor, livsmedel, transporter, byggnation/boende samt ekonomiska styrmedel, arbetstidsförkortning och kvotering/förbud. Vi avslutar med en diskussion om styrmedel för ökad hållbarhet på finansmarknader och inom leverantörskedjor.²⁸ I avsnitt 4.3 relaterar vi olika styrmedel till de tre strategierna diskuterade i avsnitt 3.1: minska, växla och effektivisera.

Urvalet av konsumtionsdomäner har byggts på följande logik: boende, livsmedel och transporter har traditionellt rankats som de domäner som har högst miljöpåverkan, så de bör ingå i en analys. Produkter seglar alltmer upp som en viktig fråga, bland annat då de har strategisk betydelse: de är vad vi konsumerar, och den produkt vi köper har betydelse för konsumtionsbeteendet. Mycket tyder också på att produkter står för en allt större del av de konsumtionsbaserade utsläpp som vi

²⁷ Se till exempel Fossilfritt Sveriges färdplaner (Fossilfritt Sverige, 2018). Notera att listan inte är uttömmande utan bara ger exempel, och att vissa förslag kan vara kontroversiella. Till exempel så kan en ökad andel biobränslen innebära ett hot mot biologisk mångfald. Med andra ord är det viktigt att ha en systemsyn även här.

²⁸ Nudging togs upp i kapitel 3 och ingår därför inte i analysen här.

importerar (se kapitel 2). Ekonomiska styrmedel är en egen kategori då de har betydelse för internalisering av externa effekter vid konsumtion, och då utgör en del av ramverket för ekonomin. Arbetstidsförkortning och kvotering/förbud tas in i analysen då de representerar ett tillräcklighetsperspektiv, och har stort potential för att minska miljöpåverkan. Frågor om leverantörskedjor och finansmarknader röner allt större intresse, och även dessa frågor är en del av ramverket för ekonomin, och därför tas de in i analysen. Av utrymmesskäl har vi gjort ett urval vad gäller studier och perspektiv.

4.2.1 Styrmedel för produkter

Reglering av produkter har en stor klimatpotential. EU:s Ekodesigndirektiv och bindande energimärkningssystem beräknas spara in 230 Mtoe²⁹ till 2030 (EC, 2022a). Konsumenterna beräknas spara in 285 euro per år och hushåll (EC, 2022a), se även till exempel (Dalhammar et al., 2018). Studier påvisar att Ekodesignkraven sällan innebär några större merkostnader för producenter,³⁰ och överlag innebär besparingar för konsumenter (Dalhammar et al., 2018). Med andra ord så finns det billiga CO2-besparingar att hämta, och kraven skulle kunna vara ännu mer progressiva, om man exempelvis uppdaterar dem snabbare med beaktande av teknisk utveckling, eller använder andra beräkningsmetoder – som att ta klimatexternaliteter mer i beaktande vid bestämmande av kravnivån (Sonnenschein et al., 2019).

Produkter har alltmer reglerats även med avseende på innehåll av kemikalier (Alaranta & Turunen, 2021), och producenterna har fått ansvar för att samla in och återvinna produkter från allt fler produktgrupper (producentansvar), till exempel (Manomaivibool, 2009). Både på EU-nivån och i EU:s medlemsländer finns nu många nya och föreslagna styrmedel som avser att öka produkters livslängd och reparerbarhet, se till exempel (Almén, 2021; Dalhammar et al., 2021b; Dalhammar, Hartman, et al., 2022; Svensson-Hoglund et al., 2021). Att förlänga livslängden på produkter kan vara en effektiv klimatpolitik, till exempel: att förlänga livet på elektroniska produkter med ett år kan motsvara lika mycket koldioxid som att ta 2 miljoner bilar ur bruk (EEB, 2019) och det finns potential att förlänga livslängden för elektronik med flera år. Att förlänga livslängden på produkter är även viktigt för passiva produkter som kläder och möbler (för en genomgång av forskningen, med siffror, se (Dalhammar et al., 2021)).

Att ställa hårdare krav på energieffektivisering och livslängd/reparerbarhet för produkter har flera fördelar, till exempel (Dalhammar, Hartman, et al., 2022):

- Det minskar miljöpåverkan från produkterna.
- EU:s styrmedel på produktsidan (och relaterade standarder) har stor påverkan på regelverk och tillverkare utanför EU det vill säga det får en extern effekt (Bradford 2020).³¹
- Det kan minska miljöpåverkan i produktkedjorna om färre produkter framställs.

Vår bedömning är att det är lättare att införa styrmedel för produkter än styrmedel inom de flesta andra miljöpolitiska områden. Följande åtgärder föreslås inom EU, till exempel (Dalhammar et al.,

²⁹ Mtoe – miljoner ton av olja ekvivalent.

³⁰ De kan rent av innebära fördelar för progressiva företag, jfr (Dalhammar, 2016).

³¹ Huruvida detta alltid är positivt finns det delade meningar om, men då EU ofta har den mest progressiva lagstiftningen i hållbarhetshänseende så är det positivt ur hållbarhetssynpunkt om man vill ge incitament till en mer progressiv politik i länder utanför Europa. Och om europeiska standarder är bra för miljö och hälsa, och leder till mer högkvalitativa konsumentprodukter, så kan de ge fördelar för den allmänna välfärden även i andra jurisdiktioner, se till exempel 2022-06-03 15:06:00.

2021b; Dalhammar, Hartman, et al., 2022; HOP, 2020; Sonnenschein et al., 2019; Svensson-Hoglund et al., 2021):

- Verka för att Ekodesigndirektivet ställer ännu hårdare energieffektiviseringskrav på produkter samt ställer mer krav på minimilivslängd och reparerbarhet.
- Verka för en obligatorisk EU-märkning för produkters livslängd/reparerbarhet.
- Verka för att konsumentlagstiftningen befrämjar produkter med längre livslängd.
- Verka för att undanröja lagar och regler som förhindrar konsumentreparationer.
- Starkare reglering av reklam som befrämjar icke hållbara konsumtionsmönster.

Inom Sverige finns förslag på följande åtgärder, se policyförslag i exempelvis (Almén, 2021; Dalhammar, Hartman, et al., 2022; López Dávila et al., 2021):

- Verka för att ändra svenskars inställning till reparationer.
- Fortsätta att använda ekonomiska styrmedel - likt de skattereduktioner för reparationssektorn som infördes 2017 (Almén, 2021) – för att stimulera reparationer, delning med mera.
- Sverige bör se på styrmedel som tas fram i andra europeiska änder, såsom reparationscheckar i Wien och förbud mot att slänga nya produkter (Dalhammar, Hartman, et al., 2022).

4.2.2 Styrmedel för livsmedel

Livsmedel står för cirka 15 procent av svenskens CO₂-utsläpp (Röös et al., 2020) och har stor miljöpåverkan i andra länder. När det gäller matvanor, så kan Sverige införa ett styrmedelspaket för att ställa om dessa, som kan inkludera kategorierna i tabellen nedan.

<p>Styrmedel inom kategorin kunskap och stöd</p> <p>Negativ märkning</p> <p>Obligatorisk deklaration av miljöavtryck</p> <p>Informationskampanjer</p> <p>Konsumentguider och kostråd</p> <p>Utbildning av skolkockar och andra nyckelaktörer</p> <p>Pedagogiska verktyg</p> <p>Nudging på offentliga eller privata restauranger</p> <p>Nudging i butik</p>
<p>Styrmedel inom kategorin kunskap och stöd</p> <p>Negativ märkning</p> <p>Obligatorisk deklaration av miljöavtryck</p> <p>Informationskampanjer</p> <p>Konsumentguider och kostråd</p> <p>Utbildning av skolkockar och andra nyckelaktörer</p>

Pedagogiska verktyg Nudging på offentliga eller privata restauranger Nudging i butik
Styrmedel inom kategorin förändrade relativpriser Skatter: prisökningar till konsument Subventioner: prissänkningar till konsument
Styrmedel inom kategorin reglering och krav Reglering av utbud Konsumtionsrätter för kött Reglering av marknadsföring Krav på förbättrad hållbarhet för sålda livsmedel Riktlinjer och miljökriterier inom offentlig måltidsverksamhet Menyrestriktioner

Källa: (Röös et al., 2020).

En nyckelstrategi för klimatet är att ställa om från kött- och mejeriprodukter till vegetabiliskt, och från rött kött till annat kött.³² Skatter, avgifter, ändrade momssatser, bonus-malus och andra ekonomiska styrmedel kan ge incitament för detta, liksom regler för produktion och ursprungsmärkning³³ av livsmedel (Holmberg et al., 2011; Röös et al., 2021; Wråke et al., 2021). Skatter och avgifter har stor potential men de är också kontroversiella i vissa fall. Ett annat problem är att sätta korrekt skattesats för olika varor, till exempel korrekt prissättning av klimatexternaliteten. Flera förslagna administrativa styrmedel kan ge effekt, men de är ofta kontroversiella, eller kan rent av stå i konflikt med EU-rätten, till exempel nationella krav på hållbarhetskrav för livsmedel. Samtidigt finns det flera faktorer som gör att det just nu finns möjligheter att komma framåt: ökat intresse för vegetarisk mat, ökat utbud av vegetarisk mat, ökat fokus på nationell livsmedelssäkerhet (vilket har förstärkts under pandemin) och kommuners arbete med lokal livsmedelssäkerhet. Vi ser också en viss minskning i konsumtion av kött och mejeriprodukter i nordiska länder de senaste åren (Wråke et al., 2021).

I en workshop som hölls av forskningsprogrammet Mistra Sustainable Consumption i maj 2021, framkom flera förslag på hur Sverige kan gå vidare, inklusive:

- Skapa kortare leverantörskedjor, med lokala producenter, och distributionshubbar.
- Mer utbildning i vad som behövs för att laga hållbar mat.
- Leverantörer till offentlig sektor ska leverera klimatberäkningar för livsmedlen.
- Se över inte bara maten utan systemen för livsmedelsförsörjning.
- Arbeta mer med influencers.

³² Det finns även andra miljöproblem och etiska frågor relaterat till köttkonsumtion. Vi går inte in på dessa här.

³³ En utredning av Livsmedelsverket om ursprungsmärkning av kött presenterades 2021. Regeringen har nu anmält till EU att de vill införa en sådan märkning (Regeringskansliet, 2021).

- ”Demokratisera” hållbar mat genom att fokusera på att göra hållbara alternativ för rätter som folk äter ofta, det vill säga korv med bröd, pasta, pizza, spaghetti med köttfärsås och så vidare.

Helsingfors beslut att ta bort kött och mjölk vid offentliga tillställningar har rönt stor uppmärksamhet (HBL, 2021) och är ett exempel på ett styrmedel som har ett tillräcklighetsperspektiv. EU har sedan flera decennier vägrat importera livsmedel som producerats på sätt som anses oacceptabla (hormonbehandlat kött, klortvättning av kött med mera). Det bör vara möjligt att göra liknande överväganden för klimatpåverkan och annan miljöpåverkan, men det kan stå i konflikt med handelsregler, till exempel (Daugbjerg, 2012).

Vad gäller styrmedelspaketet för hållbar livsmedelskonsumtion, så anför Rööos et al. (2020) att den ordning i vilken styrmedel införs, liksom hur de motiveras med mera, kan påverka vilket stöd och effekt de får hos allmänheten. De menar också att andra effekter, till exempel att de kombineras med satsning på odling i Sverige, kan öka acceptansen.

4.2.3 Styrmedel för transporter

Styrmedel för transporter är ganska väl studerade, se till exempel (Naturvårdsverket, 2018; Takman & Gonzalez-Aregall, 2021; Wråke et al., 2021) samt (Konjunkturinstitutet, 2015; Lång & Björk, 2021; Sims et al., 2014). Bland rekommendationerna i dessa studier återfinns

- satsning på förtätning av städer, och infrastruktur som möjliggör bilpooler och försvårar bilägande (till exempel begränsat med p-platser)
- utbyggnad av laddinfrastruktur för elbilar
- användning av ekonomiska styrmedel som förmånsbeskattning, trängselavgifter eller parkeringsavgifter
- samlastningscentraler för att minska miljöpåverkan från urbana godstransporter; vissa städer i Europa har också förbjudit tunga transporter i stadskärnor, vilket medför omlastning till budbilar
- förbud mot vissa (fossil)fordon inom vissa stadskärnor under vissa tider
- subventioner till elbilar
- informativa insatser och bättre IT-lösningar för mobility management med mera.
- större möjligheter till online-möten och hemarbete.

Vi berör inte godstransporter här, se till exempel (Takman & Gonzalez-Aregall, 2021).³⁴

Överlag kan noteras att vi vet vilka styrmedel som bör införas, till exempel (M.-O. Larsson et al., 2017), och hur viktiga ekonomiska styrmedel är, men att problemet ligger i att införa dem. Ett övergripande problem är att prisökningen har varit stor för kollektivtrafik de senaste åren, vilket märks i biljettpriserna (framför allt inom regional- och lokaltrafik, se till exempel (Eriksson, 2021; Stridsberg et al., 2017), och att dessa förväntas öka. Samtidigt så har inte priset för bilägande ökat, bland annat då bilarna är bränsleeffektiva än förr, se till exempel (Alestig, 2021; Nilsson, 2019). Då det ofta är politiskt känsligt att höja kostnaderna för bilism, kunde en alternativ strategi vara att mer direkt stödja kollektivtrafiken med större statliga subventioner. Det är överlag enklare att

³⁴ Vad gäller industripolitiken, så är det viktigt att satsa på forskning och utveckling om elvägar och andra framtida tekniska lösningar för tunga transporter.

införa styrmedel som innebär ”morötter” än ”piskor”, till exempel gratis p-platser till elbilar och bilpooler; men vi vet samtidigt att det finns stora rekyleffekter inom transportområdet (Malmaeus et al., 2021), så det finns risker med att befrämja ”grönare” bilism. Vi vet av erfarenheterna från trängselskatter att det går att få acceptans för nya styrmedel om människor ser positiva effekter. Att ”bygga bort” biltrafiken genom infrastrukturlösningar och befrämjande av andra trafikslag är också möjligt, men fungerar bäst i kombination med exempelvis bränsleskatter. Köpenhamn är ett exempel på en stad som gjort cykelpendling populärt inte bara för att det sparar pengar och är hälsosamt; det kan också spara tid, och den utbyggda infrastrukturen gör att cyklare upplever att säkerheten har blivit bättre (WEF, 2018).

Ett problem för både privata transporter och godstransporter är att olika styrmedel ofta leder till betydande rekyleffekter (Malmaeus et al., 2021) av ganska skilda slag. Dessa är särskilt tydliga för godstransporter, då exempelvis bränslesnålare bilar leder till minskade kostnader för transporter vilket i sig ger bättre förutsättningar för mer utspridda leverantörskedjor/produktion vilket kräver mer transporter. Det är också viktigt att till exempel styrmedel för elbilar inte gör att vi låser fast oss i nuvarande system för bilägande och mobilitetsmönster då detta är resursineffektivt (Wråke et al., 2021).

Styrmedel för transporter hänger ihop med andra konsumtionsdomäner. Exempelvis så har minskade transportkostnader varit en starkt bidragande orsak till outsourcing och ökande handelsflöden de senaste decennierna, till exempel (Maxwell et al., 2011). En politik som ökar kostnader för godstransporter kan därmed gå hand i hand med satsning på mer lokal matproduktion. Vidare kan politik som ökar flygets kostnader – se nedan – gå hand i hand med satsningar på semester på hemmaplan eller tågsemester med mera. Vidare bör här nämnas att det finns stora sociala missförhållanden i godstransportsektorn (Lawrence, 2021). Detta gör att det kan vara svårt att konkurrera för svenska åkerier, och rent allmänt för åkerier som satsar på rimlig arbetslön, rimliga arbetsvillkor och miljövänliga bilar (Ström, 2019).

När det gäller flygets miljöpåverkan så har vi också en ganska bra bild av vilka styrmedel som står till buds, till exempel (Åkerman et al., 2016; J. Larsson et al., 2019; Trafikverket, 2020). Flyget ingår numera i EU:s handelssystem (EU-ETS), vilket är positivt; överlag så ger internationella styrmedel bättre utfall än nationella (J. Larsson et al., 2019). Samtidigt så lägger EU:s regelverk hinder i vägen för svenska ekonomiska styrmedel riktade mot utrikesflyget, främst momsatsen och skatter på bränsle (Trafikverket, 2020). Hart och Stråle (2021) betonar vikten av att inte bara se på prissättningen av resor då priselasticitet med mera gör att effekten av prisökningar på efterfrågad kvantitet är måttliga. De pekar även på att prissättning inte desto mindre kan skicka en viktig signal till konsumenterna, som kan ge viss effekt.

Ett internationellt styrmedel är CORSIA, ett system för utsläppskompensation. CORSIA är ett tidsbegränsat avtal som gäller 2021–2035. Målet med CORSIA är inte primärt att minska utsläppen från själva flyget. I stället är syftet att skapa en mekanism för flygbolagen att klimatkompensera för den ökning av utsläppen som förväntas från internationell flygtrafik jämfört med snittutsläppet 2019/2020. Tanken är att flyget ska få en så kallad koldioxidneutral tillväxt efter år 2020.

Andra idéer på styrmedel inkluderar införandet av en skatt som ökar i takt med resandet, det vill säga en ”progressiv flygskatt” eller ”frequent flyer tax” samt att lägga in personliga flygresor som en del i ett system med personliga utsläppsrättigheter (Akenji et al., 2021; J. Larsson et al., 2019).

Det kan vara svårt att utforma styrmedlen på ett adekvat sätt. En kilometerskatt är en möjlighet, men denna måste vara hög nog att ge effekt; skillnader i effekt kan förväntas beroende på om en resa är privat eller tjänsteresa, och variera med avståndet på resan (J. Larsson et al., 2019).

Sverige införde nyligen differentierade landningsavgifter och krav på att blanda in bioflygbränsle i allt flygfoto-gen som tankas i Sverige. Dessa synes vara de styrmedel som Sverige har rådighet över (till skillnad från moms och bränsleskatt) (Trafikverket, 2020). Sverige har också möjlighet att verka för att EU ska arbeta för att koordinera EU-ETS och CORSIA. Eventuellt bör Sverige även, enligt en analys av Trafikverket, verka för EU-gemensamma minimiskatter på flygkilometer och/eller flygbränsle, se också (Trafikverket, 2020).

Enligt Larsson et al. kan Sverige även se över arbetet med policyer för tjänsteresor vilka påverkar både flygresor och annat resande (M.-O. Larsson et al., 2017), framför allt i offentlig sektor, men gärna även försöka påverka privat sektor. Bland styrmedel med potentiellt stora effekter återfinns: göra det lättare att boka tågresor utomlands, belöna anställda som exempelvis cyklar eller tar tåget i stället för flyger, bara erbjuda elbilar som tjänstebilar, inte tillåta korta flygresor i tjänsten, kräva att bonus för resor i tjänsten tillfaller arbetsgivaren, belöna online-möten, bättre tekniska lösningar för online-möten med mera. Sverige kan även se på mer radikala åtgärder, som Frankrikes förslag att förbjuda vissa inrikesflyg, se även (Akenji et al., 2021). En förutsättning för detta är att det finns bra tåg- och bussförbindelser som kan ersätta flyget, liksom god kvalitet på resan i övrigt (bra wifi, smidiga byten etcetera), annars kan en sådan åtgärd slå fel.

Slutligen kan Sverige arbeta aktivt med att utveckla och testa elflyg, utveckla nya biobränslen till flyget med mera. Då Sveriges direkta påverkan är liten på grund av vår begränsade befolkningensmängd, så kan vi framför allt påverka genom nya styrmedel och ny teknik, till exempel (Trafikverket, 2020).

4.2.4 Styrmedel för byggnation och boende

Byggnation står för en stor del av den globala energi- och resursanvändningen (Giljum et al., 2016; Norouzi et al., 2021). Då det byggs väldigt mycket i snabbväxande ekonomier är det också ett prioriterat område ur hållbarhetssynpunkt: om denna byggnation är energikrävande och kräver mycket resurser – eller är utformad så att det inte går att återanvända eller återvinna material i framtiden – så har vi missat en stor möjlighet i klimatarbetet/cirkulär ekonomi. Byggsektorn och andra sektorer som använder mycket material som stål, betong och trä är också prioriterade ur klimatsynpunkt då det finns en stor klimatpotential i dessa sektorer inte bara vad gäller energianvändningen men också materialval och materialhantering. Det finns stora möjligheter att minska miljöpåverkan från själva byggprocessen, liksom att minska materialåtgången genom återbruk (RAE, 2021). Sverige kan beivra återbruk av byggmaterial genom att stadga krav på klimatdeklarationer med mera (Hoibye & Sand, 2018). Offentlig upphandling kan vara ett viktigt verktyg för att komma framåt men stöter ofta på olika praktiska hinder som lagstiftning och existerande kultur hos arkitekter, eller brist på riktlinjer från myndigheter (EcoPlan & IVL, 2021).

Sverige kan framför allt påverka utvecklingen genom att visa hur man kan bygga klimatsmart, samtidigt som man bör beakta att byggmarknaden framför allt är nationell, jämfört med exempelvis marknaden för produkter: typ av byggnation, materialval med mera påverkas av nationella eller rent av regionala preferenser, och ofta bygger man i material som finns tillgängliga lokalt. Samtidigt så

påverkar EU ramverket för byggnation genom bland annat direktiv 2010/31/EU om byggnaders energiprestanda, krav på renovation under energieffektiviseringsdirektivet (direktiv 2012/27/EU), och viss harmonisering av regelverket för byggprodukter (Boverket, 2021, 2022).

I Sverige finns det ytterligare komplikationer:

- Vi har redan ett antal styrmedel som bidragit till att minska energianvändning/klimatpåverkan från byggsektorn (BBR, utbyggnad av fjärrvärme, LEED och liknande certifieringar, skatter och avgifter med mera). Lokala styrmedel som byggherredialoger har använts för att ge incitament till energieffektiv byggnation, till exempel. Det experimenteras med andra angreppssätt som att inkludera byggnader i smarta nät-lösningar, bättre effektivitet i fjärrvärmesystem med mera, för en överblick se Smart City Sweden;³⁵ se också till exempel (Kojonsaari & Palm, 2021). De stora frågorna framöver gäller även byggnaders egen energiproduktion och energilagring för att balansera elnätet och minska kostnaderna, till exempel solceller samt energilagringssystem som batterier med mera.
- Nudging och liknande angreppssätt torde vara mest effektivt när det ingår i ett styrmedelspaket (Mont et al., 2014). Nudging kan ha effekt till exempel när förnybar energi är standardavtalet (hushåll måste ”välja bort” detta) (Mont et al., 2014).
- Ett problem är att det finns ganska olika idéer om vad ”cirkulärt” byggande är. Svenska aktörer nämner åtgärder som: möjliggöra återanvändning/återbruk, minimera/förebygga avfall, flexibel användning av byggnad, och isärtagning/demontering (Vigren Skogseid, 2019). Men aktörerna lägger olika vikt vid olika frågor och en del framhäver materialvalet medan andra vill prioritera det som sparar mest koldioxid eller leder till minsta möjliga miljöpåverkan (Vigren Skogseid, 2019).
- Det saknas en diskussion om ”tillräcklighet” vad gäller byggnation (Vigren Skogseid, 2019). Behöver vi byggnation eller finns det ytor på annat håll? Måste man riva och bygga nytt när det går att renovera? Kan man använda utrymmet bättre och så vidare?
- Det finns många åsikter och undersökningar (LCA) om vilka material som är bäst att bygga med, men inga säkra svar. Trä har vissa fördelar, det finns möjlighet till utveckling i byggtekniker med mera, men det finns osäkerheter kring bland annat livslängden på materialet (Antikainen et al., 2017). Betong har stor miljöpåverkan men bör kunna återanvändas i högre grad än idag. Inom byggbranschen finns olika idéer om vilket material som är bäst, men en viktig aspekt är att material inte bör blandas (Vigren Skogseid, 2019). Geldermans (2016) hävdar att olika material bör vara förenliga med antingen biologiska eller tekniska kretslopp, och betonar vikten av att materialet är av hållbart ursprung och av hög kvalitet.
- Återbruk av möbler och fasta interiöra byggprodukter har en stor miljö- och klimatpotential (Loh Lindholm et al., 2018).

Bland styrmedel som diskuteras i litteraturen återfinns följande:

- Mer progressiv användning av offentlig upphandling för att uppmuntra hållbara byggprocesser i hela produktkedjan (RAE, 2021). Boverket har föreslagit krav på att samtliga byggprojekt initierade av offentlig sektor ska visa hur man arbetat för att minimera

³⁵ <https://smartcitysweden.com/>

koldioxidutsläpp, med beaktande av samtliga faser (projektering, materialval, bygg, drift och demontering etc.), se till exempel (Boverket, 2018). För mer fokus på renovering och underhåll i stället för att bygga nytt krävs både förändring i byggbranschen genom metodutveckling (Tegstedt & Ahlm, 2020) och offentlig sektor som kan driva på utvecklingen genom cirkulär upphandling (se Vigren Skogseid, 2019, och EcoPlan & IVL, 2021).

- Det finns många perspektiv på hållbar renovering, för många för att ta upp samtliga här (för en överblick se (Olander et al., 2019); där diskuteras också konflikter mellan olika mål vid renovering). Det pågår för närvarande testpilotprojekt om hur man gör mer hållbara renovationer (IVL et al., 2021). ROT-avdrag och liknande har den fördelen att de kan bidra till installationer av grön teknik som laddstolpar och solceller (Energimyndigheten, 2021). Men det finns också en risk att de bidrar till att man gör stora renoveringar eller slänger allt gammalt och bygger nytt i stället för att renovera mer varsamt. Och framför allt finns risken att folk förväntar sig att allt ska vara nytt och fräscht, vilken driver på renoveringstakten hos hyresvärdar och bostadsrättsföreningar och därmed miljöpåverkan.³⁶
- Bostadsrättsföreningar och kommuner har sämre stödsystem för exempelvis installation av solceller jämfört med villaägare; det finns förslag om att göra det mer attraktivt för dem att satsa på förnybar elproduktion (Dalhammar & Hjärne, 2019).
- Se över hur man kan stödja de affärsmodeller som finns inom återbruk vid byggnation, till exempel genom materialdeklarationer, produktpass och demonteringsmanualer (Göthe et al., 2021; Milios, 2021a) .

Givet kunskapsläget är det tveksamt om man bör förorda vissa material vid byggnation, men Boverket har möjlighet att göra regelbundna utvärderingar av kunskapsläget (och sprida goda exempel), se också (Boverket, 2018).

4.2.5 Ekonomiska styrmedel: grön skatteväxling och individuella koldioxidkvoter

Det finns massor med ekonomiska styrmedel som kan driva på utvecklingen mot mer hållbara konsumtionsmönster. Detta gäller både skatter och avgifter på utsläpp och konsumtion, och subventioner och stödsystem för ny teknik som värmepumpar, elbilar och förnybar el. Av utrymmesskäl kan vi inte gå igenom samtliga dessa styrmedel här.³⁷ Vissa ekonomiska styrmedel diskuteras även i samband med de andra konsumtionsdomänerna.

Två styrmedelsinterventioner har potentiellt stor påverkan på konsumtionsmönster: 1) en grön skatteväxling samt 2) individuella koldioxidkvoter. Dessa två styrmedel diskuteras nedan.

En grön skattereform innebär en grön skatteväxling där miljöskatter ska ersätta andra skatter, framför skatter på arbete (Eklund, 2020; Rutqvist et al., 2012). Sänkta intäkter från skatt på arbete ska då 1) kompenseras med intäkter från skatt på miljö- och klimatskadlig verksamhet, samtidigt som 2) samhället blir mer hållbart, och 3) sänkt skatt på inkomst av tjänst stimulerar i sin tur arbete och

³⁶ Detta diskuteras till viss del i media, till exempel (Boström, 2019). Pandemin har drivit på renoveringstaket då människor har mer pengar och tid, se till exempel (Byggvärlden, 2020). Forskningen på området verkar begränsad, även om vissa perspektiv behandlas i till exempel (Olander et al., 2019). För att åtgärda detta kan olika strategier beaktas, som att bygga mer tidlöst, installera lösningar som går att fräscha upp utan att behöva byta så mycket material, samt eventuellt minska eller ta bort ROT-avdraget. Men det är svårt att ta bort populära subventioner.

³⁷ Hart och Stråle (2021) diskuterar konsumtionsskatters roll i en långsiktig miljöpolitik. De noterar att dessa skatter kan ha en roll att spela, men även att effekten är begränsad i vissa fall jämfört med exempelvis utveckling av ny teknik, och att andra mer ingripande styrmedel kan vara befogade för att påverka konsumtionsmönster, speciellt i fall då konsumtionen verkar ha begränsad nytta ut välfärdssynpunkt.

kompetensutveckling. Flera av de problem vi har idag – till exempel att människor hellre köper nya produkter än reparerar dem som är sönder – skulle kunna påverkas positivt med en grön skatteväxling: nya produkter blir dyrare att köpa, medan reparationer – som är arbetsintensiva – blir billigare. En grön skatteväxling är inte ett enda styrmedel, utan ett paket som påverkar skattebasen och därmed samhällets ekonomiska ramverk. Under 1990-talet så blev idéerna om grön skatteväxling populära – bland annat var den svenska statsministern Göran Persson positiv till en reform – och flera europeiska länder började initiera en sådan reform. Men samtliga europeiska länder stötte på problem, såsom politiska kontroverser, brist på samarbete mellan olika politikområden och departement, och framför allt motstånd från allmänheten (Albrecht, 2006; Beuermann & Santarius, 2006; Deroubaix & Leveque, 2006; Eklund, 2020; Klok et al., 2006). I länder med låg tillit finns också begränsat stöd för miljöskatter även bland människor som är oroliga för klimatförändringar (Fairbrother et al., 2019). Sterner (2020) påpekar att fördelningseffekter och upplevda orättvisor kan påverka attityderna till miljöskatter. Han tar också upp frågan om erodering av skattebasen. Skattebasen för miljöskatter är relativt liten i jämförelse med till exempel inkomstskatter, vilket innebär att en betydande höjning av miljöskatter endast kan leda till en marginell sänkning av inkomstskatten. Därför blir även stimulansen väldigt liten. Dessutom är ju målet med miljöskatter att deras intäkter försvinner på sikt, vilket har hänt för vissa miljöskatter, vilket innebär risk för erodering av skattebasen.

Det finns många anledningar till att en grön skattereform är svår att genomföra. En möjlig väg framåt skulle vara att man inom EU gemensamt beslutade om minimiskatter på miljöstörande verksamhet, men hittills har sådana försök inte haft några större effekter. Genom EU-ETS så har dock ett styrmedel för prissättning av koldioxid införts, och om de klimattullar som föreslås i EU:s Gröna Giv genomförs, så är det ett sätt att förbättra den europeiska industrins konkurrenskraft i relation till industrier i länder som inte har satt ett pris på koldioxid. Förhoppningsvis kan EU fortsätta arbeta med ekonomiska styrmedel framöver (Möller, 2019).³⁸

Forskningen indikerar att en grön skattereform blir svår att genomföra. Mer begränsade reformer, med användning av ett paket av styrmedel, till exempel inom cirkulär ekonomi (Milios, 2021b), kan dock vara en möjlig väg framåt. Men andra styrmedel är nödvändiga komplement för att driva på utvecklingen. Det är troligt att svårigheterna med att införa miljöskatter och avgifter är en anledning till att offentlig upphandling har fått så stor uppmärksamhet inom miljöpolitiken: om man inte kan påverka miljöexternaliteterna genom direkt prissättning så kan man i stället påverka marknaden och utbudet genom efterfrågan. En alternativ väg för att höja priset på nya produkter och göra reparationer mer attraktiva är att höja miljöprestandan och kvaliteten på produkten genom lagstiftning (Dalhammar et al., 2021b) samtidigt som andra ekonomiska incitament än skatter används för att göra reparationer mer populära, såsom subventioner till konsumenterna (Dalhammar, Hartman, et al., 2022).

Det andra styrmedlet som skulle kunna ha stor effekt på konsumtionens klimatpåverkan är *personliga utsläppsrätter*. Detta styrmedel förordades starkt för cirka 10–15 år sedan, och föll sedan i ”onåd”, men har på sistone börjat diskuteras igen, till exempel (Fuso Nerini et al., 2021; Malmaeus et al., 2021). Om varje individ har en personlig kvot för koldioxid så är det en sorts ”tillräcklighets”-styrmedel, förutsatt att tillräckligt många klimatpåverkande aktiviteter ingår i systemet (för att minska rekyleffekter). Ju fler aktiviteter – boende, mat, transporter, produktinköp

³⁸ Kommissionen har länge argumenterat för en koldioxidskatt på EU-nivå; svenska politiker är splittrade i frågan.

med mera – som innefattas, desto större chans att allt regleras inom ”kvoten”, vilket minskar risken för rekyleffekter. Grundtanken är att människor ska kunna handla utsläppsrätter på en marknad. De som inte förbrukar hela sin kvot kan sälja till dem som vill eller har möjlighet att köpa. På så sätt begränsas en nations växthusgasutsläpp samtidigt som de hushåll som genererar höga växthusgasutsläpp är de som får betala för dem. Styrmedlet kombinerar en bindande kvot med en möjlighet att köpa och sälja utsläppsrätter. Det kan därför ses som ett ekonomiskt styrmedel. Det kan i teorin ge positiva fördelningseffekter om fattigare människor säljer en del av sin kvot till de människor som konsumerar mer. Styrmedlet kan ge ekonomiska incitament för förändrat beteende, men kan också ha fördelar vad gäller förståelse för den egna miljöpåverkan med mera (Fuso Nerini et al., 2021; Malmaeus et al., 2021).

Dock finns stor osäkerhet kring styrmedlets praktiska utformning, möjligheterna att få allmänhetens acceptans samt fördelningseffekterna.³⁹ Grundtanken är att utsläppsrätterna ska användas för exempelvis resor och bensin, men helst för alla aktiviteter som genererar växthusgasutsläpp, till exempel livsmedel. Att få in så många konsumtionsområden som möjligt är ett sätt att undvika rekyleffekter. Man kan även tänka sig ett system med personliga utsläppsrätter inom en viss konsumtionsdomän, som till exempel resande (Malmaeus et al., 2021). I så fall kan andelen utsläppsrätter minska varje år, och vissa fördelningseffekter kan undvikas, till exempel om personer i glesbygd tilldelas fler utsläppsrätter. Jonstad (2009) har presenterat styrmedlet i en bok, och har lyft fram både positiva och negativa sidor hos systemet. I Sverige har inte personliga utsläppsrätter diskuterats som ett relevant styrmedel på politisk nivå.

Ett system med utsläppsrätter kan ge positiva fördelningseffekter om de som reser mindre (ofta människor med mindre pengar) säljer utsläppsrätter till de som reser mycket. Men om detta kan man bara modellera eftersom inget sådant system har testats praktiskt. Flera rapporter talar om vikten att fördela koldioxidbudgeten mellan olika länder, där ett system med personliga utsläppsrätter kan vara ett sätt att fördela budgeten mellan individer inom ett land, jfr (Newell, Daley, et al., 2021), men samtidigt är det viktigt att påpeka hur komplicerat och politiskt laddat det är att ta fram ett system för bördefördelning (globalt och nationellt) och att ett system som är rättvist inte nödvändigtvis är kostnadseffektivt, för en analys se (Van den Berg et al., 2020). Vidare reser systemet frågor om hur den personliga integriteten skyddas eftersom det innebär ett visst mått av övervakning.

Sammantaget kan vi konstatera att styrmedlen ovan troligen blir svåra att genomföra i det kortare tidsperspektivet. Intressant är att Malmaeus et al. (2021) har identifierat just storskalig grön skatteväxling och personliga utsläppsrätter som de styrmedel som har störst klimatpotential (stor primär effekt och få rekyleffekter med liten effekt). Detta visar på dilemmat: styrmedel med hög potential är oftast politiskt svåra att införa. En annan fråga är om dessa styrmedel sätter alltför stort fokus på individers agerande, men inte den omgivande kontexten? Hur ska till exempel en individ minska sina koldioxidutsläpp om det inte underlättas av infrastruktur (lätt att byta från bil till cykel osv.) och kulturen (man förväntas att åka på tjänsteresor, en del konsumtion är statuskonsumtion etc.).

³⁹ När styrmedlet föreslogs så var ett antagande att socioekonomiskt svaga grupper människor skulle sälja sitt utsläppsutrymme till rikare individer, vilket skulle ge positiva fördelningseffekter, men detta är inte självklart. Resursstarka grupper kan exempelvis ha råd att investera i energieffektiva lösningar, elbilar med mera.

4.2.6 Styrmedel för arbetstidsförkortning

Äldre tiders ekonomer trodde att dagens människor skulle välja att arbeta färre timmar, men så har det inte blivit. Arbetstidsförkortning har dock potentialen att minska miljöpåverkan rejält. I själva verket kan nuvarande ekonomiska tillväxt i kombination med rekyleffekter innebära att minskad arbetstid är en av de få styrmedel som verkligen kan minska konsumtionsnivån. Ett flertal författare har lyft frågan i samband med hållbar konsumtion, till exempel (Holmberg et al., 2011; Jackson, 2009; Knight et al., 2013; Sanne, 2012).

Miljöfördelar med arbetstidsförkortning kan ske genom två typer av mekanismer: *Skaleffekten* relaterar till ekonomins storlek, och därmed dess omsättning av råvaror och energi. Om mängden arbete påverkar ekonomins storlek och ekonomins storlek påverkar konsumtionen av råvaror och energi, finns också ett direkt samband mellan arbetstid och miljöpåverkan, till exempel utsläpp av växthusgaser eller ekologiskt fotavtryck. *Sammansättningseffekten* är idén att personer/hushåll med lite tid och mycket pengar har en större miljöpåverkan per intjänad krona än de med mycket tid och lite pengar. Exempelvis kan en tidspressad person med pengar vara mer benägen att använda energiintensiva resemeter. Enligt Knight et al. (2013) finns ett klart statistiskt stöd för skaleffekten och ett visst stöd för sammansättningseffekten.

Utvärdering av arbetstidsförkortningspolicier från Frankrike, Nederländerna och Belgien visar att de har varit framgångsrika som medel för att förbättra balansen mellan arbete och privatliv, men har misslyckats när det gäller absolut minskning av arbetstiden, och har varit relativt svaga som sysselsättningskapande åtgärder (Mont, 2016). Förutom att de påverkar balansen mellan betalt och oavlönat arbete och fritid, påverkar dessa policier arbetarnas välbefinnande och, genom inkomstnivån, miljöpåverkan från arbetarnas livsstil. Hittills har ingen av dessa policier utformats för att uppfylla ett tredubbel mål om ökad sysselsättning, förbättrat välbefinnande och minskad miljöpåverkan. Dock visar ekonomiska modeller att det under vissa förutsättningar är möjligt att nå alla tre målen med en kombination av politiska åtgärder. För att bli accepterade i samhället behöver dessa politiska åtgärder stödjas av normer som normaliserar nya sätt att arbeta och leva, som är bättre lämpade för den nya verkligheten i en tillväxtbegränsad värld.

I Sverige har frågan om kortare arbetstid inte fått något större gehör under senare decennier (Färnbo, 2010). Van den Bergh (2011) noterar att även andra länder verkar måttligt intresserade av reformer för att minska arbetstiden. Men flera forskare argumenterar för att frågan bör lyftas igen, inte bara av miljöskäl utan även med beaktande av andra aspekter på jobbfrågan. Det är inte självklart att det finns jobb för alla i framtiden på grund av trender som automatisering (Cohen, 2019a). Jobbdelning eller minskad arbetstid kan vara ett sätt att se till att det finns arbete åt alla och ha andra positiva effekter, till exempel (Van den Bergh, 2011).

På kort sikt finns några förslag för hur man kan jobba med detta:

- Ge möjligheten att ta ut produktivitetsvinster i form av sänkt arbetstid i stället för höjd lön/ökad köpkraft, exempelvis genom en laglig rätt till sänkt arbetstid för den som önskar. Idag finns den rättigheten för småbarnsföräldrar, men inte för övriga arbetstagare (Regeringskansliet, 2016c).
- Den gröna omställningen kommer att ha stor betydelse för utvecklingen inom arbetslivet framöver. Basinkomst och andra styrmedel kan vara ett sätt att minska konsumtionen och

leda till större ekonomisk jämlikhet, men det finns stora osäkerheter kring detta. Här finns möjligheter att genomföra olika policyexperiment.⁴⁰

- År 2015 beslutade Göteborgs stad att genomföra en deltidsrätt, ner till 50 procent av heltid, för alla dess 50 000 anställda. Policyn föreskriver att linjechefer inte kan avslå en begäran om deltid utan att först försöka hitta en lösning med hjälp av central HR-avdelning (J. Larsson & Nässén, 2018). Liknande policyer kan antas på lokal nivå.
- Regeringar bör ändra normerna kring arbetstid, genom en mer flexibel arbetsmarknad där människor har större valfrihet vad gäller arbetstid (Van den Bergh, 2011).⁴¹

Det är svårt att se någon stor reform inom området i Sverige inom en nära framtid, men det finns en tydlig tendens att människor omprövar sitt arbetsliv i samband med covidpandemin (se också nästa kapitel), så tiden är mogen för en större diskussion kring dessa frågor.

4.2.7 Styrmedel som innebär kvoter och förbud

Politiska beslutsfattare har traditionellt reglerat vissa farliga produkter och störande aktiviteter (cigaretter, vapen, narkotiska, jetskis med mera) med olika typer av inskränkningar, till exempel yngsta ålder för inköp, motbok för alkohol, förbud mot vissa produkter etc.. Genom att reglera produkters energiprestanda och innehåll av kemikalier har EU alltmer fasat ut de miljömässigt sämre produkterna från marknaden, till exempel (Dalhammar et al., 2021b), och denna tendens ser nu ut att förstärkas, då exempelvis Frankrike infört – eller planerar – styrmedel för att produkter ska hålla längre och vara möjliga att reparera (Dalhammar, Hartman, et al., 2022). Inom ny forskning föreslås nu starkare statlig valredigering, till exempel förbud mot korta flygturer, eller till och med förbud mot lyxprodukter som yachter och privata jetplan, liksom olika typer av bonusprogram, till exempel ”frequent flyer”, som uppmuntrar ytterligare konsumtion med stor miljöpåverkan (Akenji et al., 2021). I vissa fall föreslås att marknadsföringen ska regleras mer direkt (Jackson, 2005a; Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013). Förbud mot aktiviteter som fracking och oljeutvinning är också exempel på förbud.

Kvoter är ett annat sätt att direkt reglera konsumtionsnivåerna. Ett system med kvotering kan kvotera olika saker: konsumtionsnivå, totalt uttag av naturresurser, totalt utsläppstak och så vidare (Alcott, 2010). Kvoterna kan också fördelas mellan exempelvis olika länder eller individer inom ett land (Alcott, 2010). De kan även fördela exempelvis tillgång till flygresor. Mer kontroversiellt är om man även sätter kvoter för hur många barn som par får skaffa (Hardin, 1968). Individuella utsläppsrätter, som diskuterades ovan, är också en typ av ”kvotsystem”. Handel med utsläppsrätterna måste hålla sig inom kvoten.

Det vi kan notera är att förbud och kvoter får alltmer uppmärksamhet inom klimatforskningen, vilket – tror vi – är en indikation på att andra styrmedel inte fungerar, vilket gör att mer radikala förslag förs fram. Med det sagt så är dessa styrmedel knappast populära bland vare sig politiker eller allmänhet (Nordhaus, 2019) utan förordas än så länge främst av forskare.

⁴⁰ Ett exempel på ett sådant experiment är det finska försöket med basinkomst; jfr (FPA, 2022).

⁴¹ Här bör uppmärksammas att valfrihet och flexibilitet ofta använts av arbetsgivaren för att få människor att arbeta hårdare. Flexibilitet är därmed inte bara positivt för arbetstagaren, se till exempel Goldberg (2021).

4.2.8 Styrmedel för ökad hållbarhet på finansmarknader

Finansmarknaderna är ett samlingsnamn för de globala finansiella infrastrukturerna, och för den interaktion som uppstår när olika aktörer köper och säljer finansiella tillgångar, till exempel i form av värdepapper, finansiella instrument inklusive derivatinstrument, råvaror och handelsvaror. Finansmarknaden har stor betydelse för hållbarhet genom de investeringar som görs: vad som prioriteras, hållbarhetskriterier och investeringar, med mera. Även om dessa frågor inte ligger i fokus för denna rapport, så är det viktigt att påpeka att finanssektorn i sig – och inte bara dess investeringar – är problematisk ur hållbarhetssynpunkt. I det nuvarande ekonomiska systemet så är det inte nödvändigtvis så att den aktör som skapar värdet i ekonomin är den som kan extrahera detta värde, och finanssektorn har tagit en allt större del av den ekonomiska tillväxten, och arbetar aktivt för att få en ännu högre andel av värdet i ekonomin (Mazzucato, 2018), se även (Krippner, 2011).⁴² Dessutom så har sektorn – bland annat genom höga löner – lockat till sig en allt större andel begåvade studenter (Philippon & Reshef, 2012),⁴³ vilket gör att det blir svårare för den offentliga sektorn att attrahera personer som kan reglera och kontrollera utvecklingen. Sammantaget leder detta till att finanssektorns struktur och incitament är problematiska för samhället, för en överblick se (Warren, 2019). Om man kombinerar denna information med insikten att den nuvarande ekonomin knappast är mer innovativ än under perioden 1870–1970,⁴⁴ så finns det anledning att fundera över om sektorn i sig behöver reformeras. Vidare hävdar allt fler forskare att finanssektorns inflytande inom policyer inom EU och internationellt gör att det är svårt att införa lagstiftning som initierar nödvändiga reformer, till exempel (Aalbers, 2016; Ahlström, 2019; Mathai et al., 2021). Kapitalströmmar som inte har någon anknytning till nation, plats och människor kan också underlätta olika typer av exploatering och outsourcing av produktion (Bauman, 1998); se även (Rodrik, 2021).

Med det sagt, så finns det flera reformer på väg som ska göra finanssektorn ”grönare”.⁴⁵ I EU så finns ett ramverk för hållbara finansmarknader (EC, 2022c), med olika initiativ. Där ingår den taxonomi för hållbara investeringar som ska hjälpa investerare att identifiera och jämföra miljömässigt hållbara investeringar genom ett gemensamt klassificeringssystem för miljömässigt hållbara ekonomiska verksamheter (Regeringskansliet, 2020). Taxonomin är ett viktigt verktyg för att nå EU:s klimatmål och målsättningarna inom EU:s gröna tillväxtstrategi (den gröna given).⁴⁶ EU har nu börjat ta ledartröjan vad gäller gröna investeringar (Janse & Bradford, 2021), och vi ser hur dessa frågor integreras med industripolitik och miljöpolitiken. EU har också börjat se på hur konkurrenspolitiken kan behövas anpassas till EU:s klimatambitioner, liksom ambitionerna inom cirkulär ekonomi (EC, 2022b).

Gröna obligationer växer nu internationellt, om än från en låg nivå, och Sverige ligger långt framme (Ferlin & Fryxell, 2020). Riksgälden lånade upp 20 miljarder kronor genom att emittera en grön obligation den 1 september 2020. Pengarna var kopplade till utgifter i statsbudgeten som bidrar till att uppfylla Sveriges miljö- och klimatmål (Riksgälden, 2022). Allt fler svenska kommuner satsar också på gröna obligationer (KK, 2022). De flesta sådana initiativ riktar sig till större investerare, men ofta finns det möjligheter för privatpersoner att vara med. Hållbara fonder kan

⁴² Den innovation som finanssektorn ägnar sig åt är inte alltid av godo för samhället i stort, jfr (Krugman, 2007).

⁴³ Detta leder till ”brain drain”: talanger går inte till sektorer som kan generera mer välfärd än finanssektorn.

⁴⁴ Detta är omstritt, men många forskare menar att vi ser allt färre innovationer som ökar mänsklig välfärd.

⁴⁵ Vi tar inte upp frågor kring skatteflykt, samordning av bolagsbeskattning mellan länder eller liknande i denna rapport.

⁴⁶ Det har även funnits förslag på en social taxonomi, men den har stött på stark kritik, se till exempel (Svenskt Näringsliv, 2021).

dock vara komplicerat att investera i, och svenska banker har kritiserats bland annat med avseende på hur de räknar om miljöpåverkan i investeringarna minskat (Öhman, 2022), och det har även framförts kritik att högriskföretag i livsmedelssektorn som har kopplingar till skogsskövling i regnskogar kan hittas i ”hållbarhetsfonder”. Konsumentverket har påtalat att det kan vara svårt för konsumenter att få en rättvisande bild av fonders hållbarhetsprestanda, och att det finns brister vad gäller kvalificering av hållbarhetspåståenden bland svenska fonder (Konsumentverket, 2020b).

Efter finanskrisen för ett decennium sedan var det många som vände sig mot finansmarknadens metoder. Då fanns också ett stort intresse för att stödja så kallade ”lokala valutor”, som sågs som ett sätt att stödja den lokala ekonomin i stället för större aktörer på finansmarknaden. De utvärderingar som gjorts av lokala valutor visar på positiva sociala effekter, begränsade ekonomiska effekter (på grund av begränsad ekonomisk omfattning) och en brist på utvärdering av miljömässiga effekter (Michel & Hudon, 2015). I Sverige verkar dessa valutor ha fått föga uppmärksamhet, men de gröna obligationer som svenska kommuner arbetar med kan troligen fylla en liknande funktion, men relaterat till specifika projekt: en möjlighet för lokala företag och privatpersoner att investera i lokala miljöprojekt. En större fråga är om staten bör ta större kontroll över finansmarknaderna (Jackson, 2010), och ta ett större ansvar för att ekonomin levererar välfärd för alla inom planetens gränser. Detta skulle kräva att vi ifrågasatte hur nuvarande marknader fungerar.

4.2.9 Styrmedel för ökad hållbarhet inom leverantörskedjor

Hållbarhetsfrågor i internationella leverantörskedjor innefattar problem relaterade till miljöpåverkan och social påverkan. Miljöpåverkan går att mäta, men det är svårt och krångligt att mäta miljöpåverkan – och samla in relevant information – i långa leverantörskedjor; en kritik mot finansiella sektorn (avsnitt 4.2.8) är att aktörerna använder olika metoder för att mäta miljöpåverkan från investeringar, och det finns även skillnader vad gäller hur stor del av leverantörskedjorna som ingår i mätningarna (Öhman, 2022).⁴⁷

Social påverkan i leverantörskedjor är svårare att utvärdera och kvantifiera än miljöpåverkan. Vidare så varierar påverkan beroende på produktgrupp och vilken social fråga som är i fokus (löner, arbetsrätt, barnarbete, konfliktmineraler, hälsopåverkan på arbetare från exempelvis kemikalier eller omänskliga arbetsvillkor med mera), och geografiskt område (Norris et al., 2014). Grupper som Swedwatch (och dess systerorganisationer) har publicerat ett antal rapporter om missförhållanden i leverantörskedjor. Vi vet att riskgrupper innefattar textilier, mineraler och metaller, diamanter, fossila bränslen, gummi och relaterade produkter (däck, handskar med mera), mat som kan leda till skövling av regnskog och att människor tvingas lämna sina hem, chokladplantager med mera. En risk under covidpandemin är att svagare aktörer i en leverantörskedja är de som får betala högst pris, se till exempel (LeBaron et al., 2021).

De traditionella sätten att hantera problem i leverantörskedjor är bland annat

- olika typer av märkningssystem och certifieringar som konsumenter kan använda för att välja mer hållbara produkter, såsom märkning av livsmedel (fisk och skaldjur, palmolja med mera)

⁴⁷ Vi diskuterar inte metodik för detta, och skillnader mellan Scope 1/2/3, i denna rapport.

- olika codes of conduct och andra verktyg inom Corporate Social Responsibility som företag kan använda sig av för att säkerställa mer hållbara leverantörskedjor.

Samtliga dessa system har brister, till exempel:

- Forskning visar att det är svårt, även för seriösa företag, att säkerställa vissa standarder i sina leverantörskedjor: kontroll i leverantörskedjor är ett otillräckligt substitut för brist på regelverk i de länder där tillverkningen är placerad (Locke, 2013).⁴⁸ Anledningen till att produktion flyttas till andra länder är att det är billigare att producera där, och då är det knappast förvånande att aktörer i dessa länder tar genvägar för att producera billigare.
- Frivilliga initiativ har generellt sett – med vissa undantag – dålig måluppfyllelse, och är ofta begränsade om man ser på hur stor del av industrin som deltar; det finns också skäl att kritisera målsättningarna i sig (McCarthy & Morling, 2015).

Detta innebär att märkningar och certifieringar i bästa fall är otillräckliga styrmedel, där vissa intressen och perspektiv inte representeras av märkningen, eller i värsta fall ”greenwashing”. USA, EU och vissa nationer har därför tagit initiativ till bindande lagstiftning och hållbarhetsstandarder i vissa fall, till exempel för produktgrupper som konfliktmineraler, timmer och biobränslen, och för att skydda mänskliga rättigheter och visselblåsare, se till exempel (Cherepanova, 2021).

Vi bör här notera att bevakande organisationer har några viktiga budskap, se till exempel (Cherepanova, 2021; Concord, 2017) och olika rapporter från Swedwatch:

- Ibland kan företag inte påverka situationen till det bättre i den region där de verkar, och bör då överväga att helt dra sig ur.
- Företag som inte utövar verksamhet i en region men som säljer produkter till dessa verksamheter (till exempel gruvmaskiner) har också ett visst ansvar.
- Många företag vill inte att frågan om skatteplanering ska tas in som en CSR-fråga, men den är central: företag måste betala skatt i de regioner där de verkar.
- Man bör beakta genusperspektivet: många farliga och otacksamma jobb utförs av kvinnor, och sextrakasserier är ett problem i många sektorer.
- Många problem beror på att industrins lobbying lett till nationella och europeiska policyer som befrämjar kommersiella intressen före sociala och miljömässiga aspekter.⁴⁹

Eftersom de frivilliga initiativen har haft begränsad effekt så har allt fler grupper krävt en mer genomgripande, bindande lagstiftning inom EU (Cherepanova, 2021). Även många företag ställer sig positiva till detta. Kommissionen presenterade ett lagförslag i februari 2022 (EC, 2022d). Förslaget har kritiserats, bland annat för att det endast omfattar större företag (Aktuell Hållbarhet, 2022).

⁴⁸ För mer studier se till exempel (Curley, 2020).

⁴⁹ Detta är extra tydligt i de handelsavtal som innehåller s.k. investor-state dispute settlement (ISDS) – och liknande mekanismer som främjar internationella företagsintressen.

4.3 Styrmedel för att minska, växla, effektivisera

Ovan har vi diskuterat ett stort antal styrmedel inom olika konsumtionsdomäner. Trots kapitlets omfång är styrmedelsgenomgången inte fullständig, då det finns många andra miljöpolitiska styrmedel som kan påverka konsumtionen och dess miljöpåverkan.

Här gör vi några personliga reflektioner i relation till de tre övergripande strategierna. Vad gäller strategi ett, ”*Effektivisera – bättre konsumtion*”, så kan vi konstatera att de flesta styrmedel primärt kan åstadkomma denna typ av effekt. Som exempel så kan produktregleringar och miljömärkning göra att vi konsumerar samma typ av produkt, men denna har mindre miljöpåverkan. I övrigt kvarstår konsumtionsmönstren, och rekyleffekter, ökning av konsumtionsbaserade utsläpp, och andra effekter gör att effektivisering framför allt köper oss tid att arbeta fram mer effektiva strategier. Som exempel så har EU:s styrmedel för att förbättra energieffektiviteten från byggnation, transporter och produkter bidragit till att hålla nere (den inhemska) energianvändningen (IEA, 2020).

När det gäller strategi två, ”*Växla – konsumtionsskifte*”, så finns en förhoppning att vissa styrmedel ska styra individer mot annat beteende (mer delning genom deltagande i delningsekonomin, byta ut bilen mot kollektivtrafik, arbeta mer hemma med mera), men samtidigt verkar denna omställning gå mycket långsamt, exempelvis så är delningsekonomin fortfarande en mycket liten del av den totala ekonomin. Det är inte heller självklart att exempelvis delning ger de tilltänkta miljöeffekterna, när transporter beaktas, och hemarbete kan ge upphov till betydande rekyleffekter. Att få människor att åka mer kollektivt är komplicerat och resultaten skiljer sig åt mellan olika regioner (Khan et al., 2019). Med andra ord så går omställningen långsamt, och den måste gå mycket snabbare om vi ska nå målen i Parisavtalet. Inom offentlig upphandling ser vi vissa framgångar, till exempel ökande inköp av elfordon⁵⁰, återtillverkade möbler,⁵¹ biobaserade produkter (Dalhammar & Leire, 2017) med mera. Men samtidigt går omställningen i stort mycket långsamt, när myndigheter måste göra massor med förarbete för att komma framåt, en produktgrupp i taget.

Överlag måste bedömningen göras att existerande styrmedel ger svaga incitament för större konsumtionsskiften, troligen för att vanor, ekonomiska intressen med mera motverkar omställningen. Mer genomarbetade styrmedelspaket, med starkare incitament, krävs för att öka farten i omställningen.

Strategierna Effektivisera och Växla kan därmed bidra till relativ frikoppling, men det är mer tveksamt om de kan bidra till absolut frikoppling.

När det gäller strategi nummer tre, ”*Minska – tillräcklig konsumtion*”, så konstaterade Greta Thunberg i sitt sommarprogram 2021 att den strategi för att minska klimatpåverkan som är enklast att ta till direkt, och ger snabba utsläppsminskningar, är att helt enkelt sluta med vissa aktiviteter, men hon noterade att det är den strategi som folk i allmänhet anser vara minst realistisk. Överlag så verkar politiker inte vara alltför villiga att diskutera styrmedel som ger en garanterad minskning av konsumtionsaktiviteter. Däremot så ser vi hur forskningen i allt högre grad anför att vi måste diskutera styrmedel för minskning/tillräcklighet (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021). Vad gäller *förbud*, så finns nya förslag i litteraturen, till exempel förbud mot lyxprodukter som

⁵⁰ Exempelvis så kommer alla stadsbussar i vissa kommuner att drivas på el redan 2022, se till exempel (Höök, 2021).

⁵¹ Det finns ingen officiell statistik, men enligt större leverantörer av rekonditionerade möbler som vi talat med så ökar volymerna inom offentlig upphandling snabbt nu.

yachter, förbud mot fracking, eller inrättande av havsreservat där fiske eller mineralutvinning inte är tillåtet. När det gäller *kvoter* så finns förslag som innebär till exempel kvotering av konsumtionsutrymme (köttkvoter, flygkvoter) eller kvotering av utsläpp med mera. Kvoter och förbud har större möjligheter att bidra till absolut frikoppling, framför allt om tillräckligt många aktiviteter/utsläpp ingår i ett styrmedelspaket för förbud/kvotering, så att rekyleffekter, flytt av produktion utomlands och andra effekter inte leder till att miljövinster ”äts upp” av annan aktivitet. Individuella koldioxidkvoter är ett exempel på ett styrmedel som kan leda till minskad klimatbelastning, om tillräckligt många aktiviteter ingår i kvoten.

Implikationerna av ovanstående är att vi måste börja arbeta med styrmedel och styrmedelspaket för att komma framåt i klimatpolitiken, speciellt som vi behöver minska utsläppen mycket snabbt för att ha en chans att nå målen i Parisavtalet. Även om det politiska intresset för styrmedel som innebär ”minskning” är begränsat, så kan en omsvängning vara på gång.

Strategin *”Minska – tillräcklig konsumtion”* har en viktig skillnad mot strategierna *”Effektivisera – bättre konsumtion”*: den kräver mer uttryckligen att man beaktar rättviseperspektiv. Det är lättare att ignorera ekonomiska ojämlikheter om man tror på en ekonomisk tillväxt som kan ”lyfta alla båtar”. Om man däremot säger att kakan inte kan växa så kommer mer fokus att ligga på hur den fördelas. Det är därför som allt fler forskningsrapporter inte bara har budskapet att de fattigaste måste få konsumera mer, utan också att vi måste minska konsumtionen från de rikaste individerna (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021). Ett argument är att då de fattigaste saknar livets nödtröft, så kan/bör inte de rikaste få konsumera saker som bara ger dem marginellt mer välfärd. Nya filosofiska perspektiv diskuterar också hur det är omoraliskt att ha för stor rikedom, och hur vi borde reglera detta (Robeyns, 2022). Men samtidigt så innebär detta att en effektiv politik för hållbar konsumtion oundvikligen kommer att utmana aktörer i samhället som har stor ekonomisk och politisk makt. Men det innebär också att klimatpolitiken kan vara ett verktyg inte bara för klimatet utan för att förbättra samhället i stort och bidra till demokratiska reformer (Klein, 2015). Ett bra ställe att börja, om man vill reglera starka intressen, kunde vara finanssektorn (Quiggin, 2019): det är en sektor som har växt mycket de senaste decennierna utan att detta ger tydliga fördelar för de flesta människor, och de har därmed ökat även sitt politiska inflytande. De attraherar också många unga talanger som kunde göra bättre insatser inom andra sektorer.

5 Utmaningar för en politik för hållbar konsumtion

Som framgår av kapitel 4 så finns det massor av existerande och föreslagna styrmedel som kan påverka miljöpåverkan från konsumtionen. Många styrmedel är kontroversiella, men med tanke på miljösituationen så behövs nya konsumtionsrelaterade styrmedel: UNEP har betonat att nästa decennium är avgörande för om vi ska nå olika hållbarhetsmål, och risken är överhängande att vi inte bara står inför en ekologiska katastrof utan också att denna kommer att orsaka stort mänskligt lidande (UNEP, 2021).

Den bild som framträder är att en politik för hållbar konsumtion, som säkrar ekosystems fortlevnad, kräver insatser inom

- 1) samtliga tre identifierade strategier: a) Minska – tillräcklig konsumtion, b) Växla – konsumtionsskifte, c) Effektivisera – bättre konsumtion
- 2) samtliga styrmedelskategorier (se Tabell 3)
- 3) olika politiska nivåer (internationellt, EU, nationellt, regionalt, lokalt, hushåll, individ)
- 4) miljö- och hållbarhetspolitiken såväl som inom andra politiska områden – inklusive transport-, jordbruks-, industri-, konsument- och utbildningspolitiken.

Ovanstående innebär en enorm utmaning. Hur ska dessa policyer införas på ett sätt som anses legitimt och rättvist, och hur kan vi få politiker att våga ta fram mer radikala förslag på åtgärder? Ytterligare utmaningar innefattar om finanssektorn någonsin kan bli hållbar, om hållbara livsstilar kan skalas upp till en nivå som gör skillnad, hur vi kan ställa om samhället när vi sitter fast i existerande infrastrukturer och maktförhållanden, hur vi kan få människor att sluta köpa varor som signalerar status, etc.? Det finns uppenbarligen inga enkla svar på dessa frågor.

Det finns därmed många stora utmaningar för en politik för hållbar konsumtion. I detta kapitel tar vi upp några frågor som tydligt betonats i forskningen de senaste åren, och kommer bli avgörande för den framtida utvecklingen för politiken relaterat till hållbar konsumtion, och därmed för möjligheten att införa miljöpolitiska styrmedel.

5.1 Fördelnings- och rättvisefrågor

En första utmaning för en politik för hållbar konsumtion rör *fattigdom och fördelning av världens resurser*. Man kan lätt få intrycket av att fattigdom är ett tekniskt problem som kan åtgärdas med diverse åtgärder (lån, bistånd, investeringar etc.), men mycket tyder på att fattigdom snarare ”skapas” av de nuvarande reglerna och institutionerna inom ekonomin (handelssystem, kapitalregler m.m.). (För en historisk analys av utvecklingen, se (Hickel, 2016).) Denna diskussion blir lätt politisk, men även kända ekonomer menar att denna utveckling är logisk: samma mekanismer som skapar ökat välstånd skapar också ökad ekonomisk ojämlikhet (Rodrik 2021); flyktigt, internationellt kapital är svårare att beskatta än annat kapital, risk för outsourcing kan pressa ner löner för arbetare etc.

Vi ser också hur denna utveckling påverkar resursanvändningen per capita: mycket tyder på att vissa länder tar en allt större del av ”kakan” då de exporterar dyra produkter och tjänster, men kan köpa in billigare råvaror och produkter (Hickel, 2017; Hickel et al., 2021; Moll et al., 2005; Tukker et al., 2016). Även om man vill förbättra utvecklingsländernas situation, så kan lösningen inte vara

att öka utvecklingsländernas välstånd till den nivå som vi har i de rikare länderna, då resurserna inte kommer att räcka till med nuvarande konsumtionsmönster (Hickel, 2017). Vi behöver därför en alternativ strategi. Ovanstående innebär också att FN:s hållbarhetsmål rimligen står i inbördes motsatsförhållande till varandra. Till exempel kan inte de fattigaste ländernas ekonomiska tillväxt vara 7 procent per år, om man samtidigt vill klara miljöutmaningarna, jfr (Hickel, 2018). Samtidigt är det svårt att komma framåt i klimat- och resurspolitiken om man inte även tar in fördelningsfrågan, av flera skäl, bland annat:

- Fattiga människor kan inte unna sig ”lyxen” att bry sig om miljön.
- Utvecklingsländer har mindre anledning att bidra till klimatarbetet om de upplever att världens välstånd fördelas ojämnt; vi ser denna debatt när de nu vill ta in frågor om covidvaccinets fördelning i COP26.⁵²

En politik för hållbar konsumtion kommer oundvikligen att kräva åtgärder för minskning av konsumtionen, det vill säga ett element av ”minska”/”tillräcklighet” (”sufficiency”). En implikation är att man inte längre kan ge sken av att alla människor kan fortsätta att öka sin konsumtion: vi måste diskutera hur välståndet fördelas, både mellan länder och mellan grupper inom länder (Dalhammar, Finnveden, et al., 2022). Som diskuterats tidigare i rapporten så är konsumtionen enormt mycket högre hos de rikaste, och trenden är att denna grupp kommer att öka sina konsumtionsbaserade utsläpp betydligt till 2030 (Gore et al., 2021). Frågan är då om någonting av ”koldioxidbudgeten” blir kvar till de fattigaste (Kantha et al., 2020). Det är svårt att se hur vi kan klara konsumtionsutmaningen utan att minska konsumtion hos denna del av befolkningen (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021). Men samtidigt är detta en grupp med stort politiskt inflytande (Newell, Twena, et al., 2021).

Ovanstående är viktigt också för att förstå den rådande diskursen kring cirkulär ekonomi och konsumtion. Resurshanteringsfrågan är starkt sammankopplad med energi- och klimatfrågorna (rent av ”två sidor av samma mynt”), något som uppmärksammas alltmer på EU-nivån, och i viss mån också hos EU:s medlemsländer. Detta då klimatombudstämningen kommer att kräva alltmer resurser, då cirkulära lösningar kan ge stora klimatvinster, och då det finns synergier och konflikter mellan olika styrmedel för klimat och cirkulär ekonomi. Men den nuvarande diskursen inom cirkulär ekonomi är starkt knuten till grön tillväxt, de lösningar som förordas riskerar att flytta problemen snarare än att lösa dem, och frågan om en mer jämlik fördelning av resurser har hamnat i skymundan (Corvellec et al., 2021).

Med andra ord så måste fördelningsperspektiven beaktas mer i politiken för hållbar konsumtion (Akenji et al., 2021; Newell, Twena et al., 2021).

5.2 Grön tillväxt och grön kapitalism

En andra utmaning är om hållbara konsumtionsmönster kan uppnås inom ramen för dagens kapitalistiska system. Som framgår av kapitel 3 så finns det allt fler forskare som inte anser att detta är möjligt.

⁵² Notera att det franska s.k. ”Gula västarna”-upproret visar att dessa frågor är relevanta även i världens rikare länder.

Det kapitalistiska svaret på hur vi kan undvika en ekologisk katastrof har varit diskursen om en Grön tillväxt ("green growth") (Dale et al., 2016). Grön tillväxt har förordats av internationella organisationer som Världsbanken och OECD och flera länder, även om språkbruket har varierat (Jänicke, 2012). Den dominerande idén inom grön tillväxt är att man kan frikoppla BNP från miljöpåverkan, så att BNP kan fortsätta växa. I takt med att studierna i allt högre grad påvisar att sådan frikoppling inte sker (se kapitel 3), och högst troligen inte kan ske i en takt som gör att vi kan nå målen i Parisavtalet, jfr (Anderson et al., 2020), så ifrågasätts också det nuvarande ekonomiska systemet. Det nuvarande systemet fungerar inte, vare sig för att skydda miljön eller bekämpa fattigdom.

För att uppnå hållbara konsumtionsmönster måste beslutsfattare axla ett nytt ansvar, både för nuet och framtiden, och dessa mål kan lätt stå i strid med varandra. Redan 1944 analyserade Karl Polyani de dubbla mål som han menade kännetecknar det kapitalistiska samhället: den fria marknaden å ena sidan och ett socialt skydd för alla medborgare å den andra (Polyani, 1944). Den ständiga kampen – mellan nuet och framtiden, mellan kortsiktiga privata vinster och långsiktiga kollektiva och sociala mål – är en kärnfråga på hållbarhetsagendan. Kortsiktiga privata intressen tillgodoses ofta på bekostnad av svaga grupper i samhället, fattigare länder, och kommande generationer, och underminerar då det gemensamma intresset och långsiktigt bästa alternativet (Jackson 2009). Men behovet att skydda omedelbara intressen får inte övertrumfa viktiga långsiktiga sociala och ekologiska mål (WCED, 1987). God samhällsstyrning innebär därmed en avvägning mellan dessa mål, och en öppen dialog mellan politiken och medborgare.

En politik för hållbar konsumtion innebär en utveckling av både en *kvalitativ* och en mer *kvantitativ* process inom politiken. Kvalitativa perspektiv innebär bland annat att vi problematiserar vad vi strävar efter, se till exempel (Jackson, 2021), att vi utövar starkare reglering av de aktörer som inte nödvändigtvis levererar nytta för miljön eller människor, som vissa delar av finanssektorn, se till exempel (Quiggin, 2019), att vi överväger regler som ändrar på hur vi levererar värde – och åt vem, till exempel huruvida företag ska leverera värde åt aktieägarna eller "samhället i stort", jfr (Sjåfjell et al., 2015). Den kvantitativa dimensionen innebär att vi använder nya mått på välfärd i stället för BNP (van den Bergh, 2010) som styrande för ekonomisk politik och politiken i stort, för exempel på indikatorer, se till exempel (Dasgupta, 2021; Stiglitz et al., 2009).

Det finns också flera andra utmaningar som bör ingå i politisk analys. Här har vi bara utrymme till att ge några exempel.

En fråga rör " *hållbar*" *innovation och brist på riskanalyser*. Är innovation alltid bra? Vi lever i ett samhälle som starkt uppmuntrar innovation och kreativitet. Men många innovationer leder snarare till minskad mänsklig välfärd, och den typ av innovation som återfinns i vissa sektorer är extra problematisk, såsom nya finansiella instrument (Mulgan, 2016). Ett relaterat problem är att ny teknik introduceras utan föregående analys av om den är önskvärd. Nya trender som "digitalisering" innebär alltid möjliga miljövinster, men dessa kan "ätas upp" av andra faktorer, till exempel den energi som kommer att krävas för A.I., kryptovalutor, blockchain-teknik etc. Vi ser också hur e-scootrar snabbt introduceras i urbana miljöer, där de främst verkar ersätta mer hållbara transportsätt (gång och cykling); frågan är om all innovation är bra, eller om vi främst ska sträva efter hållbara innovationer? Ska allting få introduceras och marknadsföras, bara för att det inte bryter mot existerande lagar, för att sedan – möjligen – regleras efteråt när negativa effekter på människor och miljön uppstår?

En annan stor utmaning är den rådande normen i samhället i stort och i synnerhet bland *företag på marknaden att sälja och köpa nytt*. Även om vissa företag är beredda att arbeta med mer hållbara produkter, reparation med mera, har de samtidigt byggt upp en organisation för att tillverka, marknadsföra och sälja nya saker till kunderna. Utvecklingen av affärsmodeller, produkter och efterfrågan har byggts upp under en lång tid, och dessa faktorer påverkar varandra (till exempel, inom vissa sektorer vill konsumenter byta produkt ofta, eftersom de letar efter innovation, påhejat av marknadsföringen, och då är det svårt för företag att introducera dyra produkter som håller längre) (Dalhammar et al., 2021b). Vidare har enskilda företag inte så stor möjlighet att påverka marknaden som många tror. Många produkter har idag en kortare livslängd än vad designers inom industrin önskar, men prispress, tidspress och andra faktorer gör att det förtida åldrandet är ett ”systemproblem” (Dalhammar et al., 2021b; Longmuss & Poppe, 2017).

Implikationerna av ovanstående är att en politik för hållbar konsumtion kommer att behöva beakta vilket ekonomiskt system vi vill ha, och vem – och hur – det ska leverera värde åt. De nordiska länderna är starkt inriktade på grön tillväxt, och det framgår av de dokument som tagits fram inom nordiskt samarbete (NCM, 2020). Där ryms sällan perspektivet om konsumtionens miljöpåverkan, eller någon tillväxtkritik, se även (Khan et al., 2021). En personlig reflektion vi gör är om Sverige, och Norden, verkligen kan ”leda” utvecklingen mot ändrade konsumtionsmönster utan att integrera dessa perspektiv?

5.3 Covidpandemin: implikationer för konsumtionsmönster

Det finns mycket intressanta diskussioner inom forskningen kring hur pandemin kan påverka möjligheterna till mer hållbara konsumtionsmönster. Newell et al. (2021) finner att experterna är delade i frågan; en del experter tror att de förändringar i levnadsmönster som pandemin medfört kan ge en viss grogrund för mer hållbara konsumtionsmönster, medan andra är tveksamma. De anför: *”The disagreement ... as to whether Covid-19 could be a springboard or tipping point for scaling sustainable behaviour change, is testimony to the messy, unpredictable and non-linear nature of behaviour change, a fact which presents challenges for attempts to shape and understand it”* (Newell et al., 2021, p. 51). Studien konstaterar dock att pandemin förstärkt en tendens som setts tidigare: den starka staten – som ger basinkomst, sjukvård och ställer om olika system såsom transporter – är tillbaka. Denna tendens ses även i det förnyade stödet för industripolitik i flera länder samt på EU-nivån, liksom i intresset för relaterade ekonomiska teorier som New Monetary Theory, som ofta argumenterar för en ny syn på offentliga finanser (Kelton, 2020).

Akenji et al. (2021) påpekar också att pandemin visat oss vad som händer när man står inför oväntade faror, och vikten av att en klimatomställning är planerad, för att i möjligaste mån undvika katastrofer (Kallis et al., 2020). Pandemin har även visat att regeringar kan visa handlingskraft och ta impopulära beslut vid behov. Shan et al. (2021) pekar på vikten av att de medel som satsas under pandemin går till klimatvänliga investeringar. Samtidigt indikerar andra rapporter att betydande statliga investeringar under pandemin gick till fossilindustrin (Geddes et al., 2020).

Under pandemin har de rikaste människorna blivit rikare medan de fattigaste blivit fattigare (Parolin et al., 2020; Sánchez-Páramo et al., 2021). Rika länder har anklagats för ”vaccinnationalism”. Allt detta skapar dåliga förutsättningar för kommande internationella diskussioner om klimatpolitik och bördefördelning.

I Sverige så har Klimatpolitiska rådet (2021) anförut att pandemin öppnar ett möjlighetsfönster för att öka omställningen i klimatarbetet. Man berömmar regeringen för att under 2020 ha fattat få beslut som riskerar att direkt motverka klimatmålen. Men de menar att regeringen inte utnyttjat pandemins möjligheter: enligt analysen är det bara en tiondel av regeringens återhämtningsinsatser som också bidrar till att uppnå de klimatpolitiska målen. Vad gäller pandemin och beteende så anför rådet: ”*Coronakrisen har på flera områden lett till snabba och omfattande beteendeförändringar. Politiken bör sträva efter att stödja sådana beteendeförändringar som kan bidra positivt till klimatmålen och motverka dem med negativa effekter. Det kan exempelvis handla om att stödja mer hållbara resmönster och digitala möten, att ta fram regelverk som underlättar ett effektivare lokalnyttjande eller effektivare logistik vid e-handel och att stimulera lokalt natur- och friluftsliv och hållbar turism. När pandemin är över behöver de som nu valt bilen vända tillbaka till kollektivtrafik och andra mer klimat effektiva transportmedel*” (Klimatpolitiska rådet, 2021, s.10). Även forskningen betonar att covidpandemin har lett till nya praktiker såsom skillnader i mobilitetsmönstren och användning av ICT. Men dessa praktiker kan ha betydande rekyleffekter (Freire-González & Vivanco, 2020).

Sammantaget så finns det delade meningar om hur pandemin kan påverka politiken för hållbar konsumtion, men det finns vissa ”möjlighetsfönster”. När det gäller flygsektorn så kommer det troligen att dröja länge innan jobbresandet tar fart, och vissa uppskattningar är att det inte kommer att nå upp till tidigare nivåer ens på sikt (Bouwer et al., 2021). Däremot kan fritidsresorna komma att öka till (minst) tidigare nivåer. Pandemin har förstärkt trenden med ökande e-handel (Konkurrensverket, 2021), och det är osäkert vilka implikationer detta har för hållbar konsumtion.

5.4 Styrningsprocesser på olika politiska nivåer

Flera studier diskuterar svårigheterna med att styra mot en hållbar konsumtion, då det innebär olika typer av styrmedelsinterventioner på olika politiska nivåer, till exempel (IES et al., 2008; Koide & Akenji, 2017; Pantzar et al., 2018). Ämnet är stort och komplext, så här tänker vi endast ta upp några viktiga frågor med fokus på Sverige.

I den utvärdering av styrmedel för att nå miljö kvalitetsmålen som gjordes av Naturvårdsverket (2012b) konstaterades att Sverige inte alltid har rådighet över alla åtgärder som behövs för att nå målen. Rådigheten kan begränsas av att utsläpp sker utanför Sverige (som inte kan reglera produktion i andra stater) eller att vi är bundna av internationella avtal. Inom vissa miljöpolitiska områden har vi begränsad rådighet, främst inom områden där EU-rätten har företräde. Det gäller bland annat produktreglering, kemikaliepolitik, handelspolitik och konkurrenspolitisk. Men även inom andra områden är vi bundna av EU:s regelverk, vilket begränsar vårt handlingsutrymme. Då hållbar konsumtion spänner över ett stort antal miljöpolitiska områden, så är denna analys lika relevant för konsumtionsfrågor som för miljömålen. Men detta är inte bara negativt: EU:s miljöpolitik har en påverkan på jurisdiktioner utanför Europa som Sveriges politik omöjligen kan ha, till exempel (Bradford, 2020; Janse & Bradford, 2021). Sverige har därför möjlighet att lyfta konsumtionsfrågorna mer inom ramen för EU-samarbetet, liksom vid internationella miljökonferenser. Sverige kan även fortsätta implementera nya progressiva styrmedel, då olika länder ofta ser på andra länder och inför egna varianter av styrmedel som anses framgångsrika i andra länder (Jänicke & Jacob, 2004). Vi ser just nu hur europeiska länder lär av varandra vad gäller styrmedel för reparationer och längre livslängd för produkter (Dalhammar, Hartman, et al., 2022). En annan fråga gäller lokal rådighet: vi har tidigare i rapporten diskuterat hur åtgärder på lokal nivå

ses som allt viktigare i klimatpolitiken. Forskningen indikerar även att kommuner kommer att ha en central roll vad gäller till exempel styrmedel för byggnation, transporter, konsumentreparationer och delningsekonomi framöver, och även här kan rådighetsfrågor komma in, till exempel hur innovativa de kan vara i offentlig upphandling, eller vilken möjlighet svenska kommuner har att införa ekonomiska styrmedel, liknande de reparationscheckar som Wien har infört (Dalhammar, Hartman, et al., 2022).

När det gäller *vertikal integration* (samstämmighet mellan politik, styrmedel och lagar på olika nivåer) och *horisontell integration* (samstämmighet mellan mål och styrmedel inom olika miljöpolitiska områden), så aktualiseras till exempel frågan om samarbete mellan olika departement och sektorsmyndigheter (Koide & Akenji, 2017) i syfte att komma vidare i konsumtionsfrågan, liksom samordning av politik på EU-nivån, nationell nivå och lokal nivå. En annan fråga är hur man ”institutionaliserar” frågor om hållbar konsumtion (IES et al., 2008). En möjlighet i Sverige är att införa en organisation liknande Klimatpolitiska rådet eller Delegationen för cirkulär ekonomi som kan driva på en agenda om hållbar konsumtion.

Bland hindren på europeisk nivå återfinns nuvarande fokus på tillväxt, behov av bättre kartläggning av produktions- och konsumtionssystem, samt demografiska utmaningar (Pantzar et al., 2018).

Det finns även målkonflikter inom politiken, och de är av skilda slag, till exempel:

- På makronivån finns ett allmänt problem med det som brukar benämnas ”policy coherence”: EU/nationer använder bistånd, lån med mera för att främja hållbar utveckling i fattigare länder, men har samtidigt en massa styrmedel och mekanismer, till exempel lån, inom andra politiska områden som motverkar fattigdomsbekämpning och hållbar utveckling (SDG Watch Europe, 2019).
- Att minska världens befolkning kan vara bra ur miljösynpunkt, men många länder inför nu styrmedel för att öka den inhemska befolkningen, då de ser detta som ett sätt att säkerställa framtida tillväxt och framtida pensioner.
- Åtgärder inom specifika policyområden – såsom klimatfrågan och cirkulär ekonomi – kan ge synergier, men i vissa fall också vara i konflikt med varandra. Det blir därför allt viktigare med ett systemperspektiv, där man beaktar flera olika policyområden samtidigt, för att kunna utforma en relevant hållbarhetspolitik. I många fall måste denna avvägning primärt göras på EU-nivån.
- Rekyleffekter, och andra effekter som diskuterats i rapporten, innebär att effekten från ett miljöpolitiskt styrmedel inte löser problemet: problemen flyttas eller ersätts med ett annat problem.

Målkonflikterna kräver ett systemperspektiv: det finns inga enkla lösningar, och en effektiv politik för hållbar konsumtion måste beakta olika miljöpolitiska områden, och olika utvecklingstendenser. *Då de människor som tjänar på den nuvarande ordningen har mycket makt, krävs politisk mobilisering för att komma framåt. Det finns ingen enskild aktör, land, företag eller organisation som kan ta fram och implementera ett nytt ”system”* (Newell et al., 2021).

Sammantaget så innebär ovanstående att det är en enorm utmaning att införa en verkningsfull politik för hållbar konsumtion. Vi behöver initiativ på olika nivåer, inom olika politikerområden, men samtidigt behövs målsättningar (likt de som finns inom klimatpolitiken) och helst en koordinerad samling styrmekanismer på olika nivåer.

Sverige har möjlighet att analysera vad vi kan lära av andra länder, som Frankrike, som har visat en vilja att ”utmana” marknaden, till exempel genom att kriminalisera planerat åldrande och förbjuda att slänga fungerande produkter (Dalhammar, Hartman, et al., 2022) och förbud mot korta flygresor (Grasso Macola, 2021). Även deras föreslagna reparationsfond – där producenter får vara med och betala en del av reparationskostnaden om en produkt går sönder – är intressant då den kan ge incitament till företaget att ta fram produkter som håller längre (Dalhammar, Hartman, et al., 2022).

Sverige har också möjlighet att satsa på en innovationspolitik/industripolitik i strategiska sektorer, då dessa kan leda till ”upplåsning” av system som leder oss in på ohållbara konsumtionsmönster (van den Bergh et al., 2011) samt bidra till framtida infrastruktur som möjliggör mer hållbar konsumtion och skapar nya marknader (Nilsson et al., 2021; Antikainen et al., 2017). Sverige kan bland annat se till att ta ledning inom teknikområden där vi har potential att gå före; dessa kan innefatta elektrifiering och energilagring, fossilfria transporter och elflyg.⁵³ Träbyggnation har potential att bli en ny industrisektor. Men om dessa initiativ sker på bekostnad av minska/tillräcklighetsperspektivet, så kan de legitimera ytterligare konsumtion.

Sverige kan också göra en mer genomgripande analys av vilket stöd nya, hållbara affärsmodeller behöver för att skala upp verksamheten (Milios, 2021a). Detta stöd kan innefatta offentlig upphandling, till exempel (EcoPlan & IVL, 2021). Sverige kan även se på hur vi kan arbeta med att få bort ohållbara produkter och ohållbara affärsmodeller från marknaden. Där finns tidigare erfarenheter kring hur vi arbetat med farliga kemikalier, till exempel antibakteriella produkter, se (Mont & Dalhammar, 2005) samt produkter som stör omgivningen.⁵⁴ Dessa strategier bör då vara långsiktiga: vi vet att det tar lång tid att stödja ny teknik (till exempel värmepumpar, solceller) och vi vet att nya affärsmodeller har svårt att konkurrera på en marknad som gynnar etablerade aktörer.

Framtida forskning inom sociotekniska övergångar bör enligt vissa forskare mer explicit fokusera på att studera försörjningssystem och urbana infrastrukturer samt utmaningar för att omvandla dem (Köhler et al., 2019). Det behövs studier som utforskar skärningspunkter mellan olika försörjningssystem, såsom mellan transport och digital infrastruktur, eller elförsörjning och bostäder, och hur samspel och synergier mellan olika sektorer kan användas för att främja omställning. Viktiga frågor är hur befintliga försörjningssystem och infrastruktur upprätthålls, reproduceras och förändras och vilken potential de har för att forma stadsbornas vardag i mer hållbar riktning. Forskning efterlyses för att precisera vilka åtgärder som behövs för att ta itu med överkonsumtionen och oändlig ekonomisk tillväxt (Creutzig et al., 2018).

⁵³ Se till exempel Fossilfritt Sveriges färdplaner. Se även Teknikföretagen (2020).

⁵⁴ Ett exempel är jetskis, som bara får framföras i vissa vattendrag i Sverige.

6 Slutsatser och forskningsbehov

”Hållbar konsumtion” är dels ett forskningsområde, men även en del av miljö- och hållbarhetspolitiken. Forskningsområdet är under tillväxt, med många olika perspektiv, ofta med normativa inslag. Forskningen pekar på att vi behöver styrningsprocesser inom samtliga tre identifierade strategier (minska/skifta/effektivisera) för att nå målen i Parisavtalet.

Detta kapitel redogör för de framtida forskningsbehov vi identifierat, med utgångspunkt i forskningen. Vi diskuterar olika perspektiv, inklusive styrmedelsinterventioner, ”tillräcklighet”, beteendevetenskap, kritiska perspektiv, policyexperiment med radikal reglering av produktutbud och marknadsföring, rekyleffekter, och sociotekniska övergångar.

Flera studier anför att regeringar och politiker bör ta ledarrollen i omställningen mot en hållbar framtid, och arbeta för att engagera olika aktörer och samhällsintressenter i de nödvändiga förändringsprocesserna, både genom dialog och genom att införa ett brett spektrum av styrmedel för att minska konsumtionens miljöbelastning och sociala belastning (till exempel Mont, Heiskanen, Kuusi, et al., 2013). Studierna anför att traditionella styrmedel såsom regelverk, ekonomiska verktyg och tillhandahållande av information kan bli mer progressiva, och att synergieffekter mellan olika styrmedel bör identifieras; vi måste därför utforma styrmedlen som en del av styrmedelspaket och inte var för sig. Forskningen indikerar att vi måste öka kunskaperna om vilka *effektiva styrmedelspaket* som beslutsfattare kan – och bör – använda sig av för att förändra konsumtionsmönstren.

Flera studier pekar på vikten av mer progressiv konsumtionspolitik, med betoning på minskad konsumtion och ”tillräcklighet” (Akenji m fl., 2021; Newell et al., 2021). Vi behöver därför mer forskning som *utvärderar ekonomiska, miljömässiga och sociala konsekvenser* av diverse åtgärder – såsom valarkitektur, ransonering av resurser och personliga utsläppskvoter – samt kan bidra till att bredda vårt spektrum av strategier i arbetet mot en hållbar framtid, med beaktande av potentialen hos frivilliga rörelser som prosumerism, delningsekonomi och frivillig enkelhet.

Den senare forskningen betonar att lösningar för konsumtionsrelaterade miljöproblem ligger i gränslandet mellan teknisk innovation och förändringar i konsumtionsbeteenden och livsstilar (Akenji m fl., 2021; Newell et al., 2021). Därför finns det goda skäl att dra nytta av *beteendevetenskaplig forskning*, som kan bidra till framtida policyutformning, implementering och utvärdering (Mont et al., 2014). Nudging har rönt stort intresse de senaste åren både inom forskning och politik, och för att bättre förstå dess potential finns det ett behov av att utvärdera vilka nudges som fungerar bäst under vilka omständigheter, och hur de verkar i konstellation med andra styrmedel och i olika styrmedelspaket (Gravert & Carlsson, 2019). För att hjälpa konsumenterna att göra smarta val, behöver konsumentacceptans för *valredigering*, det vill säga ett styrmedel för att ta bort ohållbara varor från marknaden, studeras i mer detalj, till exempel vilka varor som bör valredigeras, enligt vilka kriterier, samt om det finns acceptans för detta hos olika grupper av människor, och hur denna kan ökas, och så vidare.

Samtidigt betonar Mathai et al. (2021) att framtida forskning bör inriktas mer på rättvis- och maktfrågor, och syfta mer till att återge ”världen som den ska vara” snarare än ”världen som den är”, det vill säga mer forskning med inriktning mot kritisk teori. Forskningen kan hjälpa till med att

ta fram underlag för hur en framtid med begränsad, icke-växande eller minskad tillväxt kan se ut. Vad kan få oss att konsumera mindre och orsaka mindre hållbarhetspåverkan (Lorek & Fuchs, 2019)? Den ökande forskningen, inte minst inom Sverige, med olika *scenarion för ett framtida samhälle* med minskad konsumtion, är då ett steg i rätt riktning (J. Larsson et al., 2021; Svenfelt et al., 2019b). Mathai et al. (2021) betonar även betydelsen av aktionsforskning som bedrivs i samarbete med olika samhällsaktörer för att öka relevansen i forskningen.

Befintlig forskning visar att det är viktigt att ta fram styrmedelspaket som är anpassade till olika grupper inom befolkningen (Akenji et al., 2021; Newell, Twena, et al., 2021), men hur de ska vara utformade måste först undersökas och testas i en liten skala, och sedan skalas upp. En följdfråga handlar om acceptansen för dessa *styrmedel hos olika samhällsgrupper*, och där behöver vi också mer forskning. Detta för att hitta effektiva sätt att utforma styrmedel, och tillse att de gynnar hållbar konsumtion och att kostnaderna (inte bara de ekonomiska) är rättvist fördelade mellan olika grupper.

En reflektion vi gör är att en samhällsstyrning mot en hållbar framtid är intimt kopplad till frågor om moral, värderingar och etik, makt, rättvisa och jämlikhet. Så länge som Sverige bara rapporterar siffror om Sveriges konsumtionsbaserade klimatutsläpp så kan vi välja att vara neutrala: så fort som vi väljer hur vi ska åtgärda dem så måste vi ta politiska beslut där vissa grupper blir vinnare och andra förlorare, reella eller upplevda. Det kan därför finnas behov av forskning som gör en mer genomgripande analys av *vinnare och förlorare* i en sådan omställning, liksom vilka argument som kan hjälpa till att övertyga olika grupper om att omställningen är nödvändig och kan gynna deras grupp på kort och lång sikt. Relaterat till detta finns det ett behov av forskning som identifierar fördelar med den nödvändiga omställningen, och hur olika grupper kan se denna i ett mer positivt ljus.

Stater har alltid – på något sätt – subventionerat normer som de anser vara goda och samtidigt begränsat eller förbjudit oönskade företeelser. Även idag formar stater våra beteenden och livsmöjligheter på olika sätt, till exempel genom vilket förhållande mellan arbete och fritid som möjliggörs och premieras, eller vilken normalarbetstid som fastslås. Mot denna bakgrund borde det inte alls framstå som kontroversiellt om staten förde en mer aktiv politik för att adressera våra betydande konsumtionsrelaterade problem. Här borde forskningen inkludera policyexperiment, till exempel vad som händer om människor testas att gå ner i arbetstid.

Vi kan notera att alla *aktörer* har en roll att spela för en övergång till hållbar konsumtion, men offentlig sektorn är extra viktig då den sätter upp politiska målsättningar, utformar styrmedel, sänder signaler till konsumenter och näringsliv, och kan påverka genom offentlig upphandling. Likaledes är konsumenterna viktiga då de måste anpassa sina konsumtionsmönster, vilket bland annat innebär att konsumera mindre, grönare och mer effektivt. *Finanssektorn* och övrigt näringsliv har också en roll att spela, men alltmer forskning tyder på att det krävs nya regelverk, incitament och styrmedel för att dessa aktörer ska kunna vara en del av förändringen mot hållbar konsumtion (till exempel Sjäfjell et al., 2015; Jackson, 2021). En relevant fråga är också om *det finns plats för alla aktörer, typer av investeringar och produkter, och för nuvarande praxis inom marknadsföring, i en ekonomi som beivrar mer hållbara konsumtionsmönster?* Bör exempelvis marknadsföring och finanssektorn regleras hårdare, och vissa typer av praxis förbjudas helt? Bör vi forska på hur människor kan tänka mer som medborgare än som konsumenter? Här öppnar sig möjligheter för mer nydanande forskning.

När det gäller *mål och modeller*, så behövs konsumtionsbaserade mål – och relevanta mål inom närliggande politikområden såsom cirkulär ekonomi – på internationell, europeisk och nationell

nivå. Vi kan notera att det finns flera bindande mål inom klimat- och energipolitiken (växthusgaser, ökning av förnybart, energieffektivisering m.fl.), men att det ännu inte finns bindande mål inom cirkulär ekonomi (till exempel mål för maxuttag av resurser, tillåtet ekologiskt fotavtryck per capita, eller liknande). Detta kan eventuellt vara en delförklaring till varför vi trots allt haft större (relativ) frikoppling för växthusgaser än för resursanvändning (Hickel & Kallis, 2020). Därför behövs forskning om hur vi kan sätta konsumtionsrelaterade och resursrelaterade mål. Även den lokala nivån kan sätta upp mål genom exempelvis koldioxidbudgetar och resursanvändningsmål. Olika typer av koncept/idéer/modeller kan vara viktiga verktyg för att kommunicera den omställning som krävs, och visa på viktiga sociala aspekter och rättviseaspekter av relevans för transformationen. Det behövs mer forskning om detta.

Marknadsföring som akademisk disciplin har mycket att bidra med till hållbar konsumtion, inte bara genom att marknadsföra gröna varor och bidra till bättre konsumtion, utan framför allt genom att främja mindre resursintensiv och belastande konsumtion. Marknadsföringsexperter behöver ställa kritiska frågor om disciplinens roll i omställningen mot hållbar konsumtion, om hur konsumismen kan begränsas, ohållbara varor och praktiker kan tas bort eller reduceras, och hur mer hållbara livsstilar kan normaliseras och marknadsföras. Det finns redan studier som har börjat utforska dessa viktiga frågor, till exempel (Reich & Soule, 2016; Hesse & Rünz, 2020), men mer behöver göras.

Forskning om *rekyleffekter* på individuell (Hertwich, 2005) och samhällelig nivå (Herring and Sorell, 2009) måste fortsätta med mer fokus på hur styrmedel och strategier för hållbar konsumtion kan utformas för att minska dem. Att utforma styrmedelspaket med primära och stödjande styrmedel kan vara en väg framåt. Där skulle fokus behöva flyttas, från genomförande av enskilda politiska åtgärder till genomförande av kombinationer av åtgärder, i syfte att öka effektiviteten genom att öka synergier och minska potentiella motsättningar mellan politiska åtgärder samt oförutsedda konsekvenser (Fitch-Roy et al., 2021; Givoni et al., 2013; Matt et al., 2013; Tacihagh et al., 2014).

Forskning om sociala praktiker bör inte nöja sig med att studera enstaka praktiker, utan en större ”mängd av praktiker” måste studeras för att öka medvetenhet om potentiella rekyleffekter (Sahakian & Wilhite, 2014). För att öka tillämpbarhet och stödja beslutsfattande behövs också forskning för att utvärdera miljöpåverkan av olika sociala praktiker. Ett viktigt forskningsbehov i ett samhälle med ökande inkomstklyftor är att studera hur tillgång till pengar påverkar vardagliga praktiker (Galvin & Sunikka-Blank, 2018).

Forskning om *affärsmodeller* har blomstrat under det senaste decenniet. Men mycket är fortfarande oklart, såsom hållbarhetspotentialen hos olika affärsmodeller och deras konfigurationer, acceptans och medverkan av användare, och dess värde för olika grupper av befolkningen (Geissdoerfer et al., 2018, 2020; Mont et al., 2020). Nya forskningsområden som affärsmodellernas ekologier samt tillämpning av övergångsteorier för affärsmodeller behöver generera kunskap för att främja hållbar konsumtion. Omfattande bedömningar av lönsamhet och hållbarhet för olika affärsmodeller saknas (Plepys & Arbelaez Velez, 2021). Den hållbarhetsinriktade forskningen kunde vara mer *kritisk* i sin analys av nya affärsmodeller, då mycket av forskningen innefattar affärsmodeller med begränsad miljöpotential, se till exempel Whalen & Whalen (2020).

Forskning behövs som stöd för att utvärdera pågående projekt när nya *stadsdelar* byggs för att främja cirkulär ekonomi och delningsekonomi (Markendahl et al., 2018) och återanvändning av

urbana resurser (Schoonover et al., 2022). Forskning kring nya affärsmodeller i det globala syd saknas i stort idag, samt förståelse för mekanismer för uppskalning av affärsmodeller (Meijer et al., 2019).

Vad gäller forskning om *sociotekniska övergångar*, måste den mer specifikt fokusera på hur infrastruktur och försörjningssystem kan omvandlas i mer hållbar riktning samt hur denna infrastruktur kan möjliggöra och stödja hållbara praktiker, affärsmodeller och livsstilar (Köhler et al., 2019). Mer avancerad forskning behövs för att förstå potentiella synergier, men också befintliga konflikter, i skärningspunkter mellan olika försörjningssystem och infrastrukturella sektorer, till exempel mellan digital infrastruktur och elförsörjning och transport. En viktig fråga rör hur försörjningssystem kan användas för att främja omställning mot hållbar konsumtion i olika urbana sammanhang.

Stora frågor kring betydelsen av *tillväxt* för vår ekonomi och potentialen för *nerväxt* återstår att utforska (Wiedmann et al., 2020). Forskningsfinansiärer bör vara beredda att stödja även kontroversiell forskning i dessa frågor, då det finns ett behov av ekonomiskt stöd till forskare som studerar alternativ till vårt nuvarande ekonomiska system, potentiella vägar framåt, och acceptans för olika utvecklingsvägar hos människor från olika sociala grupper. Med tanke på att omställningen framstår som oundviklig så bedrivs det ytterst lite forskning om detta. Vi behöver också stödja arbetet med *makroekonomiska modeller*, till exempel (Jackson & Victor, 2020), och *framtidsscenarioer*, till exempel (Hagbert et al., 2018), för att förstå hur en planerad övergång till en mer människocentrerad ekonomi är möjlig, en ekonomi som inte har BNP-ökning som mål (Stiglitz, 2020), utan snarare ökning av välbefinnande inom planetära gränser för nuvarande och kommande generationer (Jackson, 2021; Kallis et al., 2020). Forskning behövs också för att studera gräsrotsorganisationernas roll i främjandet av värdeförändringar och ”normaliserande av tillräcklighet” (O. Persson & Klintman, 2021b) för att kunna nå *absolut frikoppling* (Parrique et al., 2019). Även vilka typer av tillräcklighetspolicyer och strategier som passar bäst att applicera på nationell respektive lokal nivå bör studeras närmare (Callmer et al., 2019; Callmer & Bradley, 2021a). Forskningen måste även studera hur mer omfattande och rättvisa processer för *sambällstransformation* mot hållbarhet kan initieras, inklusive ekosystem av transformation, samt mekanismer för uppskalning av nya hållbara praktiker, affärsmodeller, försörjningssystem och infrastruktur som kan rymmas inom de planetära gränserna (Fuchs, 2017; Raworth, 2017). Slutligen måste forskning ta fram kunskap om möjliga strategier, styrmedel och de nya politiska processer och handlingsutrymmen som krävs för denna övergång.

Som framgår av ovanstående så behöver vi framför allt forskning som ser på *systemet* snarare än enskilda praktiker eller styrmedel. Vi behöver också mer forskning med *kritiska* inslag. Slutligen så behöver vi kreativa angreppssätt som kan integrera olika teorier och metoder, för att producera nydanande forskning med policyrelevans.

7 Källor

- Aalbers, M. B. (2016). Corporate financialization. *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology: People, the Earth, Environment and Technology*, 1–11.
- Abadi, C. (2022). What if Democracy and Climate Mitigation Are Incompatible? *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/01/07/climate-change-democracy/>
- Abdelfattah, L., Deponte, D., & Fossa, G. (2022). The 15-minute city: Interpreting the model to bring out urban resiliencies. In Tira M. & Maternini G. (Eds.), *Transp. Res. Procedia* (Vol. 60, pp. 330–337). Elsevier B.V.; Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.12.043>
- Ahlner, E., & Carlsson, A. (2015). *Transition to sustainable consumption patterns: Synthesis within the framework of the in-depth evaluation of the environmental objectives 2015*. Naturvårdsverket. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:naturvardsverket:diva-8278>
- Ahlström, H. (2019). Policy hotspots for sustainability: Changes in the EU regulation of sustainable business and finance. *Sustainability*, 11(2), 499.
- Ahvenharju, S. (2020). Potential for a radical policy-shift? The acceptability of strong sustainable consumption governance among elites. *Environmental Politics*, 29(1), 134–154. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1688532>
- Ahvenharju, S. (2021). Acceptability of radical consumption policies – Utilising futures consciousness to understand elite preferences. *Futures*, 128. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102711>
- Akenji, L. (2014). Consumer scapegoatism and limits to green consumerism. *Journal of Cleaner Production*, 63, 13–23.
- Akenji, L., Bengtsson, M., Toivio, V., Lettenmeier, M., Fawcett, T., Parag, Y., Saheb, Y., Coote, A., Spangenberg, J., Capstick, S., Gore, T., Coscieme, L., Wackernagel, M., & Kenner, D. (2021). *1.5-Degree Lifestyles: Towards A Fair Consumption Space for All* (p. 209). Hot or Cool Institute.
- Åkerman, J., Larsson, J., & Elofsson, A. (2016). *Svenska handlingsalternativ för att minska flygets klimatpåverkan*. Kungl. tekniska högskolan.
- Aktuell Hållbarhet. (2022, February 24). *Starka reaktioner på EU-kommissionens due diligence-förslag* [Aktuell Hållbarhet direkt – nyhetsbrev]. Aktuell Hållbarhet. <https://www.aktuellhallbarhet.se/alla-nyheter/hallbara-bolag/starka-reaktioner-pa-eu-kommissionens-due-diligence-forslag/>
- Alaranta, J., & Turunen, T. (2021). How to Reach a Safe Circular Economy?—Perspectives on Reconciling the Waste, Product and Chemicals Regulation. *Journal of Environmental Law*, 33(1), 113–136. <https://doi.org/10.1093/jel/eqaa016>
- Albrecht, J. (2006). The use of consumption taxes to re-launch green tax reforms. *International Review of Law and Economics*, 26(1), 88–103.
- Alcott, B. (2008). The sufficiency strategy: Would rich-world frugality lower environmental impact? *Ecological Economics*, 64(4), 770–786. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.04.015>
- Alcott, B. (2010). Impact caps: Why population, affluence and technology strategies should be abandoned. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 552–560.
- Alcott, B. (2018). Environmental caps as a solution to rebound effects. In L. Rijnhout, R. Mastini, J. Potocnik, J. Spangenberg, V. Kiss, A. Coote, A. Reichel, S. Lorek, & M. Mathai (Eds.), *Sufficiency—Moving beyond the gospel of eco-efficiency* (p. 48). Friends of the Earth Europe. <https://www.foeeurope.org/sufficiency>
- Alestig, P. (2021, November 25). *Allt billigare att köra bil – redan innan sänkt bensinskatt*. DN.SE. <https://www.dn.se/vetenskap/allt-billigare-att-kora-bil-redan-innan-sankt-bensinskatt/>

- Alexander, S. (2013). Voluntary simplicity and the social reconstruction of law: Degrowth from the grassroots up. *Environmental Values*, 22(2), 287–308. Scopus.
<https://doi.org/10.3197/096327113X13581561725356>
- Alexander, S. (2015). *Sufficiency Economy*. Simplicity Institute Melbourne, Australia.
- Alexander, S. (2019). What Would a Sufficiency Economy Look like? In *Just Enough* (pp. 117–134). Springer.
- Alexander, S., & Rutherford, J. (2014). The Deep Green Alternative—Debating Strategies of Transition. *Simplicity Institute Report*, 14, 1–24.
- Alfredsson, E., Bengtsson, M., Brown, H. S., Isenhour, C., Lorek, S., Stevis, D., & Vergragt, P. (2018). Why achieving the Paris Agreement requires reduced overall consumption and production. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 14(1), 1–5.
- Alghed, J., & Karlsson, A. (2012). *Lätt att göra rätt* (p. 67). SP Sveriges Tekniska Forskningsinstitut.
- Almén, J. (2021). *Reparera eller konsumera? En svensk strategi för en ökad andel reparationer*.
- Almén, J., Dalhammar, C., Milios, L., & Richter, J. L. (2021). Repair in the Circular Economy: Towards a National Swedish Strategy. *20th European Roundtable on Sustainable Consumption and Production*, 21–41.
- Almqvist, S., Ullerstam, M., Wärmark, K., Lundberg, D., Lundblad, T., Kanth, M., Henning, D., Allerup, J., Löfström, F., & Bengtsson, J. (2020). *Fördjupad analys av den svenska klimatomställningen 2020: Klimat och luft i fokus* (p. 167) [Rapport 6945]. Naturvårdsverket.
- Amatuni, L., Ottelin, J., Steubing, B., & Mogollón, J. M. (2020). Does car sharing reduce greenhouse gas emissions? Assessing the modal shift and lifetime shift rebound effects from a life cycle perspective. *Journal of Cleaner Production*, 266, 121869.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121869>
- Anderson, K., Broderick, J. F., & Stoddard, I. (2020). A factor of two: How the mitigation plans of ‘climate progressive’ nations fall far short of Paris-compliant pathways. *Climate Policy*, 20(10), 1290–1304.
- André, K., Axelsson, K., Dawkins, E., & Gerger Swartling, Å. (2021). *Drivkrafter för hållbar konsumtion på lokal nivå: Svenska kommuners roll och möjligheter*.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:naturvardsverket:diva-8916>
- Antikainen, R., Dalhammar, C., Hildén, M., Judl, J., Jääskeläinen, T., Kautto, P., Koskela, S., Kuisma, M., Lazarevic, D., & Mäenpää, I. (2017). *Renewal of forest based manufacturing towards a sustainable circular bioeconomy*.
- Atkinson, G., Dietz, S., & Neumayer, E. (2009). *Handbook of Sustainable Development*. Edward Elgar Publishing.
- Barr, S., & Pollard, J. (2017). Geographies of Transition: Narrating environmental activism in an age of climate change and ‘Peak Oil’. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49(1), 47–64.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The human consequences*. Columbia University Press.
- Belz, F.-M., & Peattie, K. (2012). *Sustainability Marketing: A Global Perspective*. Wiley.
- Bengtsson, M., Alfredsson, E., Cohen, M., Lorek, S., & Schroeder, P. (2018). Transforming systems of consumption and production for achieving the sustainable development goals: Moving beyond efficiency. *Sustainability Science*, 1–15.
- Beuermann, C., & Santarius, T. (2006). Ecological tax reform in Germany: Handling two hot potatoes at the same time. *Energy Policy*, 34(8), 917–929.
- Bjørn, A., Kalbar, P., Nygaard, S. E., Kabins, S., Jensen, C. L., Birkved, M., Schmidt, J., & Hauschild, M. Z. (2018). Pursuing necessary reductions in embedded GHG emissions of developed nations: Will efficiency improvements and changes in consumption get us there? *Global Environmental Change*, 52, 314–324. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.08.001>

- Blauwhof, F. B. (2012). Overcoming accumulation: Is a capitalist steady-state economy possible? *Ecological Economics*, 84, 254–261. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.03.012>
- Boamah, F., & Rothfuß, E. (2018). From technical innovations towards social practices and socio-technical transition? Re-thinking the transition to decentralised solar PV electrification in Africa. *Energy Research and Social Science*, 42, 1–10. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.02.019>
- Boateng, H., Kosiba, J. P. B., & Okoe, A. F. (2019). Determinants of consumers' participation in the sharing economy. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(2), 718–733.
- Bocken, N., Boons, F., & Baldassarre, B. (2019). Sustainable business model experimentation by understanding ecologies of business models. *Journal of Cleaner Production*, 208, 1498–1512.
- Bok, D. (2010). *The Politics of Happiness: What Government Can Learn from the New Research on Well-Being*. Princeton University Press.
- Boons, F., & Bocken, N. (2018). Towards a sharing economy – Innovating ecologies of business models. *Technological Forecasting and Social Change*, 137, 40–52. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.06.031>
- Börjesson Rivera, M., Håkansson, C., Svenfelt, Å., & Finnveden, G. (2014). Including second order effects in environmental assessments of ICT. *Environmental Modelling & Software*, 56, 105–115. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2014.02.005>
- Boström, M. (2019). *Renovering – behöver allt vara perfekt?* <https://fastighetstidningen.se/renovering-behover-allt-vara-perfekt/>
- Boström, M. (2020). The social life of mass and excess consumption. *Environmental Sociology*, 6(3), 268–278.
- Bouwer, J., Saxon, S., & Wittkamp, N. (2021). Back to the future? Airline sector poised for change post-COVID-19. *McKinsey and Company*. https://blog.sodipress.com/wp-content/uploads/2021/08/back-to-the-future-airline-sector-poised-for-change-post-covid-19_vf.pdf
- Boverket. (2018). *Hållbart byggande med minskad klimatpåverkan* (Rapport 2018:5). Boverket. <https://www.boverket.se/sv/om-boverket/publicerat-av-boverket/publikationer/2018/hallbart-byggande-med-minskad-klimatpaverkan/>
- Boverket. (2021). *Att använda byggprodukter*. Boverket. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/regler-om-byggande/byggprodukter/att-anvanda-byggprodukter/>
- Boverket. (2022). *Att sälja byggprodukter*. Boverket. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/regler-om-byggande/byggprodukter/att-salja-byggprodukter/>
- Bradford, A. (2020). *The Brussels effect: How the European Union rules the world*. Oxford University Press, USA.
- Bradley, K. (2009). *Just Environments—Politicising Sustainable Urban Development*. Kungliga Tekniska högskolan.
- Bradley, K. (2017). *Delningsekonomi på användarnas villkor* (SOU 2017:26). Regeringskansliet.
- Bradley, K., & Hult, A. (2015, June 4). *Urban Planning for Sharing Practices – How Local Authorities May Encourage Ecological Citizenship*. First International Workshop on the Sharing Economy.
- Bradley, K., & Pargman, D. (2017). The sharing economy as the commons of the 21st century. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 10, 231–247.
- Brockway, P. E., Sorrell, S., Semieniuk, G., Heun, M. K., & Court, V. (2021). Energy efficiency and economy-wide rebound effects: A review of the evidence and its implications. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 141, 110781. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.110781>
- Broers, V. J., De Breucker, C., Van den Broucke, S., & Luminet, O. (2017). A systematic review and meta-analysis of the effectiveness of nudging to increase fruit and vegetable choice. *The European Journal of Public Health*, 27(5), 912–920.

- Brownlie, D. T., & Tadjewski, M. (2008). *Critical Marketing: Contemporary issues in marketing*. Wiley.
- Byerly, H., Balmford, A., Ferraro, P. J., Hammond Wagner, C., Palchak, E., Polasky, S., Ricketts, T. H., Schwartz, A. J., & Fisher, B. (2018). Nudging pro-environmental behavior: Evidence and opportunities. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 16(3), 159–168.
- Byggvärlden. (2020, August 27). *Förändrade renoveringsbeteenden hos hushållen under pandemin*. Byggvärlden. <https://www.byggvarlden.se/forandrade-renoveringsbeteenden-hos-hushallen-under-pandemin/>
- Cadario, R., & Chandon, P. (2017). Which healthy eating nudges work best. *A Meta-Analysis of Field Experiments*. SSRN Mark. Sci.
- Callmer, Å., & Bradley, K. (2021a). In search of sufficiency politics: The case of Sweden. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 17(1), 196–209.
- Callmer, Å., & Bradley, K. (2021b). In search of sufficiency politics: The case of Sweden. *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 17(1), 196–209. Scopus. <https://doi.org/10.1080/15487733.2021.1926684>
- Callmer, Å., KTH, & Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad (ABE). (2019). *Making sense of sufficiency Entries, practices and politics*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-265582>
- Carlman, I., Grönlund, E., & Longueville, A. (2015). Models and methods as support for sustainable decision-making with focus on legal operationalisation. *Ecological Modelling*, 306, 95–100. <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2014.10.010>
- Carlsson Kanyama, A., Baraka, N., Benders, R., Berglund, M., Dunér, F., Kok, R., & Losada, R. L. I. (2019). *Analysis of the environmental impacts of 218 consumption items: Greenhouse gas emissions, land use and water use per SEK and kg*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-293813>
- Carlsson Kanyama, A., Nässén, J., & Benders, R. (2021). Shifting expenditure on food, holidays, and furnishings could lower greenhouse gas emissions by almost 40%. *Journal of Industrial Ecology*, n/a(n/a), 1–15. <https://doi.org/10.1111/jiec.13176>
- Caselli, B., Carra, M., Rossetti, S., & Zazzi, M. (2022). Exploring the 15-minute neighbourhoods. An evaluation based on the walkability performance to public facilities. In Tira M. & Maternini G. (Eds.), *Transp. Res. Procedia* (Vol. 60, pp. 346–353). Elsevier B.V.; Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.12.045>
- Cederberg, C., Persson, U. M., Schmidt, S., Hedenus, F., & Wood, R. (2019). Beyond the borders—burdens of Swedish food consumption due to agrochemicals, greenhouse gases and land-use change. *Journal of Cleaner Production*, 214, 644–652.
- Chappells, H., Klintman, M., Lindèn, A.-L., Shove, E., Spaargaren, G., & van Vliet, B. (2000). *Domestic Consumption, Utility Services and the Environment* (p. 181) [Final Domus Report]. Wageningen University.
- Chatterjee, P., & Finger, M. (1994). *The earth brokers: Power, politics and world development*. Routledge.
- Cherepanova, V. (2021). *EU Drives a New Approach to Supply Chain Sustainability*. Navex Global. <https://www.navexglobal.com/blog/article/eu-supply-chain-due-diligence/>
- Chilvers, J., Pallett, H., & Hargreaves, T. (2018). Ecologies of participation in socio-technical change: The case of energy system transitions. *Energy Research and Social Science*, 42, 199–210. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.03.020>
- Christoff, P. (1996). Ecological modernisation, ecological modernities. *Environmental Politics*, 5(3), 476–500.
- Circle Economy, & RISE. (2022). *The CIRCULARITY GAP Report Sweden*. [Report to Re:Source].
- Cohen, M. J. (2019a). From worktime reduction to a post-work future: Implications for sustainable consumption governance. In *A Research Agenda for Sustainable Consumption Governance*. Edward Elgar Publishing.

- Cohen, M. J. (2019b). Introduction to the special section: Innovative perspectives on systems of sustainable consumption and production. *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 15(1), 104–110. Scopus. <https://doi.org/10.1080/15487733.2019.1703331>
- Concord. (2017). *The impact of EU policies in the world. Seeing the bigger picture* (p. 17). Concord.
- Corvellec, H., Stowell, A. F., & Johansson, N. (2021). Critiques of the circular economy. *Journal of Industrial Ecology*.
- Costanza, R. (2006). Limits to growth: The 30-year update. *Ecological Economics*, 59(3), 397–399.
- Costanza, R., Alperovitz, G., Daly, H., Farley, J., Franco, C., Jackson, T., Kubiszewski, I., Schor, J., & Victor, P. (2014). What would a sustainable and desirable economy-in-society-in-nature look like? In *Creating a Sustainable and Desirable: Insights from 45 global thought leaders* (pp. 33–49). World Scientific.
- Creutzig, F., Roy, J., Lamb, W. F., Azevedo, I. M. L., Bruine de Bruin, W., Dalkmann, H., Edelenbosch, O. Y., Geels, F. W., Grubler, A., Hepburn, C., Hertwich, E. G., Khosla, R., Mattauch, L., Minx, J. C., Ramakrishnan, A., Rao, N. D., Steinberger, J. K., Tavoni, M., Ürge-Vorsatz, D., & Weber, E. U. (2018). Towards demand-side solutions for mitigating climate change. *Nature Climate Change*, 8(4), 260–263. <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0121-1>
- Curley, M. (2020). *Human Rights Due Diligence: Making it mandatory – and effective*. EUIdeas. <https://euideas.eu.eu/2020/07/03/human-rights-due-diligence-making-it-mandatory-and-effective/>
- Curtis, S. K. (2021). *Sharing Economy Business Models. Addressing the Design-Implementation Gap* [PhD thesis]. Lund University.
- Curtis, S. K., Singh, J., Mont, O., & Kessler, A. (2020). Systematic Framework to Assess Social Impacts of Sharing Platforms. *PloS One*. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0240373>
- Dale, G., Mathai, M. V., & de Oliveira, J. A. P. (2016). *Green growth: Ideology, political economy and the alternatives*. Bloomsbury Publishing.
- Dalhammar, C. (2016). Industry attitudes towards ecodesign standards for improved resource efficiency. *Journal of Cleaner Production*, 123, 155–166.
- Dalhammar, C. (2019). It is never too late to give up, or is it? Revisiting policies for sustainable consumption. In *A Research Agenda for Sustainable Consumption Governance*. Edward Elgar Publishing.
- Dalhammar, C. (2020). Sustainability, the Circular Economy and Consumer Law in Sweden. *Journal of European Consumer and Market Law*, 9(3).
- Dalhammar, C., Finnveden, G., & Ekvall, A. (2022). *Governance for fair and sustainable consumption patterns* [Background report: Stockholm+50]. Stockholm Environment Institute.
- Dalhammar, C., Hartman, C., Larsson, J., Jarelin, J., & Mont, O. (2022). *Avveckla köp-och-slängsambället. Fem politiska styrmedel för ökad livslängd hos konsumentprodukter* (Mistra Sustainable Consumption, Rapport 1:12). Chalmers tekniska högskola.
- Dalhammar, C., & Hjärne, A. (2019). Behovet av systemsyn inom energirätten: Utbyggnad av solel och smarta nät för el och fjärrvärme. In J. Darpö, M. Forsberg, M. Pettersson, & C. Zetterberg (Eds.), *Miljörätten och den förhandlingsovilliga naturen*. Iustus Förlag.
- Dalhammar, C., & Leire, C. (2012). *Miljöanpassad upphandling och innovationsupphandling som styrmedel | Lund University* (Underlagsrapport till Upphandlingsutredningen IIIIEE Reports; Vol. 2012:01). International Institute for Industrial Environmental Economics, Lund University. <https://www.lunduniversity.lu.se/lup/publication/122423ae-1c87-4b2f-be09-54ece6fc57ba>
- Dalhammar, C., & Leire, C. (2017). Långsiktiga effekter av miljöanpassad upphandling. In *Konkurrensverkets Rapportserie*.

- Dalhammar, C., Luth Richter, J., & Machacek, E. (2018). *Energy efficiency regulations, market and behavioural failures and standardization*.
- Dalhammar, C., Milios, L., & Richter, J. L. (2021a). Ecodesign and the circular economy: Conflicting policies in Europe. In *EcoDesign and Sustainability I* (pp. 187–198). Springer.
- Dalhammar, C., Milios, L., & Richter, J. L. (2021b). *Increasing the lifespan of products. Policies and consumer perspectives* (ER 2021:25; p. 152). Swedish Energy Agency.
<https://energimyndigheten.a-w2m.se/Home.mvc?ResourceId=201400>
- D’Alisa, G., Demaria, F., & Kallis, G. (2015). *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. Routledge.
- Daly, H. E. (2014). *From uneconomic growth to a steady-state economy*. Edward Elgar Publishing.
- Darby, S. J. (2012). Metering: EU policy and implications for fuel poor households. *Energy Policy*, 49, 98–106.
- Dasgupta, P. (2021). *The Economics of Biodiversity: The Dasgupta Review* (p. 610). HM Treasury.
- Daugbjerg, C. (2012). The World Trade Organization and organic food trade: Potential for restricting protectionism? *Organic Agriculture*, 2(1), 55–66. <https://doi.org/10.1007/s13165-012-0024-9>
- Defila, R., & Di Giulio, A. (2020). The concept of “consumption corridors” meets society: How an idea for fundamental changes in consumption is received. *Journal of Consumer Policy*, 43(2), 315–344.
- Defila, R., Di Giulio, A., & Kaufmann-Hayoz, R. (2014). Sustainable consumption—an unwieldy object of research. *GALA-Ecological Perspectives for Science and Society*, 23(3), 148–157.
- Deroubaix, J.-F., & Leveque, F. (2006). The rise and fall of French Ecological Tax Reform: Social acceptability versus political feasibility in the energy tax implementation process. *Energy Policy*, 34(8), 940–949.
- Devinney, T. N., Auger, P., & Eckhardt, G. M. (2010). *The myth of the ethical consumer*. Cambridge University Press.
- Di Giulio, A., & Fuchs, D. (2014). Sustainable consumption corridors: Concept, objections, and responses. *GALA-Ecological Perspectives for Science and Society*, 23(3), 184–192.
- Dietz, R., & O’Neill, D. (2012). *Enough Is Enough. Building a Sustainable Economy in a World of Finite Resources*. Berrett-Koehler Publishers, Inc.
- Dijk, M., Givoni, M., & Diederiks, K. (2018). Piling up or packaging policies? An ex-post analysis of modal shift in four cities. *Energies*, 11(6), 1400.
- Druckman, A., & Jackson, T. (2010). The bare necessities: How much household carbon do we really need? *Ecological Economics*, 69(9), 1794–1804.
- Easterlin, R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? In P. A. David & M. W. Reder (Eds.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. Academic Press.
- Easterlin, R. A. (2015). Happiness and Economic Growth – The Evidence. In W. Glatzer, L. Camfield, V. Möller, & M. Rojas (Eds.), *Global Handbook of Quality of Life: Exploration of Well-Being of Nations and Continents* (pp. 283–299). Springer Netherlands.
https://doi.org/10.1007/978-94-017-9178-6_12
- Easterlin, R. A., & Angelescu, L. (2009). *Happiness and Growth the World Over: Time Series Evidence on the Happiness-Income Paradox* (Discussion Paper No. 4060; p. 31). Institute for the Study of Labor.
- EC. (2020a). *Handlingsplanen för den cirkulära ekonomin* [Text]. European Commission - European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/sv/fs_20_437
- EC. (2020b). *Attitudes of Europeans towards the Environment* [Eurobarometer survey]. European Commission. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2257>
- EC. (2022a). *About the energy label and ecodesign* [Text]. European Commission - European Commission. [Politik och styrning för hållbar konsumtion](https://ec.europa.eu/info/energy-climate-change-environment/standards-</p>
</div>
<div data-bbox=)

- tools-and-labels/products-labelling-rules-and-requirements/energy-label-and-ecodesign/about_en
- EC. (2022b). *Competition policy*. https://ec.europa.eu/competition-policy/policy/green-gazette/competition-policy_sv
- EC. (2022c). *Overview of sustainable finance* [Text]. European Commission. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/overview-sustainable-finance_en
- EC. (2022d). *Tillbörlig aktsambet för företag i fråga om hållbarhet* [Text]. European Commission - European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/sv/ip_22_1145
- EcoPlan, & IVL. (2021). *Cirkulär upphandling i praktiken – demonstration av en svensk modell* (p. 70) [Rapport till Re:Source.]. Re:Source.
- Edman, S. (2004). *Hållbara laster—Konsumtion för en ljusare framtid* (SOU 2004:119, p. 258).
- Edman, S. (2005). *Bilen, biffen och bostaden. Hållbara laster – smartare konsumtion* (p. 216) [Slutbetänkande SOU 2005:51].
- EEB. (2019). *Coolproducts don't cost the earth—Full report*. www.eeb.org/coolproducts-report
- Eggestrand, H., & Svenfelt, Å. (2020). *Andra ordningens miljöeffekter*. KTH Royal Institute of Technology. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-292899>
- Eklund, K. (2020). *Vårt framtida skattesystem Förslag till en genomgripande skattereform* (tax reform; p. 27). ESO.
- Ekoweb. (2021). *Ekologisk livsmedelsmarknad* (p. 68) [Ekoweb's Marknadsrapport 2021]. <http://www.ekoweb.nu/?p=13170>
- EMF, & McKinsey. (2015). *Growth within: A circular economy vision for a competitive Europe* (p. 126). Ellen MacArthur Foundation and McKinsey Center for Business and Environment.
- Energimyndigheten. (2021). *Skattereduktion för grön teknik*. <https://www.energimyndigheten.se/fornybart/solelportalen/vilka-stod-och-intakter-kan-jag-fa/skattereduktion-for-gron-teknik/>
- Enochsson, L., Voytenko Palgan, Y., Plepys, A., & Mont, O. (2021). Impacts of the sharing economy on urban sustainability: The perceptions of municipal governments and sharing organisations. *Sustainability*, 13(8), 4213.
- Eriksson, N. (2021). Priser i kollektivtrafiken skenar. *Sveriges Radio*. <https://sverigesradio.se/artikel/7401769>
- European Commission. (2016). *Buying green! A handbook on environmental public procurement* (p. 80). Commission of the European Communities.
- European Commission. (2021). *Screening of websites* [Text]. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_269
- Europeiska Rådet. (2020). *Energiunionen*. <https://www.consilium.europa.eu/sv/policies/energy-union/>
- Europeiska Rådet. (2022). *Tidslinje – Den europeiska gröna given och 55 %-paketet*. <https://www.consilium.europa.eu/sv/policies/green-deal/timeline-european-green-deal-and-fit-for-55/>
- Evans, D., McMeekin, A., & Southerton, D. (2012). *Sustainable consumption, behaviour change policies and theories of practice*.
- ExploreCurate. (2016, February 15). Så många reklambudskap nås du av dagligen. *ExploreCurate*. <https://explorecurate.com/2016/02/15/sa-manga-reklambudskap-nas-du-dagligen-av/>
- Fairbrother, M., Johansson Sevä, I., & Kulin, J. (2019). Political trust and the relationship between climate change beliefs and support for fossil fuel taxes: Evidence from a survey of 23 European countries. *Global Environmental Change*, 59, 102003. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2019.102003>

- Färnbo, M. (2010). Jobbfrågan som försvann. *Dagens Arena*.
<https://www.dagensarena.se/innehall/jobbfragan-som-forsvann/>
- Fauré, E., Dawkins, E., Wood, R., Finnveden, G., Palm, V., Persson, L., & Schmidt, S. (2019). Environmental pressure from Swedish consumption—The largest contributing producer countries, products and services. *Journal of Cleaner Production*, 231, 698–713.
- Fauré, E., Finnveden, G., & Gunnarsson-Östling, U. (2019). Four low-carbon futures for a Swedish society beyond GDP growth. *Journal of Cleaner Production*, 236, 117595.
- Fauré, E., Svenfelt, A., Finnveden, G., & Hornborg, A. (2016). Four sustainability goals in a Swedish low-growth/degrowth context. *Sustainability*, 8(11), 1080.
- Ferlin, M., & Fryxell, V. S. (2020). Gröna obligationer—stora i Sverige och med potential att växa. *Sveriges Riksbank, Ekonomiska Kommentarer*, 12.
- Figge, F., Young, W., & Barkemeyer, R. (2014). Sufficiency or efficiency to achieve lower resource consumption and emissions? The role of the rebound effect. *Journal of Cleaner Production*, 69, 216–224.
- Firat, A. F., & Tadajewski, M. (2009). *Critical marketing—Marketing in critical condition*. Sage Publications.
- Fischer, C. (2008). Feedback on household electricity consumption: A tool for saving energy? *Energy Efficiency*, 1(1), 79–104.
- Fischer, D., Reinermann, J.-L., Guillen Mandujano, G., DesRoches, C. T., Diddi, S., & Vergragt, P. J. (2021). Sustainable consumption communication: A review of an emerging field of research. *Journal of Cleaner Production*, 300. Scopus.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126880>
- Fitch-Roy, O., Benson, D., & Monciardini, D. (2021). All around the world: Assessing optimality in comparative circular economy policy packages. *Journal of Cleaner Production*, 286, 125493.
- Fonte, M., & Queti, M. G. (2018). Food production and consumption practices toward sustainability: The role and vision of civic food networks. In *Encyclopedia of Food Security and Sustainability* (pp. 17–25). Elsevier; Scopus. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-100596-5.22362-7>
- Fossilfritt Sverige. (2018). *Färdplan för fossilfri konkurrenskraft, sammanfattningar 2018–2020*. Fossilfritt Sverige.
- FPA. (2022). *Försök med basinkomst*. kela.fi. <https://www.kela.fi/web/sv/forsok-med-basinkomst>
- Fråne, A., Dahlbom, M., Sanctuary, M., Malmaeus, M., Fjellander, L., & de Jong, A. (2021). *Towards sustainable consumption in the Nordic Region* (p. 78). Nordic Council of Ministers.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:norden:org:diva-12214>
- Freire-González, J., & Vivanco, D. F. (2020). Pandemics and the environmental rebound effect: Reflections from COVID-19. *Environmental & Resource Economics*, 1.
- Frenken, K., & Schor, J. (2019). Putting the sharing economy into perspective. In O. Mont (Ed.), *A Research Agenda for Sustainable Consumption Governance*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Fuchs, D. (2017). Consumption Corridors As a Means for Overcoming Trends in (Un-) Sustainable Consumption. *The 21st Century Consumer: Vulnerable, Responsible, Transparent*, 147–159.
- Fuchs, D., Di Giulio, A., Glaab, K., Lorek, S., Maniates, M., Princen, T., & Röpke, I. (2016). Power: The missing element in sustainable consumption and absolute reductions research and action. *Journal of Cleaner Production*, 132(September), 298–307.
- Fuchs, D., Sahakian, M., Gumbert, T., Di Giulio, A., Maniates, M., Lorek, S., & Graf, A. (2021). *Consumption corridors: Living a good life within sustainable limits*. Routledge.
- Fuso Nerini, F., Fawcett, T., Parag, Y., & Ekins, P. (2021). Personal carbon allowances revisited. *Nature Sustainability*, 1–7.

- Gaglione, F., Gargiulo, C., Zucaro, F., & Cottrill, C. (2022). Urban accessibility in a 15-minute city: A measure in the city of Naples, Italy. In Tira M. & Maternini G. (Eds.), *Transp. Res. Procedia* (Vol. 60, pp. 378–385). Elsevier B.V.; Scopus.
<https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.12.049>
- Galvin, R., & Sunikka-Blank, M. (2018). Economic Inequality and Household Energy Consumption in High-income Countries: A Challenge for Social Science Based Energy Research. *Ecological Economics*, 153, 78–88. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.07.003>
- Geddes, A., Gerasimchuk, I., Viswanathan, B., & Picciariello, A. (2020). *Doubling back and doubling down: G20 scorecard on fossil fuel funding*. IISD.
- Geels, F. W., McMeekin, A., Mylan, J., & Southerton, D. (2015). A critical appraisal of Sustainable Consumption and Production research: The reformist, revolutionary and reconfiguration positions. *Global Environmental Change*, 34, 1–12.
- Geissdoerfer, M., Pieroni, M. P. P., Pigosso, D. C. A., & Soufani, K. (2020). Circular business models: A review. *Journal of Cleaner Production*, 277, 123741.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123741>
- Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M., & Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy—A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757–768.
- Geissdoerfer, M., Vladimirova, D., & Evans, S. (2018). Sustainable business model innovation: A review. *Journal of Cleaner Production*.
- Geldermans, R. J. (2016). Design for change and circularity—accommodating circular material & product flows in construction. *Energy Procedia*, 96, 301–311.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society. Outline of a Theory of Structuration*. Polity Press.
- Giljum, S., Wieland, H., Lutter, S., Bruckner, M., Wood, R., Tukker, A., & Stadler, K. (2016). Identifying priority areas for European resource policies: A MRIO-based material footprint assessment. *Journal of Economic Structures*, 5(1), 17. <https://doi.org/10.1186/s40008-016-0048-5>
- Givoni, M., Macmillen, J., Banister, D., & Feitelson, E. (2013). From Policy Measures to Policy Packages. *Transport Reviews: A Transnational Transdisciplinary Journal*, 33(1), 1–20.
- Glavič, P., & Lukman, R. (2007). Review of sustainability terms and their definitions. *Journal of Cleaner Production*, 15(18), 1875–1885. Scopus.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.12.006>
- Goldberg, E. (2021, November 16). The Worst of Both Worlds: Zooming From the Office. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/11/16/business/return-to-office-hybrid-work.html>
- Gore, T., & Alestig, M. (2020). Confronting carbon inequality in the European Union. *Oxfam International*, 7.
- Gore, T., Ghosh, E., Nazareth, A., Kartha, S., & Dabi, N. (2021). *Carbon inequality in 2030: Per capita consumption emissions and the 1.5 °C goal*.
- Gossen, M., & Heinrich, A. (2021). Encouraging consumption reduction: Findings of a qualitative study with clothing companies on sufficiency-promoting communication. *Cleaner and Responsible Consumption*, 3, 100028. <https://doi.org/10.1016/j.clrc.2021.100028>
- Gössling, S., Hanna, P., Higham, J., Cohen, S., & Hopkins, D. (2019). Can we fly less? Evaluating the ‘necessity’ of air travel. *Journal of Air Transport Management*, 81. Scopus.
<https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2019.101722>
- Gössling, S., & Humpe, A. (2020). The global scale, distribution and growth of aviation: Implications for climate change. *Global Environmental Change*, 65, 102194.
- Göthe, L., Norin, H., Losman, M., & Ryding, S.-O. (2021). *Cirkulär upphandling i praktiken – demonstration av en svensk modell* [Rapport till RE:Source]. Ecoplan och IVL.

- <https://www.ivl.se/projektwebbar/klimatanpassad-och-cirkular-upphandling/cirkular-upphandling.html>
- Gram-Hanssen, K. (2007). Teenage consumption of cleanliness: How to make it sustainable? *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 3(2), 15–23.
- Gram-Hanssen, K. (2011). Understanding change and continuity in residential energy consumption. *Journal of Consumer Culture*, 11(1), 61–78.
<https://doi.org/10.1177/1469540510391725>
- Grasso Macola, I. (2021, July 13). *EU ponders short-haul flight ban*. Airport Technology.
<https://www.airport-technology.com/features/should-eu-impose-ban-short-haul-flights/>
- Gravert, C., & Carlsson, F. (2019). *Nudge som miljöekonomiskt styrmedel – Att designa och utvärdera*.
- Grazi, F., van den Bergh, J. C., & van Ommeren, J. N. (2008). An empirical analysis of urban form, transport, and global warming. *The Energy Journal*, 97–122.
- Greene, M. (2018). Socio-technical transitions and dynamics in everyday consumption practice. *Global Environmental Change*, 52, 1–9.
- Grubler, A., Wilson, C., & Nemet, G. (2016). Apples, oranges, and consistent comparisons of the temporal dynamics of energy transitions. *Energy Research & Social Science*, 22, 18–25.
- Guo, X., Lujan Jaramillo, Y. J., Bloemhof-Ruwaard, J., & Claassen, G. D. H. (2019). On integrating crowdsourced delivery in last-mile logistics: A simulation study to quantify its feasibility. *Journal of Cleaner Production*, 241. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118365>
- Guyader, H., Ottosson, M., & Parment, A. (2020). *Marketing and sustainability: Why and how sustainability is changing current marketing practices*. Studentlitteratur AB.
- Haberl, H., Wiedenhofer, D., Virág, D., Kalt, G., Plank, B., Brockway, P., Fishman, T., Hausknost, D., Krausmann, F., & Leon-Gruchalski, B. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: Synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15(6), 065003.
- Haberl, H., Wiedenhofer, D., Virág, D., Kalt, G., Plank, B., Brockway, P., Fishman, T., Hausknost, D., Krausmann, F., Leon-Gruchalski, B., Mayer, A., Pichler, M., Schaffartzik, A., Sousa, T., Streeck, J., & Creutzig, F. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: Synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15(6). Scopus. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab842a>
- Hagbert, P., Finnveden, G., Fuehrer, P., Svenfelt, Å., Alfredsson, E., Aretun, Å., Bradley, K., Callmer, Å., Fauré, E., & Gunnarsson-Östling, U. (2018). *Framtider bortom BNP-tillväxt: Slutrapport från forskningsprogrammet "Bortom BNP-tillväxt: scenarier för hållbart samhällsbyggande"*. KTH Royal Institute of Technology.
- Halonen, K.-M. (2021). Is public procurement fit for reaching sustainability goals? A law and economics approach to green public procurement. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 28(4), 535–555. <https://doi.org/10.1177/1023263X211016756>
- Hansen, P. G., & Jespersen, A. M. (2013). Nudge and the manipulation of choice: A framework for the responsible use of the nudge approach to behaviour change in public policy. *European Journal of Risk Regulation*, 4(1), 3–28.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162, 1243–1248.
- Hargreaves, T. (2011). Practice-ing behaviour change: Applying social practice theory to pro-environmental behaviour change. *Journal of Consumer Culture*, 11(1), 79–99.
- Hargreaves, T., Longhurst, N., & Seyfang, G. (2013). Up, down, round and round: Connecting regimes and practices in innovation for sustainability. *Environment and Planning A*, 45(2), 402–420.
- Hart, R., & Stråle, J. (2021). *Konsumtionsskatters roll i långsiktig miljöpolitik: Analyser av styrmedel och konsumtion*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:naturvardsverket:diva-8938>

- HBL. (2021). *Helsingfors stad slutar servera kött och komjölk* [HBL].
<https://www.hbl.fi/artikel/helsingfors-stad-slutar-servera-kott/>
- Heiskanen, E., Mont, O., & Power, K. (2014). A Map Is Not a Territory—Making Research More Helpful for Sustainable Consumption Policy. *Journal of Consumer Policy*, 37(1), 27–44.
<https://doi.org/10.1007/s10603-013-9247-8>
- Held, D. (1995). *Democracy and the global order*. Polity Press. Cambridge.
- Hennlock, M., Tekie, H., & Roth, S. (2015). *Styrmedel för hållbar konsumtion: Perspektiv från ett urval av utvärderingar*. Naturvårdsverket.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:naturvardsverket:diva-9202>
- Henry, M., Bauwens, T., Hekkert, M., & Kirchherr, J. (2020). A typology of circular start-ups: An Analysis of 128 circular business models. *Journal of Cleaner Production*, 245, 118528.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118528>
- Henry, M., Schraven, D., Bocken, N., Frenken, K., Hekkert, M., & Kirchherr, J. (2021). The battle of the buzzwords: A comparative review of the circular economy and the sharing economy concepts. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 38, 1–21.
<https://doi.org/10.1016/j.eist.2020.10.008>
- Hesse, A., & Rünz, S. (2020). ‘Fly Responsibly’: A case study on consumer perceptions of a green demarketing campaign. *Journal of Marketing Communications*. Scopus.
<https://doi.org/10.1080/13527266.2020.1842483>
- Hesselgren, M., Sjöman, M., & Pernestål, A. (2020). Understanding user practices in mobility service systems: Results from studying large scale corporate MaaS in practice. *Travel Behaviour and Society*, 21, 318–327. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2018.12.005>
- Hickel, J. (2017). *The divide: A brief guide to global inequality and its solutions*. Random House.
- Hickel, J. (2018). *The divide: Global inequality from conquest to free markets*. WW Norton & Company.
- Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is green growth possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486.
- Hickel, J., Sullivan, D., & Zoomkawala, H. (2021). Plunder in the Post-Colonial Era: Quantifying Drain from the Global South Through Unequal Exchange, 1960–2018. *New Political Economy*, 1–18.
- Hobson, K. (2013). ‘Weak’ or ‘strong’ sustainable consumption? Efficiency, degrowth, and the 10 Year Framework of Programmes. *Environment Planning C: Government Policy*, 31(6), 1082–1098.
- Høiby, L., & Sand, H. (2018). *Circular economy in the Nordic construction sector: Identification and assessment of potential policy instruments that can accelerate a transition toward a circular economy*. Nordisk Ministerråd.
- Holmberg, J., Larsson, J., Nässén, J., Svenberg, S., & Andersson, D. (2011). *Klimatomställningen och det goda livet* (Rapport 6458; p. 83). Naturvårdsverket.
- Hölscher, K., Wittmayer, J. M., & Loorbach, D. (2018). Transition versus transformation: What’s the difference? *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 27, 1–3.
- Holz, J. E., List, J. A., Zentner, A., Cardoza, M., & Zentner, J. (2020). *The \$100 Million Nudge: Increasing Tax Compliance of Businesses and the Self-Employed using a Natural Field Experiment* (Working Paper No. 27666; Working Paper Series). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w27666>
- Höök, P. (2021). *Trollhättan och Vänersborg får elbussar*.
<https://www.Transportochlogistik.se/20210604/12717/Trollhattan-Och-Vanersborg-Far-Elbussar>. <https://www.transportochlogistik.se/20210604/12717/trollhattan-och-vanersborg-far-elbussar>
- HOP. (2020). *Durable and Repairable Products: 20 Steps to a Sustainable Europe*. (p. 36) [White Paper].

- Hubacek, K., Baiocchi, G., Feng, K., Muñoz Castillo, R., Sun, L., & Xue, J. (2017). Global carbon inequality. *Energy, Ecology and Environment*, 2(6), 361–369. <https://doi.org/10.1007/s40974-017-0072-9>
- Huber, A. (2017). Theorising the dynamics of collaborative consumption practices: A comparison of peer-to-peer accommodation and cohousing. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 23, 53–69.
- Hult, A., & Bradley, K. (2017a). Planning for sharing—providing infrastructure for citizens to be makers and sharers. *Planning Theory & Practice*, 18(4), 597–615.
- Hult, A., & Bradley, K. (2017b). Planning for sharing—providing infrastructure for citizens to be makers and sharers. *Planning Theory & Practice*, 18(4), 597–615.
- IEA. (2020). *European Union 2020. Energy Policy Review* (p. 310). International Energy Agency.
- IES, SIFO, & IÖW. (2008). *Policy Instruments to Promote Sustainable Consumption* (Deliverable D 13; p. 42). IES, SIFO, IÖW.
- IPCC. (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty* (p. 630). Intergovernmental Panel on Climate Change. <https://www.ipcc.ch/sr15/>
- Irwin, T. (2015). Transition design: A proposal for a new area of design practice, study, and research. *Design and Culture*, 7(2), 229–246.
- Iseborn, E., Eldh, E., Sävje, U., Frodlund, E., & Larsson Vierth, M. (2021). *Kartläggning av styrmedel som främjar omvandling av trafikleder i städer* (Rapport 6978; p. 60). Naturvårdsverket. https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Kartl%C3%A4ggning+av+styrmedel+som+fr%C3%A4mjar+omvandling+av+trafikleder+i+st%C3%A4der&btnG=
- IUCN. (1980). *World Conservation Strategy*. International Union for Conservation of Nature.
- Ivanova, D., Barrett, J., Wiedenhofer, D., Macura, B., Callaghan, M., & Creutzig, F. (2020). Quantifying the potential for climate change mitigation of consumption options. *Environmental Research Letters*, 15(9), 093001.
- IVL, Sveriges Allmännyttan, & Kommuninvest. (2021). *Pilotprojekt för hållbar renovering*. Sveriges Allmännyttan. <https://www.sverigesallmannytta.se/allmannyttans-klimatinitiativ/fokusomrade-2-krav-pa-leverantorer/pilotprojekt-for-hallbar-renovering/>
- Izagirre-Olaizola, J. (2021). Is green marketing an oxymoron? A holistic viewpoint. *Estonian Journal of Earth Sciences*, 25(3), 321–338. Scopus. <https://doi.org/10.3176/tr.2021.3.04>
- Jackson, T. (2005a). Live Better by Consuming Less? Is There a “Double Divident” in Sustainable Consumption? *Journal of Industrial Ecology*, 9(1–2), 19–36.
- Jackson, T. (2005b). *Motivating sustainable consumption* (p. 170). Centre for Environmental Strategy, University of Surrey.
- Jackson, T. (2009). *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. Earthscan.
- Jackson, T. (2010). Governance for Prosperity. *Revue de Philosophie Economique*, 11(1), 11–33.
- Jackson, T. (2021). *Post growth: Life after capitalism*. John Wiley & Sons.
- Jackson, T., & Victor, P. A. (2020). The Transition to a Sustainable Prosperity – A Stock-Flow-Consistent Ecological Macroeconomic Model for Canada. *Ecological Economics*, 177, 106787. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2020.106787>
- Jalas, M., Hyysalo, S., Heiskanen, E., Lovio, R., Nissinen, A., Mattinen, M., Rinkinen, J., Juntunen, J. K., Tainio, P., & Nissilä, H. (2017). Everyday experimentation in energy transition: A practice-theoretical view. *Journal of Cleaner Production*, 169, 77–84.
- Jänicke, M. (2012). “Green growth”: From a growing eco-industry to economic sustainability. *Energy Policy*, 48, 13–21.

- Jänicke, M., & Jacob, K. (2004). Lead markets for environmental innovations: A new role for the nation state. *Global Environmental Politics*, 4(1), 29–46.
- Janse, K. A., & Bradford, A. (2021). *Europe greening the world: The “Brussels effect” on sustainable finance*. European Stability Mechanism. <https://www.esm.europa.eu/blog/europe-greening-world-brussels-effect-sustainable-finance>
- Janßen, D., & Langen, N. (2017). The bunch of sustainability labels – Do consumers differentiate? *Journal of Cleaner Production*, 143, 1233–1245. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.11.171>
- Järvensivu, P. (2017). A post-fossil fuel transition experiment: Exploring cultural dimensions from a practice-theoretical perspective. *Journal of Cleaner Production*, 169, 143–151.
- Jensen, C. L. (2017). Understanding energy efficient lighting as an outcome of dynamics of social practices. *Journal of Cleaner Production*, 165, 1097–1106.
- Johnson, E., & Plepys, A. (2021). Product-service systems and sustainability: Analysing the environmental impacts of rental clothing. *Sustainability*, 13(4), 2118.
- Johnson, P. F., & Klassen, R. D. (2022). New directions for research in green public procurement: The challenge of inter-stakeholder tensions. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 3, 100017. <https://doi.org/10.1016/j.clscn.2021.100017>
- Jonasson, L., & Åkeson, N. (2021). *Marknadsrapport 2021* (p. 44). Ekologiska Lantbrukarna. <https://www.ekolantbruk.se/rappporter/marknadsrapport-2021>
- Jonstad, D. (2009). *Vår beskärda del – En lösning på klimatkrisen*. Ordfront Förlag.
- Kahle, L. R., & Chiagouris, L. (2014). *Values, Lifestyles, and Psychographics*. Psychology Press.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Kallis, G. (2011). In defence of degrowth. *Ecological Economics: The Journal of the International Society for Ecological Economics*, 70(5), 873–880.
- Kallis, G. (2019). Limits: Why Malthus Was Wrong and Why Environmentalists Should Care. In *Limits*. Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503611566>
- Kallis, G., Paulson, S., D’Alisa, G., & Demaria, F. (2020). *The case for degrowth*. John Wiley & Sons.
- Kartha, S., Kemp-Benedict, E., Ghosh, E., Nazareth, A., & Gore, T. (2020). *The Carbon Inequality Era: An assessment of the global distribution of consumption emissions among individuals from 1990 to 2015 and beyond*.
- Kelton, S. (2020). *The Deficit Myth: Modern Monetary Theory and the Birth of the People’s Economy*. PublicAffairs.
- Kemper, J. A., & Ballantine, P. W. (2019). What do we mean by sustainability marketing? *Journal of Marketing Management*, 35(3–4), 277–309. Scopus. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2019.1573845>
- Kenner, D. (2019). *Carbon inequality: The role of the richest in climate change*. Routledge.
- Kern, F., & Rogge, K. S. (2016). The pace of governed energy transitions: Agency, international dynamics and the global Paris agreement accelerating decarbonisation processes? *Energy Research & Social Science*, 22, 13–17.
- Khan, J., Johansson, B., & Hildingsson, R. (2021). Strategies for greening the economy in three Nordic countries. *Environmental Policy and Governance*, 31(6), 592–604. <https://doi.org/10.1002/eet.1967>
- Khan, J., Pettersson, F., & Hrelja, R. (2019). *Fler resenärer i kollektivtrafiken*.
- Kiss, G., Pataki, G., Köves, A., & Király, G. (2018). Framing Sustainable Consumption in Different Ways: Policy Lessons from Two Participatory Systems Mapping Exercises in Hungary. *Journal of Consumer Policy*, 41(1), 1–19. <https://doi.org/10.1007/s10603-017-9363-y>
- KK. (2022). *Gröna obligationer*. Klimatkommunerna. <https://klimatkommunerna.se/kunskapsbank/hallbara-finanser-2/grona-obligationer/>
- Klein, N. (2015). *This changes everything: Capitalism vs. the climate*. Simon and Schuster.

- Klieber, K., Luger-Bazinger, C., Möstegl, F. H., & Rosan, J. (2020). Nudging sustainable behaviour: Data-based nudges for smart city innovations. *ISPIM Innovation Conference*.
- Klimatpolitiska rådet. (2021). Årsrapport 2021. Klimatpolitiska rådet, Stockholm, 2021.
- Klok, J., Larsen, A., Dahl, A., & Hansen, K. (2006). Ecological Tax Reform in Denmark: History and social acceptability. *Energy Policy*, 34(8), 905–916.
- Knight, K. W., Rosa, E. A., & Schor, J. B. (2013). Could working less reduce pressures on the environment? A cross-national panel analysis of OECD countries, 1970–2007. *Global Environmental Change*, 23(4), 691–700.
- Köhler, J., Geels, F. W., Kern, F., Markard, J., Onsongo, E., Wieczorek, A., Alkemade, F., Avelino, F., Bergek, A., Boons, F., Fünfschilling, L., Hess, D., Holtz, G., Hyysalo, S., Jenkins, K., Kivimaa, P., Martiskainen, M., McMeekin, A., Mühlemeier, M. S., Wells, P. (2019). An agenda for sustainability transitions research: State of the art and future directions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 31, 1–32.
<https://doi.org/10.1016/j.eist.2019.01.004>
- Koide, R., & Akenji, L. (2017). Assessment of policy integration of sustainable consumption and production into national policies. *Resources*, 6(4), 48.
- Kojonsaari, A.-R., & Palm, J. (2021). Distributed energy systems and energy communities under negotiation. *Technology and Economics of Smart Grids and Sustainable Energy*, 6(1), 1–14.
- Konjunkturinstitutet. (2015). *Årsredovisning 2015*. Konjunkturinstitutet.
- Konkurrensverket. (2021). *Konkurrens och tillväxt inom e-handeln* (Rapport 2021:3; p. 188). Konkurrensverket.
<https://www.konkurrensverket.se/informationsmaterial/rapportlista/konkurrens-och-tillvaxt-inom-e-handeln/>
- Konsumentverket. (2020a). *Konsumenterna och miljön 2020. Möjligheter att göra val med miljöbänsyn* (Rapport 2020:2). Konsumentverket. <https://www.konsumentverket.se/om-konsumentverket/analys-och-omvarldsbevakning/forskning-och-rapporter/konsumenterna-och-miljon/konsumenterna-och-miljon-2020/>
- Konsumentverket. (2020b). *Marknadsföring av fonder med miljö- och hållbarhetspåståenden* (Dnr 2020/595). Konsumentverket.
- Krippner, G. R. (2011). *Capitalizing on crisis: The political origins of the rise of finance*. Harvard University Press. https://books.google.se/books?hl=en&lr=&id=K4ktKx20w4C&oi=fnd&pg=PR7&dq=capitalizing+on+crisis+krippner&ots=jSbAl8uSek&sig=Z6WsHzQUihJFjH3tFLCTaS99jQ&redir_esc=y#v=onepage&q=capitalizing%20on%20crisis%20krippner&f=false
- Krugman, P. (2007, December 3). Opinion | Innovating Our Way to Financial Crisis. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2007/12/03/opinion/03krugman.html>
- Landrum, N. E., & Ohsowski, B. (2017). Content trends in sustainable business education: An analysis of introductory courses in the USA. *International Journal of Sustainability in Higher Education*.
- Lang, B., Dolan, R., Kemper, J., & Northey, G. (2020). Prosumers in times of crisis: Definition, archetypes and implications. *Journal of Service Management, ahead-of-print*(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0155>
- Lång, E., & Björk, L. (2021). *Klimatstyrmedel i transportsektorn i Sverige 2010–2021* (VTI PM 2021:13; p. 48). VTI.
- Larsen, M., & Alslund-Lanthén, E. (2017). *Bumps on the Road to 2030: An overview of the common challenges for the Nordic countries in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs)*.
- Larsson, J. (2012). *Studier i tidsmässig välfärd – med fokus på tidsstrategier och tidspolitik för småbarnsfamiljer* [Doctoral]. Göteborg Universitet.

- Larsson, J., Elofsson, A., Sterner, T., & Åkerman, J. (2019). International and national climate policies for aviation: A review. *Climate Policy*, 19(6), 787–799. <https://doi.org/10.1080/14693062.2018.1562871>
- Larsson, J., Morfeldt, J., Johansson, D., & Rootzén, J. (2021). *Konsumtionsbaserade scenarier för Sverige—Underlag för diskussioner om nya klimatmål* (p. 71) [Mistra Sustainable Consumption, Rapport 1:11.]. Chalmers tekniska högskola. <https://www.sustainableconsumption.se/vetenskaplig/>
- Larsson, J., & Nässén, J. (2018). *Pairing sharing practices with part time work*. SCORAI, Copenhagen. <https://research.chalmers.se/en/publication/520369>
- Larsson, M.-O., Roth, A., & Styhre, L. (2017). *Småreformer för miljöanpassat resande – Förslag till nationella åtgärder som kan genomföras inom nuvarande lagstiftning*. IVL Svenska Miljöinstitutet.
- Laukkanen, M., & Tura, N. (2020). The potential of sharing economy business models for sustainable value creation. *Journal of Cleaner Production*, 253, 120004. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120004>
- Lawrence, F. (2021, September 17). The empty shelves crisis isn't just down to Covid and Brexit – it's been decades in the making. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/sep/17/empty-shelves-covid-brexit-britain-lorry-drivers>
- Le Quéré, C., Moriarty, R., Andrew, R. M., Canadell, J. G., Sitch, S., Korsbakken, J. I., Friedlingstein, P., Peters, G. P., Andres, R. J., & Boden, T. A. (2015). Global carbon budget 2015. *Earth System Science Data*, 7(2), 349–396.
- LeBaron, G., Kyritsis, P., Polanco Leal, P., & Marshall, M. (2021, July 26). *The Unequal Impacts of Covid-19 on Global Garment Supply Chains': Executive Summaries in Spanish, Amharic, Tamil and Burmese published*. SPERI. <http://speri.dept.shef.ac.uk/2021/07/26/the-unequal-impacts-of-covid-19-on-global-garment-supply-chains-executive-summaries-in-spanish-amharic-tamil-and-burmese-published/>
- Lee, J., & Hong, I. B. (2016). Predicting positive user responses to social media advertising: The roles of emotional appeal, informativeness, and creativity. *International Journal of Information Management*, 36(3), 360–373. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.01.001>
- Lee, J., Kim, J., Kim, H., & Hwang, J. (2020). Sustainability of ride-hailing services in China's mobility market: A simulation model of socio-technical system transition. *Telematics and Informatics*, 53. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101435>
- Lehner, M. (2019). An exploration of the significance of prosumption for sustainable consumption, and its implications for sustainable consumption governance. In O. Mont (Ed.), *A Research Agenda for Sustainable Consumption Governance*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Leray, L., Sahakian, M., & Erkman, S. (2016). Understanding household food metabolism: Relating micro-level material flow analysis to consumption practices. *Journal of Cleaner Production*, 125, 44–55.
- Lettenmeier, M., Liedtke, C., & Rohn, H. (2014). Eight Tons of Material Footprint—Suggestion for a Resource Cap for Household Consumption in Finland. *Resources, Conservation and Recycling*, 3, 488–515.
- Lindahl, M., & Dalhammar, C. (2022). *The Circular Economy – Towards a New Business Paradigm with Support from Public Policy*. [Report prepared for Stockholm+50].
- Linnér, B.-O., & Wibeck, V. (2020). Conceptualising variations in societal transformations towards sustainability. *Environmental Science & Policy*, 106, 221–227.
- Linnér, B.-O., & Wibeck, V. (2021). Drivers of sustainability transformations: Leverage points, contexts and conjunctures. *Sustainability Science*, 16(3), 889–900.
- Locke, R. M. (2013). *The promise and limits of private power: Promoting labor standards in a global economy*. Cambridge University Press.

- Loh Lindholm, C., Gerhardsson, H., & Stenmarck, Å. (2018). *Återbruk av möbler och interiöra byggprodukter. Utvärdering och arbetsguide baserat på erfarenheter från IVL:s lokalanpassningar* (Nr B 2324; p. 82). IVL Svenska Miljöinstitutet. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1552305/FULLTEXT01.pdf>
- Longmuss, J., & Poppe, E. (2017). *Planned obsolescence: Who are those planners?* Product Lifetimes And The Environment, Delft: Delft University of Technology.
- López Dávila, M., Milios, L., Richter, J. L., & Dalhammar, C. (2021). Behavioural Insights into Personal Electronics Repair in Sweden. *20th European Roundtable on Sustainable Consumption and Production*, 321–343.
- Lorek, S. (2009). *Debunking Weak Sustainable Consumption. Towards Strong Sustainable Consumption Governance* [Doctoral thesis]. University of Helsinki.
- Lorek, S. (2021). Equity within ecological limits Grand Challenge for Sustainable Consumption. *Frontiers in Sustainability*, 68.
- Lorek, S., & Fuchs, D. (2013). Strong sustainable consumption governance—Precondition for a degrowth path? *Journal of Cleaner Production*, 38, 36–43. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.08.008>
- Lorek, S., & Fuchs, D. (2019). Why only strong sustainable consumption governance will make a difference. In O. Mont (Ed.), *A Research Agenda for Sustainable Consumption Governance*. Edward Elgar Publishing Ltd.
- Lorek, S., & Vergragt, P. (2015). Sustainable consumption as a systemic challenge: Inter- and transdisciplinary research and research questions. In L. A. Reisch & J. Thøgersen (Eds.), *Handbook of research on sustainable consumption* (pp. 19–32). Edward Elgar Publishing.
- Lunds kommun. (2022). *Brunnsbög* [Text]. Lunds kommun. <https://lund.se/stadsutveckling-och-trafik/stadsutvecklingsprojekt/brunnshog>
- Maitre-Ekern, E., & Dalhammar, C. (2019). Towards a hierarchy of consumption behaviour in the circular economy. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 26(3), 394–420.
- Malmaeus, M., Nyblom, Å., Mellin, A., Hasselström, L., & Åkerman, J. (2021). *Rekyleffekter och utformning av styrmedel* (text B 2410; p. 68). IVL Svenska Miljöinstitutet. <https://www.ivl.se/vart-erbjudande/forskning/transporter/rekyleffekter-och-utformning-av-styrmedel.html>
- Malmö stad. (2022). *Sege Park—Malmö stad*. Malmö Stad. <https://malmo.se/Stadsutveckling/Stadsutvecklingsomraden/Sege-Park.html>
- Maniates, M. (2014). Sustainable consumption—three paradoxes. *GALA-Ecological Perspectives for Science and Society*, 23(3), 201–208.
- Manomaivibool, P. (2009). *Making sense of extended producer responsibility: Towards a framework for policy transfer*. The International Institute for Industrial Environmental Economics.
- Markendahl, J., Hossain, M. I., McCormick, K., Lund, T., Möller, J., & Näslund, P. (2018). Analysis of Sharing Economy Services: Initial Findings from Sharing Cities Sweden. *Nordic and Baltic Journal of Information and Communications Technologies*, 2018(1), 239–260.
- Martin, M., Lazarevic, D., & Gullström, C. (2019). Assessing the environmental potential of collaborative consumption: Peer-to-peer product sharing in Hammarby Sjöstad, Sweden. *Sustainability*, 11(1), 190.
- Mastini, R., & Rijnhout, L. (2018). Ideas for Sufficiency. In L. Rijnhout & R. Mastini (Eds.), *Sufficiency—Moving beyond the gospel of eco-efficiency* (pp. 34–45). Friends of the Earth Europe. <https://www.foeurope.org/sufficiency>
- Mathai, M. V., Isenhour, C., Stevis, D., Vergragt, P., Bengtsson, M., Lorek, S., Mortensen, L. F., Coscieme, L., Scott, D., & Waheed, A. (2021). The political economy of (un)sustainable production and consumption: A multidisciplinary synthesis for research and action. *Resources, Conservation and Recycling*, 167, 105265.

- Matt, E., Givoni, M., Epstein, B., & Feitelson, E. (2013). *A Procedure to Develop Synergetic Policy Packages and Assessing their Political Acceptability* (SPREE project deliverable 3.2.; p. 40).
- Max-Neef, M. (1991). *Human Scale Development: Conception, application and further reflections*. The Apex Press.
- Max-Neef, M. (2010). The World on a Collision Course and the Need for a New Economy. *AMBIO*, 39(3), 200–210. <https://doi.org/10.1007/s13280-010-0028-1>
- Maxwell, D., Owen, P., McAndrew, L., Muehmel, K., & Neubauer, A. (2011). *Addressing the rebound effect* [A report for the European Commission DG Environment]. Global View Sustainability Services, BIO Intelligence Service and Ecologic ...
- Mazzucato, M. (2018). *The value of everything: Making and taking in the global economy*. Hachette Group UK.
https://books.google.se/books?hl=en&lr=&id=H50RDgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT8&dq=The+Value+of+Everything:+Making+and+Taking+in+the+Global+Economy&ots=ljQ9KGO2S4&sig=koZzed4hXx93sWTnX8NLOudIZOQ&redir_esc=y#v=onepage&q=The%20Value%20of%20Everything%3A%20Making%20and%20Taking%20in%20the%20Global%20Economy&f=false
- McCarthy, D., & Morling, P. (2015). Using regulation as a last resort: Assessing the performance of voluntary approaches. *Sandy: Royal Society for the Protection of Birds*.
- McDonagh, P., & Prothero, A. (2014). Sustainability marketing research: Past, present and future. *Journal of Marketing Management*, 30(11–12), 1186–1219.
<https://doi.org/10.1080/0267257X.2014.943263>
- McMeekin, A., & Southerton, D. (2012). Sustainability transitions and final consumption: Practices and socio-technical systems. *Technology Analysis & Strategic Management*, 24(4), 345–361.
- Meadows, D. H. (2008). *Thinking in systems: A primer*. Chelsea green publishing.
- Meijer, L. L. J., Schipper, F., & Huijben, J. C. C. M. (2019). Align, adapt or amplify: Upscaling strategies for car sharing business models in Sydney, Australia. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 33, 215–230. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2019.06.003>
- Meyer, M., Adkins, V., Yuan, N., Weeks, H. M., Chang, Y.-J., & Radesky, J. (2019). Advertising in Young Children’s Apps: A Content Analysis. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 40(1), 32–39. Scopus. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000622>
- Michel, A., & Hudon, M. (2015). Community currencies and sustainable development: A systematic review. *Ecological Economics*, 116, 160–171.
- Milanovic, B. (2021, February 20). Degrowth: Solving the impasse by magical thinking. *Globalinequality*. <http://glineq.blogspot.com/2021/02/degrowth-solving-impasse-by-magical.html>
- Milios, L. (2021a). Overarching policy framework for product life extension in a circular economy—A bottom-up business perspective. *Environmental Policy and Governance*.
- Milios, L. (2021b). Towards a Circular Economy Taxation Framework: Expectations and Challenges of Implementation. *Circular Economy and Sustainability*, 1(2), 477–498.
<https://doi.org/10.1007/s43615-020-00002-z>
- Miljö- och jordbruksutskottet. (2017). *Ett klimatpolitiskt ramverk för Sverige* (p. 155) [Miljö- och jordbruksutskottets betänkande 2016/17:MJU24].
<https://www.energimyndigheten.se/klimat--miljo/sveriges-energi--och-klimatmal/det-klimatpolitiska-ramverket/>
- Millward-Hopkins, J., Steinberger, J. K., Rao, N. D., & Oswald, Y. (2020). Providing decent living with minimum energy: A global scenario. *Global Environmental Change*, 65, 102168.
- Moalem, R. M., & Mosgaard, M. A. (2021). A Critical Review of the Role of Repair Cafés in a Sustainable Circular Transition. *Sustainability*, 13(22), 12351.

- Moll, H. C., Noorman, K. J., & Kok, R. (2005). Pursuing More Sustainable Consumption by Analyzing Household Metabolism in European Countries and Cities. *Journal of Industrial Ecology*, 9(1–2), 259–276.
- Möller, J. (2019). Splittrat om koldioxidskatt. *Sveriges Radio*.
<https://sverigesradio.se/artikel/7217855>
- Mont, O. (2004). *Product-service systems: Panacea or myth?* [Doctoral dissertation]. Lund University.
- Mont, O. (2016). The changing landscape of work time reduction. The past and the future. In M. Koch & O. Mont (Eds.), *Sustainability and the Political Economy of Welfare* (pp. 125–140). Routledge.
- Mont, O. (2019). *A research agenda for sustainable consumption governance*. Edward Elgar.
- Mont, O., & Dalhammar, C. (2005). Sustainable consumption: At the cross-road of environmental and consumer policies. *International Journal of Sustainable Development*, 8(4), 258–279.
- Mont, O., Heiskanen, E., Kuusi, H., & Power, K. (2013). *Förbättra nordiskt beslutsfattande genom att skingra myter om hållbar konsumtion* (p. 23). Nordic Council of Ministers.
- Mont, O., Heiskanen, E., Power, K., & Kuusi, H. (2013). *Improving Nordic policymaking by dispelling myths on sustainable consumption* (Nordisk Ministerråd). Nordic Council of Ministers.
<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:702825/FULLTEXT01.pdf>
- Mont, O., Lehner, M., Heiskanen, E., Sverige, & Naturvårdsverket. (2014). *Nudging: Ett verktyg för hållbara beteenden*. Naturvårdsverket.
- Mont, O., Palgan, Y. V., Bradley, K., & Zvolcka, L. (2020). A decade of the sharing economy: Concepts, users, business and governance perspectives. *Journal of Cleaner Production*, 269, 122215. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122215>
- Mont, O., Whalen, K., & Nussholz, J. (2019). Sustainable innovation in business models: Celebrated but not interrogated. In F. Boons & A. McMeekin (Eds.), *Handbook of Sustainable Innovation*. Edward Elgar Publishing.
- Moran, D., Wood, R., Hertwich, E., Mattson, K., Rodriguez, J. F., Schanes, K., & Barrett, J. (2020). Quantifying the potential for consumer-oriented policy to reduce European and foreign carbon emissions. *Climate Policy*, 20(sup1), S28–S38.
- Mulgan, G. (2016). *Good and bad innovation: What kind of theory and practice do we need to distinguish them?* (p. 8). Nesta.
- Nair, S. R., & Little, V. J. (2016). Context, culture and green consumption: A new framework. *Journal of International Consumer Marketing*, 28(3), 169–184.
- Naturvårdsverket. (2012a). *Konsumtionsbaserade miljöindikatorer: Underlag för uppföljning av generationsmålet* (p. 63). Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket. (2012b). *Styrmedel för att nå miljö kvalitetsmål* (Rapport 6415; p. 427). Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket. (2018). *Styrmedel för ett transporteffektivt samhälle* (p. 67). Naturvårdsverket.
<https://docplayer.se/104853394-Styrmedel-for-ett-transporteffektivt-samhalle.html>
- Naturvårdsverket. (2021). *Generationsmålet—Sveriges miljömål*.
<https://www.sverigesmiljomal.se/miljomalen/generationsmalet/>
- Naturvårdsverket. (2022a). *Konsumtionsbaserade växthusgasutsläpp per person och år*.
<https://www.naturvardsverket.se/data-och-statistik/konsumtion/vaxthusgaser-konsumtionsbaserade-utslapp-per-person/>
- Naturvårdsverket. (2022b). *Vad ingår i de konsumtionsbaserade utsläppen?*
<https://www.naturvardsverket.se/arnesomraden/klimatomstallningen/omraden/klimatet-och-konsumtionen/vad-ingar-i-de-konsumtionsbaserade-utslappen/>
- Naturvårdsverket, R. (2019). *Underlag till regeringens klimatpolitiska handlingsplan* (Rapport 6879; p. 208). Naturvårdsverket.

- NCM. (2020). *The Nordic Region – towards being the most sustainable and integrated region in the world Action Plan for 2021 to 2024* (p. 26). Nordic Council of Ministers.
- NCM. (2021). *Sustainable Public Procurement and the Sustainable Development Goals* (p. 72). Nordic Council of Ministers.
- Nelson, A. (2016). “Your Money or Your Life”: Money and Socialist Transformation. *Capitalism Nature Socialism*, 27(4), 40–60.
- Newell, P., Daley, F., & Twena, M. (2021). *Changing Our Ways? Behaviour change; the climate crisis* (p. 73). The Cambridge Sustainability Commission on Scaling Behaviour Change. <https://www.cambridge.org/core/journals/global-sustainability/cambridge-sustainability-commissions/changing-our-ways>
- Newell, P., Twena, M., & Daley, F. (2021). Scaling behaviour change for a 1.5-degree world: Challenges and opportunities. *Global Sustainability*, 4. <https://doi.org/10.1017/sus.2021.23>
- Nilsson, L. J., Bauer, F., Åhman, M., Andersson, F. N. G., Bataille, C., de la Rue du Can, S., Ericsson, K., Hansen, T., Johansson, B., Lechtenböhmer, S., van Sluisveld, M., & Vogl, V. (2021). An industrial policy framework for transforming energy and emissions intensive industries towards zero emissions. *Climate Policy*, 21(8), 1053–1065. <https://doi.org/10.1080/14693062.2021.1957665>
- Nilsson, M. (2019, February 27). *Debatten om drivmedelspriser skymmer de verkliga orsakerna till glesbygdens svårigheter*. Magnus Nilsson Produktion. <https://www.nilssonproduktion.se/debatten-om-drivmedelspriser-skymmer-de-verkliga-orsakerna-till-glesbygdens-svarigheter/>
- Nordhaus, T. (2019). The empty radicalism of the climate apocalypse. *Issues in Science and Technology*, 35(4), 69–78.
- Nordic Council of Ministers. (1995). *Hållbara konsumtions- och produktionsmönster* (TemaNord 1995:587; p. 89). https://books.google.se/books?id=C4Ex7eF4BUQC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Norouzi, M., Châfer, M., Cabeza, L. F., Jiménez, L., & Boer, D. (2021). Circular economy in the building and construction sector: A scientific evolution analysis. *Journal of Building Engineering*, 44, 102704. <https://doi.org/10.1016/j.job.2021.102704>
- Norris, C. B., Norris, G. A., & Aulizio, D. (2014). Efficient Assessment of Social Hotspots in the Supply Chains of 100 Product Categories Using the Social Hotspots Database. *Sustainability*, 6(10), 6973–6984. <https://doi.org/10.3390/su6106973>
- Norwegian_Ministry_of_Environment. (1995, February 6). *Oslo Rountable on Sustainable Production and Consumption*. Oslo Roundtable Conference on Sustainable Production and Consumption.
- Öhman, D. (2022). Stora brister i bankers klimatrapporering. *Sveriges Radio*. <https://sverigesradio.se/artikel/stora-brister-i-bankers-klimatrapporering>
- Olander, S., Mjörnell, K., Femenías, P., Helsing, E., & Wallentén, P. (2019). *Hållbar renovering ur ett helhetsperspektiv – En antologi från forskningsmiljön SIREn*.
- O’Neill, C., & Buckley, J. (2019). “Mum, did you just leave that tap running?!” The role of positive pester power in prompting sustainable consumption. *International Journal of Consumer Studies*, 43(3), 253–262. Scopus. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12505>
- O’Neill, D. W., Fanning, A. L., Lamb, W. F., & Steinberger, J. K. (2018). A good life for all within planetary boundaries. *Nature Sustainability*, 1(2), 88.
- Ottelin, J., Cetinay, H., & Behrens, P. (2020). Rebound effects may jeopardize the resource savings of circular consumption: Evidence from household material footprints. *Environmental Research Letters*, 15(10). Scopus. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/abaa78>

- Owen, L., Seaman, H., & Prince, S. (2007). *Public Understanding of Sustainable Consumption of Food* [A report to the Department for Environment, Food and Rural Affairs. Opinion Leader.]. Defra.
- Palm, A. (2017). Peer effects in residential solar photovoltaics adoption—A mixed methods study of Swedish users. *Energy Research & Social Science*, 26, 1–10.
- Pantzar, M., Strube, R., Gionfra, S., & Modee, K. (2018). Sustainable consumption-policy approaches for systems change. *Policy Paper Produced for the Think 2030 Conference. Institute for European Environmental Policy*.
- Parolin, Z., Curran, M., Matsudaira, J., Waldfogel, J., & Wimer, C. (2020). Monthly poverty rates in the united states during the COVID-19 pandemic. *Poverty and Social Policy Working Paper, Center on Poverty & Social Policy*.
- Parrique, T., Barth, J., Briens, F., Kerschner, C., Kraus-Polk, A., Kuokkanen, A., & Spangenberg, J. (2019). *Decoupling debunked – Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability* (p. 80). EEB - The European Environmental Bureau. <https://eeb.org/library/decoupling-debunked/>
- Patterson, J. J., Thaler, T., Hoffmann, M., Hughes, S., Oels, A., Chu, E., Mert, A., Huitema, D., Burch, S., & Jordan, A. (2018). Political feasibility of 1.5 C societal transformations: The role of social justice. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 31, 1–9.
- Peattie, K., & Peattie, S. (2009). Social marketing: A pathway to consumption reduction? *Journal of Business Research*, 62(2), 260–268.
- Peleg-Mizrachi, M., & Tal, A. (2020). Caveats in Environmental Justice, Consumption and Ecological Footprints: The Relationship and Policy Implications of Socioeconomic Rank and Sustainable Consumption Patterns. *Sustainability*, 12(1), 231.
- Perry, C. (1929). “The Neighborhood Unit.” In *The City Reader* (6th ed.). Routledge.
- Persson, L., Persson, Å., & Nykvist, B. (2015). Styrmedel och andra insatser för att minska svensk konsumtions påverkan på hälsa och miljö i andra länder. *Stockholm: Stockholm Environment Institute. Retrieved Februari, 12, 2016*.
- Persson, O., & Klintman, M. (2021a). Framing sufficiency: Strategies of environmental non-governmental organisations towards reduced material consumption. *Journal of Consumer Culture*. Scopus. <https://doi.org/10.1177/1469540521990857>
- Persson, O., & Klintman, M. (2021b). Framing sufficiency: Strategies of environmental non-governmental organisations towards reduced material consumption. *Journal of Consumer Culture*.
- Persson, O., Larsson, J., & Nässén, J. (2022). Working less by choice: What are the benefits and hardships? *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 18(1), 81–96. <https://doi.org/10.1080/15487733.2021.2023292>
- Pezzullo, P. C., & Cox, R. (2018). *Environmental Communication and the Public Sphere av Phaedra C Pezzullo (Häftad)*. SAGE Publications. <https://www.bokus.com/bok/9781506363592/environmental-communication-and-the-public-sphere/>
- Philip, H. E., Ozanne, L. K., & Ballantine, P. W. (2019). Exploring online peer-to-peer swapping: A social practice theory of online swapping. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 27(4), 413–429.
- Philippon, T., & Reshef, A. (2012). Wages and human capital in the US finance industry: 1909–2006. *The Quarterly Journal of Economics*, 127(4), 1551–1609.
- Pichert, D., & Katsikopoulos, K. V. (2008). Green defaults: Information presentation and pro-environmental behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 28(1), 63–73.
- Pinto, F., & Akhavan, M. (2022). Scenarios for a Post-Pandemic City: Urban planning strategies and challenges of making “Milan 15-minutes city.” In Tira M. & Maternini G. (Eds.),

- Transp. Res. Procedia* (Vol. 60, pp. 370–377). Elsevier B.V.; Scopus.
<https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.12.048>
- Plepys, A., & Arbelaez Velez, A. M. (2021). A review of environmental assessments of carsharing. What factors define the environmental impact? In *A Modern Guide to the Urban Sharing Economy* (p. Forthcoming). Edward Elgar Publishing.
- Plepys, A., & Singh, J. (2019). Evaluating the sustainability impacts of the sharing economy using input-output analysis. In O. Mont (Ed.), *A research agenda for sustainable consumption governance* (pp. 66–84). Edward Elgar; <https://doi.org/10.4337/9781788117814.00013>.
- Plessz, M., Dubuisson-Quellier, S., Gojard, S., & Barrey, S. (2016). How consumption prescriptions affect food practices: Assessing the roles of household resources and life-course events. *Journal of Consumer Culture*, 16(1), 101–123.
- Polyani, K. (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Potra, S. (2017). What defines a prosumer? An insight in participative consumer behaviour. In Mokoteli T. & Ndaba Z. (Eds.), *Proc. Int. Conf. Manag. Leadersh. Gov., ICMLG* (pp. 380–385). Academic Conferences and Publishing International Limited; Scopus.
<https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85054176491&partnerID=40&md5=d29da749aa8609415c494a359242123d>
- Powells, G., Bulkeley, H., Bell, S., & Judson, E. (2014). Peak electricity demand and the flexibility of everyday life. *Geoforum*, 55, 43–52.
- Princen, T. (2005). *The Logic of Sufficiency*. MIT Press.
- Quiggin, J. (2019). *Want to reduce the power of the finance sector? Start by looking at climate change | John Quiggin*. Inside Story. <https://insidestory.org.au/cutting-the-finance-sector-down-to-size/>
- RAE. (2021). *Decarbonising construction: Building a new net zero industry* (p. 20). Royal Academy of Engineering.
- Raworth, K. (2012). *A safe and just space for humanity: Can we live within the doughnut?* (p. 26) [Oxfam Discussion Papers]. Oxfam.
https://books.google.se/books?hl=en&lr=&id=tSikdAjHPf8C&oi=fnd&pg=PA3&dq=A+safe+and+just+space+for+humanity:+Can+we+live+within+the+doughnut%3F&ots=oP3Hyp2wCP&sig=FTo3yPBBdezXA1dSokQPzzBChBE&redir_esc=y#v=onepage&q=A%20safe%20and%20just%20space%20for%20humanity%3A%20Can%20we%20live%20within%20the%20doughnut%3F&f=false
- Raworth, K. (2017). *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist*. Chelsea Green Publishing.
- Regeringens skrivelse. (2006). *Tänk om! – En handlingsplan för hållbar konsumtion för hushållen* (regeringens skrivelse 2005/06:107). Sveriges Riksdag.
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/skrivelse/tank-om---en-handlingsplan-for-hallbar_GT03107/html
- Regeringskansliet. (2016a). *Nationella upphandlingsstrategin* (p. 28). Regeringskansliet.
- Regeringskansliet. (2016b). *Strategi för hållbar konsumtion. Utdrag ur budgetpropositionen för 2017* (p. 8). Regeringskansliet.
- Regeringskansliet. (2016c, April 18). *Analysgruppen Grön omställning och konkurrenskraft överlämnar sin slutrapport* [Text]. Regeringskansliet; regeringen och Regeringskansliet.
<https://www.regeringen.se/artiklar/2016/04/analysgruppen-gron-omstallning-och-konkurrenskraft-overlamnar-sin-slutrapport/>
- Regeringskansliet. (2020, December 4). *En taxonomi för hållbara investeringar* [Text]. Regeringskansliet; regeringen och Regeringskansliet. <https://www.regeringen.se/regeringspolitik/finansmarknad/taxonomi-ska-gora-det-enklare-att-identifiera-och-jamfora-miljomassigt-hallbara-investeringar/>

- Reich, B. J., & Soule, C. A. A. (2016). Green demarketing in advertisements: Comparing “buy green” and “buy less” appeals in product and institutional advertising contexts. *Journal of Advertising*, 45(4), 441–458.
- Reisch, L. A. (2010, June 2). *Nudging Consumers into more Sustainable Lifestyles: Lessons from Behavioural Economics*. Conference on the Occasion of the 20th Anniversary of the EC-US Task Force on Biotechnology Research.
- Reisch, L. A., Cohen, M. J., Thøgersen, J. B., & Tukker, A. (2016). Frontiers in sustainable consumption research. *GALA-Ecological Perspectives for Science and Society*, 25(4), 234–240.
- Renvoisé, P., & Morin, C. (2007). *Neuromarketing: Understanding the “buy button” in your customer’s brain*. SalesBrain, LLC.
- Rex, E., & Baumann, H. (2007). Beyond ecolabels: What green marketing can learn from conventional marketing. *Journal of Cleaner Production*, 15(6), 567–577.
- Rijnhout, L., Mastini, R., Potocnik, J., Spangenberg, J., Alcott, B., Kiss, V., Coote, A., Reichel, A., Lorek, S., & Mathai, M. (2018). Sufficiency—Moving beyond the gospel of eco-efficiency. *Friends of the Earth Europe, Brussels, Belgium*. <https://www.foeeurope.org/sufficiency>, 48.
- Riksgälden. (2022). *Gröna obligationer—Riksgalden.se* [Text]. Riksgälden. <http://www.riksgalden.se/sv/var-verksamhet/statens-upplanning/emissioner/grona-obligationer/>
- Ritch, E. L., & Brownlie, D. (2016). Doing it for the kids: The role of sustainability in family consumption. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 44(11), 1100–1117. Scopus. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-08-2015-0136>
- Ritzer, G., Dean, P., & Jurgenson, N. (2012). The Coming Age of the Prosumer. *American Behavioral Scientist*, 56, 379–398.
- Robeyns, I. (2022). Why Limitarianism? *Journal of Political Philosophy*, n/a(n/a). <https://doi.org/10.1111/jopp.12275>
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E. F., Lenton, T. M., Scheffer, M., Folke, C., Schellnhuber, H. J., Nykvist, B., de Wit, C. A., Hughes, T., van der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, P. K., Costanza, R., Svedin, U., Foley, J. A. (2009). Planetary Boundaries: Exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and Society*.
- Rodrik, D. (2021). *A primer on trade and inequality*. https://drodrick.scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/trade_and_inequality_rev_aug2011.pdf
- Röös, E., Larss, J., Resare Sahlin, K., Jonell, M., Lindahl, T., André, E., Säll, S., Harring, N., & Persson, M. (2020). *Styrmedel för hållbar matkonsumtion: En kunskapsöversikt och vägar framåt*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kth:diva-293811>
- Röös, E., Säll, S., & Moberg, E. (2021). *Effekter av en klimatskatt på livsmedel: Slutrapport*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:naturvardsverket:diva-8954>
- Roos, J. M. (2019). *Konsumtionsrapporten* (En Rapportserie Om Den Svenska Konsumtionen, p. 88). CFK, Göteborg universitet. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/62834/1/gupea_2077_62834_1.pdf
- Røpke, I. (2009). Theories of practice—New inspiration for ecological economic studies on consumption. *Ecological Economics*, 68(10), 2490–2497.
- Rosenbloom, D. (2017). Pathways: An emerging concept for the theory and governance of low-carbon transitions. *Global Environmental Change*, 43, 37–50. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2016.12.011>
- Rubik, F., Scholl, G., Biedenkopf, K., Kalimo, H., Mohaupt, F., Söebeck, Ó., Stø, E., Strandbakken, P., & Turnheim, B. (2009). *Innovative Approaches in European Sustainable Consumption Policies. Assessing the potential of various instruments for sustainable consumption practises and greening of the market (ASCEE)*. Institute for Ecological Economy Research (IÖW).
- Rutqvist, J., Sköld, C., & Engström Stenson, D. (2012). *Grön skatteväxling* (p. 200). FORES.

- Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., & Fuller, G. (2019). *Sustainable Development Report 2019. Transformations to achieve the Sustainable Development Goals*.
- Sahakian, M., & Wilhite, H. (2014). Making practice theory practicable: Towards more sustainable forms of consumption. *Journal of Consumer Culture*, 14(1), 25–44.
- Sánchez-Páramo, C., Hill, R., Gerszon Mahler, D., Narayan, A., & Yonzan, N. (2021). *COVID-19 leaves a legacy of rising poverty and widening inequality*.
<https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/covid-19-leaves-legacy-rising-poverty-and-widening-inequality>
- Sandberg, M. (2021). Sufficiency transitions: A review of consumption changes for environmental sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 126097.
- Sands, S., Ferraro, C., Campbell, C., Kietzmann, J., & Andonopoulos, V. V. (2020). Who shares? Profiling consumers in the sharing economy. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, S1441358220300495. <https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2020.06.005>
- Sanne, C. (2002). Willing consumers or locked-in? *Ecological Economics*, 42(1–2), 273–287.
- Sanne, C. (2012). *Hur vi kan leva hållbart 2030* (p. 142). Naturvårdsverket.
- Scharin, H. (2018). *Sambällsekonomiska analysers roll i miljömålsarbetet* (Rapport 2018:12; p. 88). Anthesis.
- Schatzki, T. R., Knorr-Cetina, K., & von Savigny, E. (2001). *The Practice Turn in Contemporary Theory*. Routledge.
- Schneider, C., Weinmann, M., & Vom Brocke, J. (2018). Digital nudging: Guiding online user choices through interface design. *Communications of the ACM*, 61(7), 67–73.
- Schneider, F., Kallis, G., & Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 511–518.
- Schoonover, H., Voytenko Palgan, Y., & Mont, O. (2022). *Innovative business models for reuse: A case study of ReTuna, the world's first reuse-based shopping centre*.
- Schor, J. B. (2004). *Born to Buy. The Commercialized Child and the New Consumer Culture*. Scribner.
- Schubert, C. (2017). Green nudges: Do they work? Are they ethical? *Ecological Economics*, 132, 329–342.
- Schulz, F., & Rode, J. (2022). Public charging infrastructure and electric vehicles in Norway. *Energy Policy*, 160, 112660.
- Schwanholz, J., & Leipold, S. (2020). Sharing for a circular economy? An analysis of digital sharing platforms' principles and business models. *Journal of Cleaner Production*, 122327.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122327>
- SDG Watch Europe. (2019). *Who is paying the bill?* (p. 144). SDG Watch Europe.
- Seyfang, G., Haxeltine, A., Hargreaves, T., & Longhurst, N. (2010). *Energy and communities in transition: Towards a new research agenda on agency and civil society in sustainability transitions*. CSERGE working paper EDM.
- Shan, Y., Ou, J., Wang, D., Zeng, Z., Zhang, S., Guan, D., & Hubacek, K. (2021). Impacts of COVID-19 and fiscal stimuli on global emissions and the Paris Agreement. *Nature Climate Change*, 11(3), 200–206. <https://doi.org/10.1038/s41558-020-00977-5>
- Shove, E. (2003). Converging conventions of comfort, cleanliness and convenience. *Journal of Consumer Policy*, 26, 395–418.
- Shove, E. (2004). Changing Human Behaviour and Lifestyle: A Challenge for Sustainable Consumption? In L. A. Reisch & I. Ropke (Eds.), *The Ecological Economics of Consumption* (pp. 111–131). Edward Elgar Publishing.
- Shove, E. (2007). *The design of everyday life*. Berg.
- Shove, E., Pantzar, M., & Watson, M. (2012). *The dynamics of social practice: Everyday life and how it changes*. Sage.

- Shove, E., & Walker, G. (2010). Governing transitions in the sustainability of everyday life. *Research Policy*, 39(4), 471–471.
- Sims, R., Schaeffer, R., Creutzig, F., Cruz-Núñez, X., D'Agosto, M., Dimitriu, D., Meza, M. J., Fulton, L., Kobayashi, S., Lah, O., Mckinnon, A., Newman, P., Ouyang, M., Schauer, J. J., Sperling, D., & Tiwari, G. (2014). Transport. In IPCC (Ed.), *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change* (p. 599). IPCC. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415416.005>
- Simsekoglu, Ö., & Klöckner, C. A. (2019). The role of psychological and socio-demographical factors for electric bike use in Norway. *International Journal of Sustainable Transportation*, 13(5), 315–323.
- Sjåfjell, B., Johnston, A., Anker-Sørensen, L., & Millon, D. (2015). *Shareholder Primacy: The Main Barrier to Sustainable Companies* (SSRN Scholarly Paper ID 2664544). Social Science Research Network. <https://papers.ssrn.com/abstract=2664544>
- Smil, V. (2016). Examining energy transitions: A dozen insights based on performance. *Energy Research & Social Science*, 22, 194–197.
- Smith, R. (2016). *Green capitalism: The god that failed*. College Publications.
- Solér, C., Koroschetz, B., & Salminen, E. (2020). An infrastructural perspective on sustainable consumption—Activating and obligating sustainable consumption through infrastructures. *Journal of Cleaner Production*, 243, 118601. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118601>
- Sonigo, P., Bain, M. J., Kong, M. M. A., Fedrigo, M. D., Withana, M. S., Watkin, M. E., & Dresner, D. S. (2012). Policies to encourage sustainable consumption. *Final Report Prepared by BIO Intelligence Service for European Commission (DG ENV)*.
- Sonnenschein, J., Van Buskirk, R., Richter, J. L., & Dalhammar, C. (2019). Minimum energy performance standards for the 1.5 C target: An effective complement to carbon pricing. *Energy Efficiency*, 12(2), 387–402.
- Sopjani, L., Stier, J. J., Hesselgren, M., & Ritzén, S. (2020). Shared mobility services versus private car: Implications of changes in everyday life. *Journal of Cleaner Production*, 259. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85081129537&doi=10.1016%2fj.jclepro.2020.120845&partnerID=40&md5=b4546e8fe75fc932148ae710f05ba894>
- Southerton, D. (2013). Habits, routines and temporalities of consumption: From individual behaviours to the reproduction of everyday practices. *Time & Society*, 22(3), 335–355.
- Souza-Neto, V., Marques, O., Mayer, V. F., & Lohmann, G. (2022). Lowering the harm of tourist activities: A systematic literature review on nudges. *Journal of Sustainable Tourism*. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2036170>
- Sovacool, B. K., Hess, D. J., Amir, S., Geels, F. W., Hirsh, R., Medina, L. R., Miller, C., Palavicino, C. A., Phadke, R., & Ryghaug, M. (2020). Sociotechnical agendas: Reviewing future directions for energy and climate research. *Energy Research & Social Science*, 70, 101617.
- Sovacool, B. K., Kester, J., & Heida, V. (2019). Cars and kids: Childhood perceptions of electric vehicles and sustainable transport in Denmark and the Netherlands. *Technological Forecasting and Social Change*, 144, 182–192. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.04.006>
- Spaargaren, G. (2011). Theories of practices: Agency, technology, and culture: Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order. *Global Environmental Change*, 21(3), 813–822.
- Spaargaren, G., Martens, S., & Beckers, T. A. M. (2006). Sustainable Technologies and Everyday Life. In P.-P. Verbeek & A. Slob (Eds.), *User Behaviour and Technology Development* (pp. 107–118). Springer.
- Spaargaren, G., & Mol, A. P. (2008). Greening global consumption: Redefining politics and authority. *Global Environmental Change*, 18(3), 350–359.

- Spaargaren, G., & Oosterveer, P. (2010). Citizen-consumers as agents of change in globalizing modernity: The case of sustainable consumption. *Sustainability*, 2(7), 1887–1908.
- Spangenberg, J. (2014). Institutional change for strong sustainable consumption: Sustainable consumption and the degrowth economy. *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 10(1), 62–77. Scopus. <https://doi.org/10.1080/15487733.2014.11908125>
- Spangenberg, J. (2018). Sufficiency: A pragmatic, radical visionary approach. In L. Rijnhout & R. Mastini (Eds.), *Sufficiency—Moving beyond the gospel of eco-efficiency* (p. 48). Friends of the Earth Europe. <https://www.foeeurope.org/sufficiency>
- Spangenberg, J. H., & Lorek, S. (2019). Sufficiency and consumer behaviour: From theory to policy. *Energy Policy*, 129, 1070–1079.
- Stahel, W. (2001). Sufficiency strategies for a sustainable and competitive economy reversed and inversed incentives. *Second International Symposium on Environmentally Conscious Design and Inverse Manufacturing*, 583–589.
- Statista. (2021). *Global advertising expenditure by region 2021*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/269964/global-advertising-expenditure-by-region/>
- Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O., & Ludwig, C. (2015). The trajectory of the Anthropocene: The great acceleration. *The Anthropocene Review*, 2(1), 81–98.
- Steinberger, J. K., & Roberts, J. T. (2010). From constraint to sufficiency: The decoupling of energy and carbon from human needs, 1975–2005. *Ecological Economics*, 70(2), 425–433.
- Sterner, T. (2020). Skatteväxling—Reflektioner och förslag på miljöområdet. In R. Henriksson (Ed.), *Växla upp! 12 inspirerande bidrag för en bättre grön skatteväxling*. Fores.
- Stevenson, B., & Wolfers, J. (2008). *Economic growth and subjective well-being: Reassessing the Easterlin paradox*. National Bureau of Economic Research.
- Stiglitz, J. E. (2020). GDP Is the Wrong Tool for Measuring What Matters. *Scientific American*. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0820-24>
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress*. Citeseer.
- Stridsberg, M., Brandström, J., Hallenberg, J., & Sundin, J. (2017). *Transportmarknaden i siffror 2016. Översikt av utvecklingen på marknaderna för väg- och järnvägstransporter* (TSG 2016-3493; p. 78). Transportstyrelsen. <https://www.transportstyrelsen.se/sv/publikationer-och-rapporter/rapporter/marknadsovervakning/transportmarknaden-i-siffror-2016/>
- Ström, T. (2019, maj). *Snedvriden konkurrens mellan svenska och europeiska åkerier*. Transport och Logistik. <https://www.transportochlogistik.se/20190802/9311/snedvriden-konkurrens-mellan-svenska-och-europeiska-akerier>
- Sunstein, C. R., & Reisch, L. A. (2013). Green by Default. *Kyklos*, 66(3), 398–402.
- Svenfelt, \AAsa, Alfredsson, E. C., Bradley, K., Fauré, E., Finnveden, G., Fuehrer, P., Gunnarsson-Östling, U., Isaksson, K., Malmaeus, M., & Malmqvist, T. (2019a). Scenarios for sustainable futures beyond GDP growth 2050. *Futures*, 111, 1–14.
- Svenfelt, \AAsa, Alfredsson, E. C., Bradley, K., Fauré, E., Finnveden, G., Fuehrer, P., Gunnarsson-Östling, U., Isaksson, K., Malmaeus, M., & Malmqvist, T. (2019b). Scenarios for sustainable futures beyond GDP growth 2050. *Futures*, 111, 1–14.
- Svennevik, E. M. C., Julsrud, T. E., & Farstad, E. (2020). From novelty to normality: Reproducing car-sharing practices in transitions to sustainable mobility. *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 16(1), 169–183. Scopus. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1799624>
- Svenskt Näringsliv. (2021). *Feedback on the Platform on Sustainable Finance's draft report on social taxonomy* (p. 3). Svenskt Näringsliv.
- Svensson-Hoglund, S., Richter, J. L., Maitre-Ekern, E., Russell, J. D., Pihlajarinne, T., & Dalhammar, C. (2021). Barriers, enablers and market governance: A review of the policy

- landscape for repair of consumer electronics in the EU and the U.S. *Journal of Cleaner Production*, 288, 125488. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125488>
- Tacihagh, A., Bañares-Alcántara, R., & Givoni, M. (2014). A virtual environment for the formulation of policy packages. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 60, 53–68.
- Takman, J., & Gonzalez-Aregall, M. (2021). *A review of public policy instruments to promote freight modal shift in Europe: Evidence from evaluations* (VTI Working Paper 2021:6; p. 54). VTI.
- Tegstedt, F., & Ahlm, M. (2020). *Increasing resource efficiency in the Swedish flooring industry through floor refinishing*. IVL Svenska Miljöinstitutet.
- Teknikföretagen. (2020). *Vägen mot elektrifiering. 12 förslag som banar vägen för Sverige som ledande i elektrifiering och batteriutveckling* (p. 30). Teknikföretagen. <https://www.teknikforetagen.se/nyhetscenter/rapporter/2020/vagen-mot-elektrifiering/>
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.
- Thaler, R. H., Sunstein, C. R., & Balz, J. P. (2010). *Choice architecture*.
- The Behavioural Insights Team. (2022). *Homepage: The Behavioural Insights Team*. <https://www.bi.team/>
- Torraco, R. J. (2005). Writing integrative literature reviews: Guidelines and examples. *Human Resource Development Review*, 4(3), 356–367.
- Trafikverket. (2020). *Effektiva styrmedel för att begränsa flygets klimatpåverkan* (p. 20). Trafikverket.
- Trujillo Ferreres, G. (2021). Fighting for sustainability on Instagram: Uncovering who sustainability influencers are. *IIIEE Master Thesis*.
- Tukker, A., Bulavskaya, T., Giljum, S., de Koning, A., Lutter, S., Simas, M., Stadler, K., & Wood, R. (2016). Environmental and resource footprints in a global context: Europe's structural deficit in resource endowments. *Global Environmental Change*, 40, 171–181.
- Tukker, A., Cohen, M. J., Hubacek, K., & Mont, O. (2010). The Impacts of Household Consumption and Options for Change. *Journal of Industrial Ecology*, 14(1), 13–30.
- Tukker, A., & Jansen, B. (2006). Environmental Impacts of Products: A Detailed Review of Studies. *Journal of Industrial Ecology*, 10(3), 159–182.
- Turner, R. K. (1995). Sustainable development and climate change. In *Studies in Environmental Science* (Vol. 65, pp. 55–66). Elsevier.
- UN. (2002). *World Summit on Sustainable Development (WSSD), Johannesburg Summit*. <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/wssd>
- UN. (2022). *Goal 8 | Department of Economic and Social Affairs*. United Nations. <https://sdgs.un.org/goals/goal8>
- UN DESA. (2016). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development* (p. 41). United Nations.
- UNCED. (1992). *Agenda 21. The Earth Summit: the United Nations Conference on Environment and Development*.
- UNEP. (2001). *Consumption opportunities. Strategies for change. A report for decision-makers* (p. 69). UNEP.
- UNEP. (2010). *Making the Business Case Towards Low Carbon and Resource Efficient Lifestyles* (p. 32). UNEP.
- UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication* (p. 626). UNEP.
- UNEP. (2015). *Sustainable public procurement: A global review*. UNEP.
- UNEP. (2016). *Measuring and Communicating the Benefits of Sustainable Public Procurement (SPP)* (p. 245). UNEP.
- UNEP. (2020). *Emissions Gap Report 2020*. UNEP - UN Environment Programme. <http://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2021>
- UNEP. (2021). *Making Peace with Nature* (p. 168). United Nations Environment Programme.

- van den Berg, N. J., van Soest, H. L., Hof, A. F., den Elzen, M. G., van Vuuren, D. P., Chen, W., Drouet, L., Emmerling, J., Fujimori, S., & Höhne, N. (2020). Implications of various effort-sharing approaches for national carbon budgets and emission pathways. *Climatic Change*, 162(4), 1805–1822.
- van den Bergh, J. C. (2011). Environment versus growth—A criticism of “degrowth” and a plea for “a-growth”. *Ecological Economics*, 70(5), 881–890.
- van den Bergh, J. C. J. M. (2010). Relax about GDP growth: Implications for climate and crisis policies. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 540–543.
- van den Bergh, J. C. J. M., Truffer, B., & Kallis, G. (2011). Environmental innovation and societal transitions: Introduction and overview. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 1, 1–23.
- van Vliet, B., Chappells, H., & Shove, E. (2005). *Infrastructures of Consumption. Environmental Innovation in the Utility Industries*. Earthscan.
- Vandeventer, J. S., Cattaneo, C., & Zografos, C. (2019). A Degrowth Transition: Pathways for the Degrowth Niche to Replace the Capitalist-Growth Regime. *Ecological Economics*, 156, 272–286.
- Vegomagasinet. (2021, January 11). 8 frågor och svar om KRAV [Vego]. *Vegomagasinet*.
<https://www.vegomagasinet.se/8-fragor-och-svar-om-krav>
- Vergragt, P. J., Akenji, L., & Dewick, P. (2014). Sustainable production, consumption, and livelihoods: Global and regional research perspectives. *Journal of Cleaner Production*, 63, 1–12.
- Victor, P. (2010). Questioning economic growth. *Nature*, 468(7322), 370–371.
<https://doi.org/10.1038/468370a>
- Victor, P. A. (2008). *Managing Without Growth: Slower by Design, Not Disaster*. Edward Elgar Pub.
- Vigren Skogseid, M. (2019). *Från linjärt till cirkulärt byggande. En explorativ studie kring perspektiv, hinder och drivkrafter*. <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/8997578>
- Vita, G., Lundström, J. R., Hertwich, E. G., Quist, J., Ivanova, D., Stadler, K., & Wood, R. (2019). The Environmental Impact of Green Consumption and Sufficiency Lifestyles Scenarios in Europe: Connecting Local Sustainability Visions to Global Consequences. *Ecological Economics*, 164. Scopus. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.05.002>
- Vlasova, L., & Gram-Hanssen, K. (2014). Incorporating inhabitants’ everyday practices into domestic retrofits. *Building Research & Information*, 42(4), 512–524.
- Vollrath, D. (2020). Fully Grown: Why a Stagnant Economy Is a Sign of Success. In *Fully Grown*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226666143>
- Wallenberg, B., & Price Andersson, A. (2021, April 22). *Skogsbråk om nya kraven: ”Hårt slag mot svenskt skogsbruk”*. Dagens industri. <https://www.di.se/hallbart-naringsliv/skogsbrak-om-nya-kraven-hart-slag-mot-svenskt-skogsbruk/>
- Walzberg, J., Dandres, T., Merveille, N., Cheriet, M., & Samson, R. (2020). Should we fear the rebound effect in smart homes? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 125, 109798.
<https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.109798>
- Wang, Y. (2017). Promoting Sustainable Consumption Behaviors: The Impacts of Environmental Attitudes and Governance in a Cross-National Context. *Environment and Behavior*, 49(10), 1128–1155. <https://doi.org/10.1177/0013916516680264>
- Warde, A. (2005). Consumption and Theories of Practice. *Journal of Consumer Culture*, 5(2), 131–153.
- Warde, A., Southerton, D., & Tomlinson, M. (2002, August). *Theories of practice and consumption: Prelude to an investigation of the diffusion of consumer cultures*. ESA Working Group on Consumption.
- Warren, E. (2019, July 18). End Wall Street’s Stranglehold On Our Economy. *Medium*.
<https://medium.com/@teamwarren/end-wall-streets-stranglehold-on-our-economy-70cf038bac76>

- Watson, M. (2012). How theories of practice can inform transition to a decarbonised transport system. *Journal of Transport Geography*, 24, 488–496.
- WCED. (1987). *Our Common Future* (p. 374). UN World Commission on Environment and Development and Oxford University.
- Wee, S.-C., Choong, W.-W., & Low, S.-T. (2021). Can “Nudging” Play a Role to Promote Pro-Environmental Behaviour? *Environmental Challenges*, 5, 100364.
- WEF. (2018). *What makes Copenhagen the world’s most bike-friendly city?* World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2018/10/what-makes-copenhagen-the-worlds-most-bike-friendly-city/>
- Werkmeister, C., Schoormann, T., & Knackstedt, R. (2021). Promoting Carpooling Through Nudges: The Case of the University Hildesheim. In Ahlemann F., Schutte R., & Stieglitz S. (Eds.), *Lect. Notes Inf. Sys. Organ.* (Vol. 47, pp. 656–672). Springer Science and Business Media Deutschland GmbH; Scopus. https://doi.org/10.1007/978-3-030-86797-3_43
- Whalen, C. J., & Whalen, K. A. (2020). Circular Economy Business Models: A Critical Examination. *Journal of Economic Issues*, 54(3), 628–643. <https://doi.org/10.1080/00213624.2020.1778404>
- Wiedenhofer, D., Virág, D., Kalt, G., Plank, B., Streeck, J., Pichler, M., Mayer, A., Krausmann, F., Brockway, P., Schaffartzik, A., Fishman, T., Hausknost, D., Leon-Gruchalski, B., Sousa, T., Creutzig, F., & Haberl, H. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part I: Bibliometric and conceptual mapping. *Environmental Research Letters*, 15(6). Scopus. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab8429>
- Wiedmann, T., Lenzen, M., Keyßer, L. T., & Steinberger, J. K. (2020). Scientists’ warning on affluence. *Nature Communications*, 11(1), 1–10.
- Wolff, F., & Schönherr, N. (2011). The Impact Evaluation of Sustainable Consumption Policy Instruments. *Journal of Consumer Policy*, 34(1), 43–66.
- Wolff, F., Schönherr, N., & Heyen, D. A. (2017). Effects and success factors of sustainable consumption policy instruments: A comparative assessment across Europe. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 19(4), 457–472.
- Wolrath Söderberg,. (2021). *Tankestrukturer som hindrar omställning – och hur vi kan överkomma dem* (p. 93) [Rapport för Miljömålsberedningen]. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj3Iz297fzAhVwpIsKHUuwCgwQFnoECAgQAw&url=http%3A%2F%2Fwww.sou.gov.se%2Fwp-content%2Fuploads%2F2014%2F10%2FTankestrukturer-som-hindrar-omst%25C3%25A4llning-och-hur-vi-kan-%25C3%25B6verkomma-dem.pdf&usq=AOvVaw34AzgCcG7nJS_31uR37xza
- Wråke, M., Karlsson, K., Kofoed-Wiuff, A., Folsland Bolkesjø, T., Lindroos, T. J., Hagberg, M., Bosack Simonsen, M., Unger, T., Tennbakk, B., Ogner Jåstad, E., Lehtilä, A., Putkonen, N., & Koljonen, T. (2021). *Nordic Clean Energy Scenarios: Solutions for Carbon Neutrality* (p. 174). Nordic Energy Research. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:norden:org:diva-12193>
- Xu, X. (2020). How do consumers in the sharing economy value sharing? Evidence from online reviews. *Decision Support Systems*, 128, 113162. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2019.113162>
- Yokessa, M., & Marette, S. (2019). A review of eco-labels and their economic impact. *International Review of Environmental and Resource Economics*, 13(1–2), 119–163.
- Yuana, S. L., Sengers, F., Boon, W., & Raven, R. (2019). Framing the sharing economy: A media analysis of ridesharing platforms in Indonesia and the Philippines. *Journal of Cleaner Production*, 212, 1154–1165. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.12.073>

Zvolska, L., Voytenko Palgan, Y., Plepys, A., & Plepys, A. (2021). Impacts of the sharing economy on urban sustainability: The perceptions of municipal governments and sharing organisations. *Sustainability*, under review.

Formas är ett statligt forskningsråd för hållbar utveckling. Vi finansierar forskning och innovation, utvecklar strategier, gör analyser och utvärderar. Våra verksamhetsområden finns inom miljö, areella näringar och samhällsbyggande. Vi genomför forskningssammanställningar som syftar till att underlätta för Sverige att nå våra miljömål. Därutöver kommunicerar vi om forskning och forskningsresultat.